

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*“Παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή: η περίπτωση των ανήλικων
παραβατών”*

“Risk factors for recidivism: the case of juvenile offenders”

**ΚΑΜΠΟΥΡΑΚΗ ΘΕΜΕΛΙΝΑ
Α.Μ. 3220Μ009**

Αθήνα

Ιανουάριος, 2023

Τριμελής Επιτροπή

**Ελένη Κοντοπούλου, Διδάκτωρ Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπουσα)**

**Ιάκωβος Φαρσεδάκης, Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας
Παντείου Πανεπιστημίου**

Φωτεινή Μηλιώνη, Δρ. Νομικής - Εγκληματολόγο

Copyright © Θεμελίνα Καμπουράκη, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να

διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Η παρούσα εργασία δεν αποτελεί -εν όλω ή εν μέρει- προϊόν κλοπής πνευματικής ιδιοκτησίας και κανένα τμήμα της ούτε στο σύνολό της έχει υποβληθεί προς απόκτηση άλλου πτυχίου ή τίτλου σ' αυτό ή οποιοδήποτε άλλο πανεπιστήμιο ή εκπαιδευτικό ίδρυμα της ημεδαπής ή αλλοδαπής.

Αθήνα, 30 Ιανουαρίου 2023

Καμπουράκη Θεμελίνα

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	6
Εισαγωγή.....	7
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
1. Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων.....	8
1.2 Εισαγωγικές παρατηρήσεις και αποσαφήνιση εννοιών.....	8
1.3 Ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά της παραβατικότητας ανηλίκων.....	9
1.4 Το προφίλ του ανήλικου παραβάτη.....	15
1.5 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την παραβατικότητα ανηλίκων.....	17
1.6 Η ποινική μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών.....	28
2. Το φαινόμενο της υποτροπής των ανηλίκων παραβατών.....	36
2.1 Εννοιολογική οριοθέτηση του όρου.....	36
2.2 Μεθοδολογικά ζητήματα μέτρησης της υποτροπής.....	41
2.3 Παράγοντες διακινδύνευσης (risk factors) για την υποτροπή.....	47
2.4 Προστατευτικοί παράγοντες - παράγοντες που σχετίζονται με την αποχή από το έγκλημα (desistance factors).....	51
2.5 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την υποτροπή.....	55
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
3. Υποτροπή ανήλικων παραβατών και παράγοντες διακινδύνευσης: Η ερευνητική εμπειρία.....	64
3.1. Οι διαστάσεις του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών.....	64
3.2. Παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή των ανήλικων παραβατών.....	72

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

4. Συμπεράσματα - προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής.....	91
4.1. Πρόληψη της υποτροπής και κοινωνική επανένταξη ανήλικων παραβατών.....	95
4.2. Προγράμματα για την πρόληψη της υποτροπής και την κοινωνική επανένταξη ανήλικων παραβατών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.....	100
Επίλογος.....	108
Βιβλιογραφία.....	109

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών, καθώς και των παραγόντων διακινδύνευσης για την υποτροπή, μέσα από την υπάρχουσα ερευνητική εμπειρία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα, μελετώνται παράγοντες διακινδύνευσης όπως το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες αλλά και ο ρόλος της οικογένειας στην υποτροπή, καθώς και η πιθανή διαφοροποίηση της επίδρασης των παραγόντων αυτών ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο του ανήλικου παραβάτη. Υπό αυτό το πρίσμα, διατυπώνονται και οι αντίστοιχες προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, με γνώμονα την κοινωνική επανένταξη των ανήλικων παραβατών.

Λέξεις κλειδιά: υποτροπή, παράγοντες διακινδύνευσης, ανήλικος παραβάτης, παραβατικότητα ανηλίκων, κοινωνική επανένταξη

ABSTRACT

The aim of this thesis is to investigate the recidivism of juvenile offenders as well as the risk factors for recidivism based on the existing research at a national and international level. Specifically, risk factors such as the history of delinquent behavior, the use of drugs, the association with delinquent peers and the role of the family in recidivism are examined along with the possible differentiation of the effect of these factors depending on the age of the juvenile offender. In this light, the criminal policy proposals are formulated with a view to the social reintegration of juvenile offenders.

Key words: recidivism, risk factors, juvenile offender, juvenile delinquency, social reintegration

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τη διερεύνηση του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών με έμφαση στους παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή. Στο πλαίσιο αυτό αντικείμενο μελέτης αποτελούν παράγοντες διακινδύνευσης, όπως το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες αλλά και ο ρόλος της οικογένειας στην υποτροπή, καθώς και η πιθανή διαφοροποίηση της επίδρασης των παραγόντων αυτών ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο του ανήλικου παραβάτη. Η διερεύνηση του ρόλου των προαναφερθέντων παραγόντων στην υποτροπή πραγματοποιείται μέσα από τη μελέτη των διαθέσιμων ερευνητικών δεδομένων, έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται στο πλαίσιο εμπειρικών μελετών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε να καταστεί εφικτή και η σύγκριση των ερευνητικών πορισμάτων γύρω από το φαινόμενο σε Ελλάδα και εξωτερικό. Τέλος, μελετάται η ύπαρξη καλών πρακτικών και προγραμμάτων που έχουν εφαρμοστεί σε ανήλικους υπότροπους και έχουν αποδειχθεί αποτελεσματικά. Προκειμένου να καλυφθούν όλες οι διαστάσεις του αντικειμένου της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο φαινόμενο της παραβατικότητας ανηλίκων, στις διαστάσεις που αυτό λαμβάνει, στην ποινική μεταχείριση των ανήλικων παραβατών καθώς και στις θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου. Ακολουθεί η αποσαφήνιση των εννοιών της υποτροπής, των παραγόντων διακινδύνευσης και των προστατευτικών παραγόντων και η παρουσίαση θεωρητικών προσεγγίσεων από τον κλάδο της Εξελικτικής Εγκληματολογίας που αφορούν στην εξήγηση της υποτροπής. Στη συνέχεια διατυπώνονται οι ερευνητικές

υποθέσεις της γράφουσας, οι οποίες διερευνώνται μέσα από την υπάρχουσα ερευνητική εμπειρία σχετικά με τους παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή κατά την ανηλικότητα. Τέλος, παρατίθεται ορισμένα συμπεράσματα και προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής υπό το πρίσμα της κοινωνικής επανένταξης των ανήλικων παραβατών

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων

1.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις και αποσαφήνιση εννοιών

Το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων, οι επιπτώσεις της στην κοινωνία και οι στρατηγικές διαχείρισης των νεαρών παραβατών ήταν και παραμένουν πηγή διεθνούς ανησυχίας (Siegel & Welsh, 2018· Agarwal, 2018). Ειδικότερα, στη χώρα μας, οι στατιστικές της αστυνομίας και σε σύγκριση με το συνολικό ποσοστό εγκληματικότητας, έδειξαν ότι η έκταση της νεανικής παραβατικότητας, μέχρι και το 2017, σημείωσε αύξηση, κυρίως στις ηλικίες 13-17 ετών (Ζαχαρογέωργα, 2018).

Η παραβατικότητα επιχειρείται να οριστεί υπό το πρίσμα διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, στο πλαίσιο των οποίων λαμβάνει διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο. Ως εκ τούτου, η παραβατικότητα θεωρείται ως «παραβίαση του νόμου» από τη σκοπιά της νομικής επιστήμης, ως «παραβίαση των κοινωνικών κανόνων» από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας και ως «κοινωνική δυσπροσαρμογή» των νέων από τη σκοπιά της ψυχολογίας (Ιωαννίδη-Ψυχογιού, 2001: 301). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως, από τη δεκαετία του '30 ο όρος «ανήλικος εγκληματίας» κυριαρχούσε στα ελληνικά εγχειρίδια και τη νομοθεσία, ενώ μόλις το 2003 ο τίτλος του όγδοου κεφαλαίου «ανήλικοι εγκληματίες» στον Ποινικό Κώδικα αντικαταστάθηκε από τον τίτλο «ειδικές διατάξεις για ανηλίκους» (Χαΐδου, 2013:3). Σκοπός ήταν η απαλλαγή του ανήλικου από το «στίγμα» του εγκληματία. Με τον ίδιο τρόπο, ο όρος «παραβατική συμπεριφορά», που υιοθετήθηκε, έχει επίσης πρακτική σημασία, αφού μεν, δηλώνει τις πράξεις ενός νεαρού εγκληματία, αποφεύγει δε, την αρνητική χροιά και τον στιγματισμό. Όπως άλλωστε αναφέρει και ο Φαρσεδάκης

(2005^β:12) η αντικατάσταση του όρου «ανήλικος εγκληματίας» με τον όρο «ανήλικος παραβάτης» δεν είναι απλά θέμα τύπου αλλά και ουσίας, καθώς μια τέτοια μετονομασία θα πρέπει να συνεπάγεται και αλλαγές στο πεδίο άσκησης του κοινωνικού ελέγχου. Ως εκ τούτου, οι ανήλικοι αντιμετωπίζονται τόσο από την αστυνομία όσο και από τους δικαστές εφαρμόζοντας κοινωνικά/θεραπευτικά μέτρα μεταχείρισης, ειδικά για αυτόν τον πληθυσμό (Σπινέλλη, 1985:270-275). Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει η ευρεία διάσταση που μπορεί να λάβει το περιεχόμενο του όρου «παραβατικότητα ανηλίκων», αφού σε αυτόν μπορεί να συμπεριληφθεί κάθε μορφή συμπεριφοράς, που δύναται να παραβιάσει τους κανόνες που θέτει η εκάστοτε κοινωνία ή και η εκάστοτε ομάδα ελέγχου. Έτσι, όλοι οι ανήλικοι θα μπορούσαν να θεωρηθούν εν δυνάμει παρεκκλίνοντες¹, καθώς οι παραπάνω κανόνες αφορούν σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής τους ζωής, από την εξωτερική εμφάνιση μέχρι και τη διάπραξη κάποιου εγκλήματος (Χαίδου, 2013:4).

Από την άλλη, ο Herbert (1999) υποστηρίζει ότι ο όρος «νεαρός παραβάτης» αποτελεί αποκλειστικά έναν νομικό προσδιορισμό. Η παραβατική συμπεριφορά αναφέρεται σε εγκληματικές πράξεις, που συνεπάγονται έννομες συνέπειες και ορίζεται ότι τελούνται από άτομο ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ (18) ετών (Καλτσούνη-Νόβα, 2005:148). Ως εκ τούτου, ο όρος «παραβατικότητα» αναφέρεται στην τέλεση πράξεων, οι οποίες συνιστούν παραβιάσεις του ποινικού κώδικα. Παρόλα αυτά, στο πεδίο του ποινικού δικαίου ανηλίκων, κατά το οποίο υπερισχύει ο σκοπός της διαπαιδαγώγησης², η έννοια της παραβατικότητας πολλές φορές ενσωματώνει αντικοινωνικές συμπεριφορές όπως είναι οι παραβάσεις τάξεως (status offences)³ (π.χ. το σκασιαρχείο από το σχολείο, ανυπακοή, κάπνισμα κ.ά.). Για το λόγο αυτό, στο παρόν πόνημα κρίνεται απαραίτητο να συμπεριληφθούν όλες οι μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς των ανηλίκων.

1.2 Ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά της παραβατικότητας ανηλίκων

¹ Σημαντικό είναι εδώ να διαφοροποιηθεί η έννοια της παρέκκλισης από αυτήν του εγκλήματος, στο μέτρο που η πρώτη περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα αντικοινωνικών συμπεριφορών (μη εγκληματοποιημένες ή απεγκληματοποιημένες), οι οποίες, όμως, είναι εκτός του πεδίου εφαρμογής των ποινικών κυρώσεων., ενώ το έγκλημα αναφέρεται στις αξιόποινες εκείνες πράξεις που εμπίπτουν στον ποινικό κώδικα (αρ. 14 ΠΚ) βλ. Φαρσεδάκης, 2005^α: 26-28.

² Η αρχή της διαπαιδαγώγησης αποβλέπει στο μέλλον του δράστη, σε αντίθεση με την αρχή της ενοχής που προσβλέπει στον χρόνο τέλεσης της πράξης βλ. Πιτσελά, 2013:71-74.

³ Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τον ποινικό κώδικα της Ελλάδας.

Σε μια προσπάθεια προσδιορισμού των διαστάσεων του φαινομένου της παραβατικότητας ανηλίκων, θα γίνει μια σύντομη αναφορά σε βασικά ερευνητικά ευρήματα από τη διεθνή και ελληνική ερευνητική εμπειρία.

Στο διεθνή χώρο, σύμφωνα με αναφορές του FBI (Federal Bureau of Investigation), στις Η.Π.Α. το ποσοστό σύλληψης μεταξύ των νεαρών παραβατών αυξήθηκε κατά 20% από το 1991 και περίπου 2.7 εκατ. ανήλικοι συνελήφθησαν το 1995, εκπροσωπώντας περίπου το 18% του συνολικού αριθμού συλλήψεων. Παράλληλα, το 1994 οι υποθέσεις που έφτασαν στα δικαστήρια ανηλίκων των Η.Π.Α., κατέληξαν να σημειώσουν 41% αύξηση από το έτος 1985 και εξής. Πιο συγκεκριμένα, στα ευρήματα των «Στατιστικών του Δικαστηρίου Ανηλίκων» (Juvenile Court Statistics), φαίνεται να σημειώθηκε αύξηση των υποθέσεων ανθρωποκτονίας που είχαν να διαχειριστούν τα δικαστήρια ανηλίκων στις Η.Π.Α. κατά 13% μεταξύ 1992 και 1993. Ειδικά το 1993 οι υποθέσεις αυτές ήταν κατά 45% αυξημένες απ' ό,τι το 1989. Επιπλέον, τα εγκλήματα κατά προσώπων αυξήθηκαν κατά 6% μεταξύ των ιδίων ετών, ενώ τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας μειώθηκαν κατά 3%. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των νεαρών κοριτσιών κατά 31% μεταξύ 1989-1993, ενώ των αγοριών κατά 21%. Τέλος, οι υποθέσεις που από Δικαστήρια Ανηλίκων κατέληξαν να εκδικαστούν σε Ποινικό Δικαστήριο αυξήθηκαν κατά 10% (Butts 1996)⁴. Σε μια πιο πρόσφατη εικόνα της σύγχρονης εποχής, σύμφωνα με στατιστικές αναφορές των ετών 1980-2019 του «Γραφείου Δικαιοσύνης Ανηλίκων και Πρόληψης Παραβατικότητας» (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention), φαίνεται ότι τα σοβαρά εγκλήματα, τα οποία διαπράττονται από ανήλικους παραβάτες 12-17 ετών, παρουσίασαν κορύφωση το 1993 και έπειτα σταδιακή μείωση μέχρι και το 2019, κατά το οποίο καταγράφηκε μείωση κατά 66% σε σύγκριση με το έτος 2016⁵.

Στον Καναδά, η καταγεγραμμένη από την αστυνομία παραβατικότητα των ανηλίκων (12-17 ετών), φαίνεται να έχει σημειώσει πτώση 48% για τη δεκαετία 2008-2018. Επίσης, στην πλειοψηφία της η καταγεγραμμένη παραβατικότητα αφορά σε μικρής βαρύτητας αδικήματα, όπως οι απλές σωματικές βλάβες (521 ανήλικοι παραβάτες προς 100.000 ανήλικους), κλοπές καταστημάτων (446 προς 100.000) και παραβάσεις τάξεως (371 προς 100.000). Ωστόσο, να σημειωθεί εδώ πως τα συγκεκριμένα νούμερα αφορούν στον αριθμό των περιστατικών που καταγράφηκαν

⁴ <https://www.ojp.gov/pdffiles/ofjc93.pdf>

⁵ <https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/offenders/qa03201.asp?qaDate=2019>

από την αστυνομία και όχι σε καταδικαστικές αποφάσεις (Moreau, 2019). Επίσης, αξιοσημείωτο είναι ότι στον Καναδά, οι ανήλικοι και οι νεαροί ενήλικες (18-24 ετών) είναι πιο πιθανό να συλληφθούν από την αστυνομία συγκριτικά με τα άτομα ηλικίας 25 ετών και άνω (Allen & Superle, 2016).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο συνολικός αριθμός καταγεγραμμένων παραβάσεων από νεαρά άτομα μειώθηκε 47% μεταξύ των ετών 2001/02 και 2011/12. Η μεγαλύτερη πτώση σημειώθηκε μεταξύ των ετών 2008/09 και 2011/12 σε λιγότερο σοβαρές, ωστόσο παραβάσεις, ενώ μικρότερη μείωση απ' όλα τα αδικήματα καταγράφηκε στις ληστείες (Home Office, 2013)⁶. Μέχρι και το 2017 ο καταγεγραμμένος αριθμός των διαπραχθέντων από νέους ποινικών αδικημάτων συνέχισε να έχει μειωμένη τάση, ανησυχητικό είναι, όμως, το γεγονός πως το ποσοστό των βίαιων αδικημάτων κατά των προσώπων αυξήθηκε σταθερά, φτάνοντας να αντιπροσωπεύει το 28% όλων των αποδεδειγμένων αδικημάτων (National Statistics, 2018)⁷.

Στη Γερμανία, η πιο πρόσφατη ερευνητική έκθεση για την παραβατικότητα των νέων, αναρτημένη στην ιστοσελίδα του «Ευρωπαϊκού Δίκτυο Πρόληψης του Εγκλήματος» (European Crime Prevention Network), αναφέρει ότι για την ηλικία μέχρι και των 21 ετών, ο αριθμός των υπόπτων για παραβατική συμπεριφορά έχει σημειώσει πτώση από το 1998, σε αδικήματα μικρής και μεσαίας βαρύτητας (κυρίως κλοπές και φθορά ξένης περιουσίας). Εντούτοις, ο αριθμός των αντίστοιχων υπόπτων για βίαια αδικήματα (επικίνδυνα και βαριά σωματική βλάβη) έχει αυξηθεί κατά 29.8%, με το συνολικό αριθμό των (υπόπτων) παραβατών να αποτελεί το 45% του συνόλου των (υπόπτων) εγκληματιών⁸.

Παρόμοια είναι και η εικόνα στην Ολλανδία. Ενώ η συνολική παραβατικότητα των ανηλίκων μειώθηκε από 44 ανήλικους παραβάτες ανά 1.000 ανήλικους στους 17 προς 1.000 μεταξύ 2007-2016 και μέχρι και 13 προς 1.000 το 2020, τα σοβαρά και βίαια εγκλήματα σημείωσαν αυξητική τάση. Ειδικότερα, στα αδικήματα του φόνου δευτέρου βαθμού και της ανθρωποκτονίας εξ' αμελείας, ο αριθμός των ανηλίκων υπόπτων αυξήθηκε στο διπλάσιο από το 2016 μέχρι το 2019 και την ίδια στιγμή, ο

⁶ Youth Justice Board / Ministry of Justice Statistics bulletin: Youth Justice Statistics 2011/12 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/279905/yjb-stats-2011-12.pdf

⁷ Youth Justice Board / Ministry of Justice: Youth Justice Statistics 2016/17 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/676072/youth_justice_statistics_2016-17.pdf

⁸ Διαθέσιμο στο <https://eucpn.org/document/german-policy-on-youth-crime>

αριθμός των ανήλικων καταδικασθέντων για σοβαρά αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, αυξήθηκε κατά 13% το 2019⁹.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποίησε η Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, δεν υπήρξε αξιοσημείωτη αύξηση της παραβατικότητας των ανήλικων στην Ελλάδα μεταξύ 1990 και 1999. Ωστόσο, «η συμμετοχή των ανήλικων στη συνολική εγκληματικότητα αυξήθηκε σταθερά από 12,9% το 1990 σε 16,7% το 1999, αλλά δεν έχει φθάσει ακόμη στα επίπεδα που παρατηρούνται σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Για παράδειγμα, το 1993, το ποσοστό των νεαρών ατόμων κάτω των 21 ετών που καταδικάστηκαν για εγκλήματα αποτελούσε περίπου το 14% του συνόλου των καταδικαστικών αποφάσεων, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο το ποσοστό αυτό ήταν 46%» (Γιαννοπούλου & Τσομπανόγλου, 2003). Οι έφηβοι (13-17 ετών) και οι μετέφηβοι (18-20 ετών) διαπράττουν συνήθως τρεις τύπους εγκλημάτων. Η πλειονότητα των περιπτώσεων περιλάμβανε την παράβαση των διατάξεων συγκεκριμένων ποινικών νόμων, όπως ο Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας (ΚΟΚ), ο νόμος περί ναρκωτικών, την παράνομη μετανάστευση και η επαιτεία¹⁰. Πάνω από το 70% των υποθέσεων συχνά αφορά σε ένα από αυτά τα αδικήματα. Η κλοπή και η «κλοπή χρήσης» δικύκλων ή αυτοκινήτων ακολουθούν, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 20% του συνόλου των ποινικών αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας, ενώ ακολουθούν οι σωματικές βλάβες, οι οποίες αντιστοιχούν στο 2 έως 10% του συνόλου των ποινικών αδικημάτων (Γιαννοπούλου & Τσομπανόγλου, 2003).

Οι παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας (1.231) αποτέλεσαν την πλειονότητα των υποθέσεων που χειρίστηκαν τα δικαστήρια ανήλικων κατά το έτος 2005, ακολουθούμενες από τις κλοπές (183), τα αδικήματα περί ναρκωτικών (62), την επαιτεία (47) και την απόπειρα κλοπής (33), αλλά καταγράφηκαν επίσης τέσσερις καταδίκες ανήλικων για ανθρωποκτονία. Τα αγόρια ηλικίας 16 έως 19 ετών αποτελούσαν την πλειονότητα των εφήβων παραβατών (89,3%). Παρόμοιες πληροφορίες σχετικά με το είδος και τον χρόνο τέλεσης των αδικημάτων αποτυπώθηκαν στις αστυνομικές στατιστικές για τους εφήβους από το 1999 έως το 2003. Επιπλέον, το 10% του συνόλου των συλληφθέντων για κλοπή ήταν ανήλικοι, η πλειονότητα των οποίων ήταν μεταξύ 13 και 17 ετών, αλλά το ποσοστό των ανήλικων

⁹ Ωστόσο δεν αναφέρεται η αντίστοιχη αναλογία προς 1.000 για το 2016, βλ. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/22/jeugetcriminaliteit-daalt-maar-niet-alles-vormen>

¹⁰ Η επαιτεία, από το 2018 και εξής, με το ν. 4571/2018 άρθ. 23 δε συνιστά πλέον ποινικό αδίκημα.

παραβατών κάτω των 12 ετών αυξήθηκε σημαντικά το 2003. Όσον αφορά τα ναρκωτικά, το 1% του συνόλου των συλληφθέντων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν ανήλικοι που συνελήφθησαν για κατοχή και διακίνηση ναρκωτικών (Σκότης, 2005).

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) σε έρευνα που διεξήγαγε σε έφηβους μαθητές, διαπίστωσε πολυάριθμες περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς, κυρίως με τη μορφή χρήσης ναρκωτικών και βίαιης συμπεριφοράς στα σχολεία, οι οποίες οδήγησαν το 9-11% των μαθητών γυμνασίου να απουσιάσει από το σχολείο για μία έως δέκα ημέρες από φόβο. Το 5,7% των μαθητών (39%) που το βίωσαν στο σχολείο και συχνά στην τάξη το ανέφεραν. Το 6,1% είχε αποπειραθεί να αγοράσει ναρκωτικά από «εμπόρους» ναρκωτικών, το 37% των οποίων βρισκόταν στο χώρο του σχολείου. (Τσίγκανου, 2002).

Το 2002, το Συμβουλευτικό Κέντρο Εφήβων και ο Συμβουλευτικός Σταθμός Εφήβων του Δικαστηρίου Ανηλίκων Αθηνών, μελέτησαν 137 έφηβους που έκαναν χρήση ναρκωτικών. Οι συμμετέχοντες ήταν άνδρες και κορίτσια, ηλικίας 18,1 και 17,7 ετών αντίστοιχα. Σε μέση ηλικία 15,7 ετών, το 50% των εφήβων είχε εγκαταλείψει το σχολείο, ενώ το 28,1% των κοριτσιών και το 35,2% των αγοριών είχαν μόλις ολοκληρώσει το δημοτικό σχολείο. Το 50% των ατόμων δεν είχε εργασία. Το 90% των χρηστών άρχισε τη χρήση πριν από την ηλικία των 15 ετών και το 25% πριν από την ηλικία των 12 ετών. Η εξεύρεση χρημάτων για την αγορά μιας δόσης είναι μια συνηθισμένη παραβατική συμπεριφορά μεταξύ των νεαρών χρηστών ναρκωτικών, ενώ καταγράφηκε τουλάχιστον μία σύλληψη καταγράφηκε για το 80% των ανδρών και το 40% των κοριτσιών (Ρήγος, Ζώτου, Κοπακάκη, 2002).

Η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ) διαθέτει επίσημα στατιστικά στοιχεία μέχρι και για το έτος 2008. Σύμφωνα με αυτά, το σύνολο των ανήλικων καταδικασθέντων ηλικίας 13-17 ετών σημείωσε πτώση μεταξύ του 2005 και 2008, με συνολικό αριθμό καταδικασθέντων 1.387 και 745 αντίστοιχα. Η συντριπτική πλειοψηφία αφορούσε αγόρια (1.313 για το 2005 και 704 για το 2008) και έναν πολύ περιορισμένο αριθμό κοριτσιών (74 για το 2005 και 41 για το 2008) (Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδος, 2009-10). Επιπλέον, μέσα από τις στατιστικές του δικαστηρίου ανηλίκων, σχετικά με το είδος των διαπραχθέντων ποινικών αδικημάτων από ανήλικους, σε διάστημα μεταξύ 2004 και 2008, φαίνεται πάλι στην πλειοψηφία τους οι υποθέσεις να αφορούν σε παραβιάσεις του ΚΟΚ, ακολουθούν οι κλοπές, ποινικά αδικήματα που σχετίζονται με προμήθεια και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών,

οι ληστείες και οι σωματικές βλάβες. Ακόμη, παρατηρείται μια μικρή πτώση στις παραβιάσεις ΚΟΚ (1.564 το 2004-05 και 1.054 το 2007-08), στις κλοπές (239 το 2004-05 και 231 το 2007-08) και στα περί ναρκωτικών ποινικά αδικήματα (84 το 2004-05 και 68 το 2007-08), παρόλα αυτά, αύξηση σημειώνεται στις ληστείες από 23 (2004-05) σε 35 (2007-08) και στις σωματικές βλάβες από 18 (2004-05) σε 23 (2007-08) (Κουράκης, 2012:303). Σε πιο σύγχρονα δεδομένα, στην ιστοσελίδα της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής αναρτήθηκαν¹¹ το 2020 δεδομένα, που αφορούν σε διαπραχθέντα αδικήματα (κακουργήματα και πλημμελήματα)¹² και στους θεωρούμενους δράστες αυτών (αυτουργοί και συμμετοχοί)¹³, για τα έτη 2000, 2005, 2010-2020. Σύμφωνα με αυτά, δεν είναι διακριτός ο αριθμός των διαπραχθέντων αδικημάτων από ανήλικους παραβάτες, ωστόσο, διαμορφώνεται ο αριθμός των ανήλικων παραβατών, ηλικίας 7-12 ετών και 13- 17 ετών ως ακολούθως:

- για το 2000 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 541 και για τους 13-17 ετών ήταν 22.831, σε ποσοστό 7.1% του συνόλου των δραστών.
- για το 2005 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 258 και για τους 13-17 ετών ήταν 24.733, σε ποσοστό 6% του συνόλου των δραστών.
- για το 2010 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 412 και για τους 13-17 ετών ήταν 12.023, σε ποσοστό 4.8% του συνόλου των δραστών
- για το 2011 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 447 και για τους 13-17 ετών ήταν 4.337, σε ποσοστό 3.5% του συνόλου των δραστών.
- για το 2012 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 753 και για τους 13-17 ετών ήταν 3.272, σε ποσοστό 3.2% του συνόλου των δραστών.
- για το 2013 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 326 και για τους 13-17 ετών ήταν 5.442, σε ποσοστό 4.8% του συνόλου των δραστών.
- για το 2014 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 319 και για τους 13-17 ετών ήταν 4.330, σε ποσοστό 4.2% του συνόλου των δραστών.

¹¹ Διαθέσιμα στο <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJU03/-> .

¹² Στα διαπραχθέντα αδικήματα περιλαμβάνονται κακουργήματα και πλημμελήματα, τελεσμένα και απόπειρες.

¹³ Στο σύνολο των δραστών περιλαμβάνονται οι δράστες που ήταν γνωστοί κατά το μήνα βεβαίωσης του αδικήματος και δράστες άγνωστοι το μήνα βεβαίωσης, που αποκαλύφθηκαν στη διάρκεια του ίδιου έτους, αυτουργοί και συμμετοχοί, συλληφθέντες και μη.

- για το 2015 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 272 και για τους 13-17 ετών ήταν 4.321, σε ποσοστό 4.1% του συνόλου των δραστών.
- για το 2016 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 554 και για τους 13-17 ήταν 5.616, σε ποσοστό 5% του συνόλου των δραστών.
- για το 2017 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 368 και για τους 13-17 ήταν 5.847, σε ποσοστό 5% του συνόλου των δραστών.
- για το 2018 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 359 και για τους 13-17 ετών ήταν 6.038, σε ποσοστό 4.9% του συνόλου των δραστών.
- για το 2019 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 370 και για τους 13-17 ετών ήταν 6.462, σε ποσοστό 5.2% του συνόλου των δραστών.
- για το 2020 το σύνολο των ανήλικων παραβατών ηλικίας 7-12 ήταν 262 και για τους 13-17 ετών ήταν 6.153, σε ποσοστό 4,8% του συνόλου των δραστών.

Από το δεδομένα, είναι εμφανείς οι συνεχείς διακυμάνσεις στο αριθμό των ανήλικων παραβατών, που άλλοτε αυξάνονται και άλλοτε μειώνονται, ωστόσο από 2010 και εξής διαπιστώνεται μία απότομη πτώση στον αριθμό των δραστών (ανηλίκων και ενηλίκων), η οποία οφείλεται στη μετατροπή ποινών πλημμεληματικού χαρακτήρα σε πταίσματα.¹⁴

Όλα τα παραπάνω αποτελούν ευρήματα επίσημων στατιστικών βασισμένων στην καταγεγραμμένη εγκληματικότητα. Εντούτοις, σε καμία περίπτωση δεν αντιπροσωπεύουν τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου, αφού ο «σκοτεινός αριθμός» της εγκληματικότητας δεν επιτρέπει έναν ακριβή προσδιορισμό¹⁵. Ταυτόχρονα, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπ' όψιν τυχόν αλλαγές στις εκάστοτε νομοθεσίες από έτος σε έτος, όπως επίσης και το γεγονός πως στην πλειονότητα τους οι παραπάνω στατιστικές αναφέρονται σε υποθέσεις που κατέληξαν στο δικαστήριο, ως αποτέλεσμα του «φιλτραρίσματος» του ποινικού συστήματος.

1.3 Το προφίλ του ανήλικου παραβάτη

Η «φυσιογνωμία» του ανήλικου παραβάτη συνάγεται μέσα από τον εντοπισμό των διαφόρων κοινωνικοποιητικών παραγόντων και παραγόντων εγκληματογένεσης, που τον ωθούν στην παραβατικότητα. Από την ελληνική έρευνα των Ν. Κουράκη, Φ.

¹⁴ Τα πταίσματα μετέπειτα καταργήθηκαν, όπως ορίζει το άρθρο 468 ΠΚ (ν. 4619/2019).

¹⁵ Για τη διαφορά μεταξύ «εμφανούς» και «αφανούς» εγκληματικότητας και του τρόπους μέτρησης της εγκληματικότητας βλ. Αλεξιάδης, 2011:119-139 και Ζαραφωνίτου, 2004:35-39.

Μηλιώνη και της ερευνητικής ομάδας των φοιτητών της Νομικής Σχολής Αθηνών σε δείγμα ανηλίκων κρατουμένων αντλούνται χρήσιμα δεδομένα αναφορικά με το προφίλ αυτών. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα πραγματοποιήθηκε το έτος 1995 σε δείγμα 156 συνολικά (149 αγοριών και 7 κοριτσιών) κρατουμένων στο σωφρονιστικό κατάστημα Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας και συνοδεύτηκε από επαναληπτική έρευνα (follow up). Στηρίχθηκε σε συνεντεύξεις, στον έλεγχο των ατομικών φακέλων των κρατουμένων και σε συγκριτική επισκόπηση με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και άλλων ερευνών. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, οι ανήλικοι στην πλειονότητά τους γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στα αστικά κέντρα (ποσοστό 46,8% στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιά και 28,8% σε άλλες αστικές περιοχές) και οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν κάτω του μέσου όρου του γενικού πληθυσμού. Ειδικότερα, έως την ηλικία των 12 ετών οι ανήλικοι ζούσαν στο ίδιο σπίτι με άλλα 5,2 κατά μέσο όρο άτομα, ενώ το 1/3 αυτών ζούσε με άλλα 6-15 άτομα. Οι οικογενειακές τους σχέσεις παρουσίαζαν προβλήματα, καθώς ποσοστό 28,2% του δείγματος είχαν χάσει τον ένα ή και τους δυο γονείς τους έως την ηλικία των 12 ετών. Πολλά ήταν, επίσης, τα περιστατικά σωματικής αλλά και σεξουαλικής βίας εις βάρος των ανηλίκων εντός της οικογένειας. Το οικογενειακό - κοινωνικό - οικονομικό επίπεδο ήταν χαμηλό, καθώς οι γονείς ή οι κηδεμόνες των ανηλίκων ήταν σε μεγάλο ποσοστό αναλφάβητοι και ασκούσαν επαγγέλματα χαμηλής οικονομικής εμβέλειας. Οι ανήλικοι στην πλειοψηφία τους ήταν επίσης αναλφάβητοι και εργάζονταν σε τρίτο εργοδότη ήδη από την ηλικία κατά μέσο όρο των 13,1 ετών. Οι μισοί εξ αυτών είχαν σχηματίσει ποινικό μητρώο από την ηλικία κατά μέσο όρο των 14,3 ετών, ενώ οι περισσότεροι είχαν ήδη εγκλεισθεί σε ίδρυμα αγωγής ή σωφρονιστικό κατάστημα ή και στα δυο. Οι κατηγορίες που τους είχαν απαγγελθεί στο παρελθόν αφορούσαν κυρίως αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές σε ποσοστό 76,9% του δείγματος), ενώ τα αδικήματα για τα οποία κρατούνταν ως υπόδικοι ή κατάδικοι ήταν κυρίως κλοπές, ληστείες και ανθρωποκτονίες. Οι ερευνητές επεσήμαναν την κακή κοινωνικοοικονομική κατάσταση και τις αντίξοες συνθήκες κατά την ανατροφή των ανηλίκων, ενώ τόνισαν το προϋπάρχον ποινικό παρελθόν τους ως απαρχή μιας εγκληματικής σταδιοδρομίας (Κουράκης, Μηλιώνη και ερευνητική ομάδα φοιτητών της Νομικής Σχολής, 1995). Στην προαναφερθείσα έρευνα του Συμβουλευτικού Κέντρου Εφήβων και Συμβουλευτικού Σταθμού Εφήβων του Δικαστηρίου Ανηλίκων Αθηνών, το 25% των χρηστών ήταν παιδιά διαζευγμένων γονέων και το 40% των οικογενειών είχαν μηνιαίο εισόδημα μικρότερο από 1000 ευρώ. Το 5,8% των

πατεράδων έκανε χρήση ναρκωτικών, το 13% των πατεράδων έκανε χρήση αλκοόλ, ενώ στο 8,6% των αγοριών και στο 28,1% των κοριτσιών οι μητέρες τους έκαναν θεραπεία με ψυχιατρικά φάρμακα. Τέλος, αδέλφια που έπαιρναν ναρκωτικά εντοπίστηκαν στο 10,5% των περιπτώσεων αγοριών και στο 28,1% των περιπτώσεων κοριτσιών. Εντούτοις, σύμφωνα με ερευνητικά πορίσματα μιας άλλης έρευνας με θέμα «Μετέφηβοι - ποινική αντιμετώπιση σωφρονιστική μεταχείριση» δεν επιβεβαιώθηκε η επίδραση των δυσμενών οικογενειακών παραγόντων στην παραβατικότητα των ανηλίκων, ενώ επιβεβαιώθηκαν τα χαρακτηριστικά της φυσιολογίας των κρατουμένων, δηλαδή η υπεροχή αριθμητικά των ανδρών, ο μεγάλος αριθμός υποδίκων και το είδος των αδικημάτων, ήτοι η μικρή εγκληματικότητα και οι παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων (Τρωϊάνου-Λουλά, 1997).

Έρευνες από το διεθνή χώρο παρουσιάζουν όμοια εικόνα. Αναφορικά με το φύλο, υποστηρίζεται ότι τα αγόρια εμπλέκονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα κορίτσια σε παραβατικές πράξεις με τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση να αποτελεί επίσης χαρακτηριστικό γνώρισμα των παραβατών (Agnew & Brezina, 2012· UNODC, 2007), ενώ παρατηρούνται και αυξημένα ποσοστά προβλημάτων ψυχικής υγείας (Bishop, 2008). Ακόμη, στην πλειονότητα των παραβατών, οι γονείς έχουν ιστορικό κατάχρησης ναρκωτικών ουσιών (Gedamu, 2008) και ως προς την ανατροφή των παιδιών, υπάρχουν σημάδια παραμέλησης, υπερβολικής αυστηρότητας και ανεπαρκούς επιτήρησης (Arizona Criminal Justice Commission, 2014, 2012· Newson & Newson, 1989). Τέλος, στις περισσότερες περιπτώσεις ανήλικων παραβατών, υφίσταται ιστορικό εμπλοκής σε εγκληματικές δραστηριότητες από τους γονείς ή τα αδέλφια (Arizona Criminal Justice Commission, 2012· Farrington, 1995· Loeber and Stouthamer-Loeber, 1986).

1.4 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την παραβατικότητα ανηλίκων

Η μελέτη της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς των ανηλίκων, μαζί με όλα τα μοναδικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον επιστημόνων από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η Ψυχολογία, Βιολογία, Κοινωνιολογία κ.ά. Στην παρούσα μελέτη, θα δοθεί έμφαση στις βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις από τον κλάδο της Βιολογίας, της Ψυχολογίας και της Κοινωνιολογίας, ως εξηγητικά σχήματα της παραβατικότητας ανηλίκων.

- Βιολογικές θεωρίες

Από τις πιο γνωστές βιολογικές θεωρίες περί εγκλήματος είναι αυτή του «Εκ γενετής εγκληματία» από τον Cesare Lombroso. Ο τελευταίος, ήταν Ιταλός γιατρός και ιδρυτής της Ιταλικής Θετικής Σχολής. Στο σύγγραμμα του «Ο εγκληματίας άνθρωπος» το 1876, ο Lombroso διατυπώνει τη θεωρία του για τον «εκ γενετής εγκληματία», κατά την οποία οι εγκληματίες είναι άτομα, των οποίων ανάπτυξη σταμάτησε σε προγενέστερο στάδιο και δεν ακολούθησε όλη την εξελικτική διαδικασία. Ο Lombroso παρομοιάζει τους εγκληματίες με ένα υπάνθρωπο είδος του homo sapiens, με αταβιστική προσωπικότητα, οι οποίοι λόγω των προβλημάτων προσαρμογής τους αδυνατούν να συμμορφωθούν με τους κανόνες της κοινωνίας. Επιπλέον, όπως υποστηρίζει ο Lombroso, ο γεννημένος εγκληματίας φέρει κάποια ιδιαίτερα βιολογικά στίγματα που σχετίζονται με το σχήμα του κρανίου, τα χαρακτηριστικά του προσώπου και τη γενικότερη σωματική διάπλαση. Στα συμπεράσματα αυτά κατέληξε ο Lombroso εξετάζοντας 383 κρανία κακοποιών, συγκρίνοντας τα με κρανία νεκρών στρατιωτών, καθώς επίσης και 5.907 εγκληματίες με ένα αντίστοιχο αριθμητικό δείγμα μη εγκληματιών. Η θεωρία του δέχθηκε δριμεία κριτική και τα ερευνητικά του πορίσματα δεν έχουν αξία στη σημερινή εποχή, ωστόσο η συμβολή του δε γίνεται να αγνοηθεί αφού για πρώτη φορά το ενδιαφέρον στρέφεται στο πρόσωπο του εγκληματία ως αντικείμενο μελέτης (Αλεξιάδης, 2011:48-50). Στο πλαίσιο των βιολογικών προσεγγίσεων για το έγκλημα, διεξήχθησαν τριών ειδών έρευνες βιολογικών παραγόντων εγκληματογένεσης: έρευνες χρωμοσωμάτων, έρευνες διδύμων και έρευνες υιοθεσιών. Η μελέτη των χρωμοσωμάτων βασίστηκε στην υπόθεση ότι η επιθετικότητα οφείλεται σε χρωμοσωματική ανωμαλία και συγκεκριμένα, σε σφάλμα του εικοστού τρίτου ζεύγους χρωμοσωμάτων που καθορίζουν το φύλλο. Κατά κανόνα στις γυναίκες το ζεύγος αυτό είναι XX και στους άνδρες XY. Από έρευνες, όμως, παρουσιάστηκαν και άτομα με συνδυασμούς όπως XXY, XYY ή XXX, με αποτέλεσμα να συνδεθεί η ανωμαλία αυτή με την επιθετική συμπεριφορά. Στις έρευνες διδύμων μελετήθηκε η επίδραση της κληρονομικότητας ως εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, συγκρίνοντας μονοζυγωτικούς και διζυγωτικούς διδύμους. Από τις πρώτες έρευνες διδύμων ήταν αυτή του Βαυαρού ψυχιάτρου J. Lange το 1929, ο οποίος εξέτασε 13 μονοζυγωτικούς και 17 διζυγωτικούς διδύμους, εντοπίζοντας πως σε όλες τις περιπτώσεις υπήρχε βεβαρημένο ποινικό μητρώο στον ένα εκ των δύο αδελφών και μάλιστα διαπίστωσε πως στους μονοζυγωτικούς, οι συμπτώσεις ήταν πολύ

μεγαλύτερες αφού σε 10 από τα 13 ζευγάρια, υπήρχαν καταδίκες και για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Σε ανάλογα πορίσματα κατέληξε και ο K. Christiansen σε έρευνά του στα αρχεία διδύμων της Δανίας για το διάστημα 1881-1910. Η αντικειμενικότητα των ερευνών σε διδύμους αμφισβητήθηκε σθεναρά, καθώς η εγκληματική συμπεριφορά μετρήθηκε ποσοτικά και όχι ποιοτικά, οδηγώντας σε απλουστεύσεις και ταυτόχρονα αγνοήθηκαν και άλλοι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο που οι δίδυμοι κοινωνικοποιούνται. Το τρίτο είδος, οι έρευνες σε υιοθετημένους, πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να διερευνηθεί η εγκληματικότητα σε σχέση με τους θετούς και φυσικούς γονείς υιοθετημένων παιδιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας έρευνας είναι των Mednick και Hutchings (1977), χωρίς όμως να διαπιστώνεται κάποια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ κληρονομικότητας και εγκληματικής συμπεριφοράς (Ζαραφωνίτου, 2004: 70-75· Σπινέλλη, 2014:220-223). Στη σύγχρονη εποχή δε δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα σε έρευνες αποκλειστικά βιολογικών παραγόντων αλλά περισσότερο, βιολογικοί παράγοντες μελετώνται συνδυαστικά με κοινωνικές και άλλες μεταβλητές.

- Ψυχαναλυτικές θεωρίες

Εξηγήσεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων διατυπώθηκαν και υπό το πρίσμα ψυχαναλυτικών θεωριών με κυριότερες αυτές των Sigmund Freud και Alfred Adler. Κατά τον Freud η προσωπικότητα δομείται σε τρία επίπεδα: στο «Εκείνο» (id), στο εσωτερικό ασυνείδητο δηλαδή τμήμα της προσωπικότητας, στο «Υπερεγώ» (superego), στο εξωτερικό τμήμα που σχετίζεται με τη συνείδηση και στο «Εγώ» (ego) που έχει μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στο «Εκείνο» και το «Εγώ». Η ψυχική ζωή του ατόμου από την παιδική ακόμα ηλικία καθορίζεται από μια διαρκή πάλη μεταξύ ασυνείδητου και συνειδητού. Όταν το υποκείμενο αδυνατεί να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στο «Εγώ» το «Υπερεγώ» και το «Εκείνο» (δηλ. μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου), επικρατούν αντικοινωνικά ένστικτα που εκδηλώνονται με τη μορφή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. συχνά αυτές οι εκδηλώσεις συνίστανται και στη διάπραξη αδικημάτων, μέσω του οποίου το άτομο αναζητά ανακούφιση εξαιτίας των εσωτερικών του συγκρούσεων. Αντίθετα, όταν υφίσταται ισορροπία και το άτομο είναι ικανό να γαλουχήσει την απωθημένη στο ασυνείδητο, αντικοινωνικότητα του, τότε θα εξελιχθεί σε κομφορμιστικό άτομο, ακολουθώντας έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο ζωής. Από την άλλη, ο Adler θέτει στο επίκεντρο της θεωρίας του το αίσθημα μειονεξίας που δημιουργείται στο άτομο από μικρή ηλικία.

Σύμφωνα με τον Adler, το αίσθημα αυτό μπορεί να οφείλεται είτε σε κάποια φυσική αναπηρία είτε σε ανικανοποίητες επιθυμίες είτε απλώς επειδή το άτομο ζει ανάμεσα σε δυνατούς και ανώτερους «μεγάλους». Στην προσπάθεια του το υποκείμενο να αποβάλλει το αίσθημα μειονεξίας, αναπτύσσει ασυνείδητα μια ισχυρή τάση για απόκτηση κύρους και δύναμης, που τον ωθεί να επιβάλλεται σε άλλους. Όταν το άτομο διοχετεύει αυτή του την ανάγκη σε κοινωνικά αποδεκτές και συμβατικές δραστηριότητες που αναγνωρίζονται από τρίτους, τότε εξελίσσεται σε μια κοινωνικά προσαρμοσμένη προσωπικότητα. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν η επιδίωξη απόκτησης δύναμης και επιβολής γίνεται σε βάρος άλλων, τότε ο ανήλικος δεν υπερνικά το αίσθημα μειονεξίας αλλά το καταπιέζει, με αποτέλεσμα να εκδηλώνει με αντικοινωνικό τρόπο τις παραπάνω επιθυμίες του, καταλήγοντας στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς ως επίδειξη δύναμης και μέσο επιβεβαίωσης του εαυτού του προς εκείνον και προς τους υπόλοιπους (Χαίδου, 1996: 97:104· Αλεξιάδης, 2011:57-62· Σπινέλλη, 2014:226-227).

- Κοινωνιολογικές θεωρίες

- α) Η οικολογική σχολή του Σικάγο

Μια πρώτη απόπειρα κοινωνιολογικής προσέγγισης του εγκλήματος, προέρχεται από τη θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης της Οικολογικής σχολής του Σικάγο, με ιδρυτές της σχολής, Cl. Shaw, H. McKay και R. Park. Οι δύο πρώτοι, βασισμένοι στο μοντέλο των ομόκεντρων ζωνών του E. Burgess¹⁶, ανέλυσαν τον τρόπο με τον οποίο η χωροταξική και οικονομική κατάσταση και η πληθυσμιακή σύνθεση στην πόλη του Σικάγο δημιουργούσαν ένα περιβάλλον κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Μέσα από την πολύ γνωστή έρευνα τους “Juvenile delinquency in urban areas”, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι υφίστανται υποβαθμισμένες περιοχές (slums), στις οποίες η εγκληματικότητα αναπτύσσεται και μεταδίδεται από γενιά σε γενιά με τη μορφή «κοινωνικής παράδοσης». Η βασική θέση αναφορικά με την παραβατικότητα των ανηλίκων, ήταν ότι τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής αποδιοργάνωσης των

¹⁶ Ο Burgess χωρίζει την πόλη του Σικάγο σε πέντε ομόκεντρες ζώνες: η 1^η ζώνη περιλαμβάνει το κέντρο της πόλης στο οποίο βρίσκονται όλες οι επιχειρήσεις και οι εμπορικές δραστηριότητες, η 2^η ζώνη είναι η λεγόμενη μεταβατική ζώνη, στην οποία έχει αναπτυχθεί ο βιομηχανικός τομέας και θεωρείται υποβαθμισμένη, στην 3^η ζώνη βρίσκονται οι κατοικίες των εργαζομένων στα εργοστάσια της δεύτερης ζώνης, η 4^η ζώνη είναι η ζώνη των ακριβών κατοικιών και στην 5^η και τελευταία ζώνη βρίσκονται τα προάστια και οι πόλεις δορυφόροι. Βλ. Ζαραφωνίτου, 2004:138-141.

υποβαθμισμένων περιοχών δεν επιτρέπουν την ομαλή κοινωνικοποίηση των ανηλίκων. Οι ανήλικοι κοινωνικοποιούνται με βάση ένα αξιακό σύστημα, το οποίο είναι αντίθετο με το κυρίαρχο (Ζαραφονίτου & Χρυσόχου, 2015:14). Η συμβολή της θεωρίας της κοινωνικής αποδιοργάνωσης είναι ιδιαίτερη, καθώς για πρώτη φορά ο εγκληματίας δεν αποτελεί προβληματικό άτομο με βιολογικές ή ψυχικές ανωμαλίες που χρήζει θεραπείας αλλά ένας άνθρωπος που δε διαφέρει από τους υπόλοιπους. Επιπλέον, η εν λόγω θεωρία έθεσε τις βάσεις για μεταγενέστερες θεωρίες όπως αυτές της κοινωνικής μάθησης, τις υποπολιτισμικές κ.ά. Εντούτοις, παρά τη σημασία της, έχει αρκετά τρωτά σημεία. Πρώτα απ' όλα, η έννοια της κοινωνικής αποδιοργάνωσης καθ' αυτή είναι υποκειμενική, αφού προσδιορίστηκε με βάση την αξιολογική κρίση και το κοινωνικό υπόβαθρο των ίδιων των μελετητών και όχι σε ερευνητικά πορίσματα. Ταυτόχρονα, η θεωρία επικεντρώνεται στην εγκληματικότητα των χαμηλών κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων, αγνοώντας τα εγκλήματα που διαπράττονται από άτομα των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων (π.χ. εγκλήματα λευκού περιλαιμίου), ενώ επίσης, αδυνατεί να ερμηνεύσει το γιατί ορισμένοι νέοι που ζουν σε υποβαθμισμένες περιοχές αποστρέφονται από το έγκλημα και άλλοι που ζουν εκτός των περιοχών αυτών εγκληματούν. Ακόμη, προέκυψε ένας φαύλος κύκλος μεταξύ αποδιοργάνωσης, παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και κατώτερων τάξεων, αφού εκτιμήθηκε ότι οι τελευταίες εμφανίζουν μεγαλύτερους δείκτες εγκληματικότητας επειδή είναι πιο αποδιοργανωμένες και την ίδια στιγμή είναι πιο αποδιοργανωμένες επειδή σε αυτές εμφανίζονται περισσότεροι εγκληματίες. Από την άλλη, παρά το ότι η εγκληματικότητα και η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά εν γένει θεωρούνται δείκτες αποδιοργάνωσης, μέσα από έρευνες έχει εντοπιστεί ότι το έγκλημα μπορεί να εμφανιστεί στο πλαίσιο εξαιρετικά οργανωμένων συστημάτων (π.χ. συμμορίες ανηλίκων, οργανωμένο έγκλημα), καθώς και το ότι οι αξίες και οι κανόνες στις φτωχογειτονιές μπορεί να παρουσιάσουν υψηλό βαθμό οργάνωσης (Χάιδου, 1996· Whyte, 1955· Clinard & Meier, 1976· Akers, 2012)

β) Ο διαφορικός συγχρωτισμός (differential association theory)

Η θεωρία του Edwin Sutherland για το «διαφορικό συγχρωτισμό» (differential association) ή αλλιώς μάθησης ή κοινωνικοποίησης, μελετά το έγκλημα ως μια ενέργεια που μαθαίνεται με την ίδια ακριβώς διαδικασία, όπως και η κομφορμιστική συμπεριφορά. Με βάση αυτό, τα άτομα παρουσιάζουν αυξημένες πιθανότητες να εκδηλώσουν παραβατική συμπεριφορά όταν έχουν συχνές, ισχυρές και διαρκείς

επαφές με «εγκληματικά πρότυπα». Η εσωτερίκευση των παρεκκλινόντων κανόνων και αξιών των «εγκληματικών προτύπων», οδηγεί σε υιοθέτηση της εγκληματικής συμπεριφοράς ως *«μέθοδο/τεχνική αλλά και ως στάση ζωής και επιθυμητό στόχο»*. Κατά την περίοδο της ανηλικότητας το άτομο κατακλύζεται από γνωστικές εμπειρίες άλλοτε εγκληματικές και άλλοτε μη εγκληματικές. Η υπεροχή των πρώτων είναι και αυτή που θα οδηγήσει τον ανήλικο στην παραβατική συμπεριφορά (Sutherland, 1947· Κουράκης, 2012:161). Η ως άνω θεωρία άσκησε σημαντική επιρροή στον τομέα της Εγκληματολογίας, αφού επιχείρησε να δώσει εξηγήσεις αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο ένα μη παραβατικό άτομο υιοθετεί και εκδηλώνει κάποια στιγμή παραβατική συμπεριφορά, ως αποτέλεσμα γνωστικής διαδικασίας και συναναστροφής αλλά και για το ότι η εγκληματικότητα εντοπίζεται σε ορισμένες ομάδες λόγω του ότι αυτές είναι περισσότερο εκτεθειμένες σε «εγκληματικά πρότυπα» συμπεριφοράς. Συνάμα, η θεωρία βρίσκει έρεισμα και στη σωφρονιστική πρακτική, καθώς στο πλαίσιο του εγκλεισμού, κρατούμενοι για μικρής βαρύτητας αδικήματα που συγχρωτίζονται με εγκληματίες σοβαρών ποινικών αδικημάτων, με συνέπεια την εσωτερίκευση και εκμάθηση συμπεριφορών που εμπίπτουν σε βαρύτερης μορφής παραβατικές συμπεριφορές. Η κριτική που ασκήθηκε στη θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού» αφορά κυρίως στη χρονική αλληλουχία μεταξύ συναναστροφής με άλλους παραβάτες και εκδήλωσης της παραβατικής συμπεριφοράς, αφού υποστηρίζεται πως το άτομο πρώτα εμπλέκεται σε παραβατικές δραστηριότητες και μετέπειτα εισχωρεί σε ομάδες συνομήλικων παραβατών. Συν τοις άλλοις, η θεωρία δε δύναται να δώσει τις απαραίτητες εξηγήσεις σχετικά με το γεγονός ότι ορισμένα άτομα παρόλο που έχουν συναναστροφές με άλλους παραβάτες, δεν έχουν ακολουθήσει την ίδια πορεία αλλά και για το ότι υπεραπλουστεύει τη διαδικασία της μάθησης, η οποία αποτελεί ένα πιο περίπλοκο ζήτημα. Τέλος, επικρίθηκε για απουσία εμπειρικής επαλήθευσης ως προς την εγκληματικότητα των ενηλίκων (Akers, 2012· Σπινέλλη, 2014:264· Χάιδου, 1996:195-196) .

γ) Η θεωρία της έντασης (strain theory)

Στα τέλη της δεκαετίας του '30, ο κοινωνιολόγος Robert Merton, επηρεασμένος από την ανάλυση του Durkheim για την «ανομία», προέβη στη στην ανάπτυξη της θεωρίας της έντασης. Προγενέστερα, ο Durkheim είχε διατυπώσει τις απόψεις του

περί ανομίας, υποστηρίζοντας ότι αυτή κυριαρχεί, όταν η κοινωνία βρίσκεται σε μια κατάσταση κατάλυσης ή απορρύθμισης, χωρίς τους απαραίτητους ρυθμιστικούς κανόνες για την ηθική καθοδήγηση των κοινωνιών της. Ως εκ τούτου, μειώνεται η κοινωνική συνεκτικότητα και αμβλύνεται ο κοινωνικός έλεγχος. Στο πνεύμα αυτής της θέσης του Durkheim, ο Merton με τη σειρά του, επαναπροσδιορίζει την έννοια της ανομίας, ερμηνεύοντάς την ως μια κατάσταση που επέρχεται όταν υφίσταται διάσταση μεταξύ των στόχων που θέτει η κοινωνία και των διαθέσιμων νόμιμων μέσων προς την επίτευξη των στόχων αυτών. Ο Merton, ο ίδιος γεννημένος σε slum της Αμερικής, γνώριζε πως τα νόμιμα μέσα για την επίτευξη των ποθητών στόχων δεν ήταν εξίσου διαθέσιμα για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες. Αντίθετα, η πρόσβαση σε αυτά συνήθως παρατηρούνταν στις ανώτερες τάξεις, ενώ ήταν σχεδόν απύσχα στις κατώτερες. Έτσι, σε αυτούς που βιώνουν την «αδικία», δημιουργείται μια ψυχική ένταση, ικανή να ωθήσει στο έγκλημα, με αποτέλεσμα την υιοθέτηση παράνομων μέσων για την επίτευξη στόχων. Η κοινωνία, λοιπόν, είναι αυτή που παράγει το έγκλημα, ως αποτέλεσμα της ανομικής κατάστασης που αυτή δημιουργεί, καθώς δίνει μεν έμφαση στην υλική επιτυχία και την κοινωνική καταξίωση (στόχοι), περιορίζει, όμως, ορισμένες ομάδες του πληθυσμού από τα θεμιτά μέσα για την κατάκτηση τους. Μάλιστα, ο Merton διαμόρφωσε πέντε τύπους προσαρμογής, έτσι όπως αυτοί διαμορφώνονται ως τρόποι διαχείρισης του προβλήματος της ανομίας: α) τον κομφορμιστή, εκείνον δηλαδή που δέχεται τους στόχους που θέτει η κοινωνία και τα κοινωνικά αποδεκτά μέσα για την επίτευξη τους, β) τον καινοτόμο, που δέχεται τους κοινωνικούς στόχους, ωστόσο απορρίπτει τα θεμιτά μέσα ή αναζητά αθέμιτα μέσα για την κατάκτηση τους, προσφεύγοντας σε έκνομες δραστηριότητες, γ) τον τυπολάτρη, ο οποίος χαρακτηρίζεται από μια προσκόλληση στους κοινωνικούς κανόνες, αγνοώντας τους κοινωνικούς στόχους, δ) τον αποσυρόμενο, που απορρίπτει και τους στόχους και τα μέσα και συνήθως αφορά σε άτομα εξαρτημένα από αλκοόλ και ουσίες, που δεν ενδιαφέρονται να επιτύχουν και ε) το εξεγερμένο άτομο, που επίσης απορρίπτει στόχους και μέσα, παρόλα αυτά επιθυμεί να θέσει δικούς του κοινωνικούς στόχους και νέα μέσα ή μεθόδους για να τους κατακτήσει (Σπινέλλη, 2014: 248-250). Η συμβολή της θεωρίας του Merton εντοπίζεται στο ότι επιδιώκει να εξηγήσει τις επιπτώσεις των ραγδαίων κοινωνικών αλλαγών στην εγκληματικότητα αλλά και στο ότι δίνει έμφαση στους υφιστάμενους παράγοντες εγκληματογένεσης στις κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από έντονη κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση. Την ίδια στιγμή, όμως, η θεωρία του εστιάζει στην εγκληματικότητα

που παρατηρείται στα χαμηλά στρώματα και εξηγεί περισσότερο τη λεγόμενη «ωφελιμιστική» εγκληματικότητα (εγκλήματα που σκοπό έχουν την απόκτηση κέρδους π.χ. κατά της ιδιοκτησίας). Επιπλέον, από τη θεωρία προκύπτει ότι τα άτομα οδηγούνται στο έγκλημα από ανάγκη και παραβλέπει άλλα κίνητρα (π.χ. ενθουσιασμός) και τέλος, η εμπειρική επαλήθευση της θεωρίας είναι πολύ δύσκολη (Taylor et al., 1973:107· Carrabine et al., 2014).

δ) Υποπολιτισμικές θεωρίες (subcultural theories)

Στο πλαίσιο των υποπολιτισμικών θεωριών για την παραβατικότητα των νέων, αναπτύχθηκαν και οι θεωρίες του Cohen για τον «παραβατικό υποπολιτισμό» και των Cloward και Ohlin για τις «διαφορικές ευκαιρίες». Οι θεωρίες αυτές ασχολήθηκαν με το θέμα των νεανικών συμμοριών και επιχειρούν να εξηγήσουν την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο μιας υποπολιτισμικής ομάδας. Σύμφωνα με την πρώτη, η συμμετοχή των ανηλίκων, προερχόμενων από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, σε παραβατικές υποπολιτισμικές ομάδες, προκύπτει ως αντίδραση στις επικρατούσες αξίες της μέσης αστικής τάξης. Καθώς οι νέοι της εργατικής τάξης δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί σύμφωνα με τις αξίες των ανώτερων τάξεων, αδυνατούν να ανταποκριθούν και στους κυρίαρχους θεμιτούς στόχους. Κατά συνέπεια, συσπειρώνονται σε παραβατικές (υποπολιτισμικές) ομάδες, υιοθετώντας παρεκκλίνοντα πρότυπα συμπεριφοράς, στην προσπάθεια τους να εδραιώσουν το δικό τους αξιακό κώδικα (Cohen, 1955).

Οι Cloward και Ohlin, βαθιά επηρεασμένοι από τον Merton και τον Cohen, επίσης στο πλαίσιο της υποπολιτισμικής ομάδας, κάνουν λόγο για τις διαφορετικές ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες στην αστική τάξη προς επίτευξη των κυρίαρχων στόχων και για τις αντίστοιχες στην εργατική. Οι νέοι των χαμηλών κοινωνικοοικονομικών τάξεων, μεγαλωμένοι στις φτωχογειτονιές των μεγαλουπόλεων, εν απουσία των κατάλληλων νόμιμων ευκαιριών, νιώθουν απογοήτευση από την αδυναμία τους να ανελιχθούν κοινωνικά σύμφωνα με τις αξίες της μεσαίας τάξης. Έτσι, ωθούνται προς τη συμμετοχή στην παραβατική υποπολιτισμική ομάδα, λόγω της διάστασης μεταξύ των (υλικών) επιθυμιών τους και των διαθέσιμων νόμιμων μέσων για την πραγματοποίησή τους. Η εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς από τη συμμετοχή τους στην υποπολιτισμική ομάδα, θα προκύψει ως αποτέλεσμα των διαθέσιμων ευκαιριών για παράνομες δραστηριότητες στον τόπο που διαμένουν, οι οποίες υπερτερούν των νόμιμων. Οι Cloward και Ohlin

εντοπίζουν τρία είδη παραβατικών υποπολιτισμικών ομάδων: α) τις εγκληματικές, που σχετίζονται με συμμορίες που διαπράττουν αδικήματα για ωφελμιστικούς σκοπούς, όπως κλοπές, απάτες, εκβιασμούς, ενώ ταυτόχρονα, διαμορφώνονται στη βάση μοτίβων και αξιών ενήλικων εγκληματιών β) τις συγκρουσιακές, στις οποίες η θέση κερδίζεται με το να είναι κάποιος σκληρός, βίαιος και ικανός να παλέψει και δημιουργούνται, συνήθως, σε κοινωνικά αποδιοργανωμένες συνοικίες, με λίγες όμως, διαθέσιμες παράνομες ευκαιρίες για να αντικαταστήσουν τις νόμιμες και γ) τις υποκουλτούρες της απόσυρσης, στις οποίες συμμετέχουν όσοι δεν κατάφεραν να γίνουν μέλη σε καμία από τις παραπάνω ομάδες και επικεντρώνονται κυρίως στην κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ (Cloward & Ohlin, 1960).

Εξίσου σημαντική θεωρία που εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των υποπολιτισμικών θεωριών είναι και αυτή του Miller για τα «εστιακά ενδιαφέροντα». Ο Miller (1958) υποστήριξε ότι η εγκληματικότητα αποτελεί αξία της κατώτερης τάξης και μεταβιβάζεται μέσω της μάθησης. Ειδικότερα για το ζήτημα των νεανικών συμμοριών, συνέδεσε αυτή τη μορφή παραβατικής συμπεριφοράς των νέων με τον «εγκληματογόνο χαρακτήρα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων» και εντόπισε έξι συστατικά στοιχεία της δομής των συμμοριών αυτών: α) το «μπλέξιμο» (trouble), την επιδίωξη συμπλοκής, δηλαδή, με την αστυνομία και επίσημες αρχές γενικότερα, β) την «σκληρότητα» (toughness), που αφορά στην επίδειξη ανδρισμού, γ) την «εξυπνάδα/πανουργία» (smartness), τεχνάσματα για να υπερτερεί κανείς των υπολοίπων και για την κατάκτηση κοινωνικού status, δ) τη «διέγερση/έκσταση» (excitement), που σχετίζεται με την υιοθέτηση μιας ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς και την αναζήτηση περιπέτειας και αλλαγής, ε) τη «μοιρολατρία» (fate), στάση ζωής κατά την οποία όλα είναι θέμα τύχης και ευκαιριών και στ) την «αυτονομία» (autonomy), η οποία εμπίπτει στην επιθυμία ανεξαρτησίας από εξωτερικούς καταναγκασμούς και την οικονομική ανεξαρτησία (Miller, 1958).

Οι παραπάνω θεωρίες, επίσης άσκησαν σημαντική επιρροή στην εγκληματολογική σκέψη, ωστόσο και αυτές παρουσιάζουν ορισμένα προβλήματα. Αρχικά, και οι τρεις εστιάζουν στις κατώτερες τάξεις, αγνοώντας τα εγκλήματα της μεσαίας και ανώτερης. Επίσης, παίρνουν ως δεδομένο (κυρίως των Cohen και Cloward και Ohlin) ότι οι νέοι των χαμηλών στρωμάτων έχουν τις ίδιες επιθυμίες με αυτές των ανώτερων και ως εκ τούτου η παραβατική συμπεριφορά προκύπτει ως αντίδραση, εξαιτίας της αδυναμίας τους να κατακτήσουν αυτές τις επιθυμίες. Συγχρόνως, λίγο-πολύ και οι τρεις θεωρίες δέχονται ότι υφίσταται ένα ξεχωριστό

σύστημα αξιών στα κατώτερα στρώματα, γεγονός που με βάση τον πολιτισμικό πλουραλισμό της αμερικανικής κοινωνίας, έχει αμφισβητηθεί (Hagan, 1982:182-183). Ισχυρό είναι και το επιχείρημα ότι οι ως άνω θεωρίες αδυνατούν να εξηγήσουν την παραβατική συμπεριφορά που εκδηλώνεται εκτός του πλαισίου της συμμορίας, καθώς και την εγκληματικότητα των ενηλίκων. Ακόμη, επικρίθηκαν ως προς το ότι σε μεγάλο βαθμό οι θεωρίες προέρχονται από τη διαίσθηση των ερευνητών και η επαλήθευσή τους σε εμπειρικό επίπεδο είναι δυσχερής (Χαΐδου, 1996:185-189· Σπινέλλη, 2014:251-256).

ε) Θεωρίες κοινωνικού ελέγχου (social control theories)

Μια από τις βασικότερες θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου, είναι η θεωρία των κοινωνικών δεσμών του Travis Hirschi. Σύμφωνα με αυτή, όλοι οι άνθρωποι μπορούν εν δυνάμει να εγκληματήσουν, αυτό που τους συγκρατεί είναι ο κοινωνικός έλεγχος. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην ύπαρξη ισχυρών κοινωνικών δεσμών με την οικογένεια, την παρέα συνομηλίκων, τους γείτονες, τους συναδέλφους κ.ά. καθώς δύνανται να λειτουργήσουν αποτρεπτικά για το άτομο ως προς την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Ο Hirschi αναφέρει ως βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών την «προσκόλληση» (attachment), τη «δέσμευση» (commitment), την «ενασχόληση» (involvement) και την «πίστη» (belief). Ειδικότερα, η προσκόλληση σε «σημαντικούς άλλους» (meaningful persons) θα συμβάλλει στην εσωτερίκευση κοινωνικών αξιών και στη δημιουργία κοινωνικής συνείδησης. Εν συνεχεία, η προσωπική δέσμευση σε συμβατικούς στόχους (conventional goals) και σε έναν κομφορμιστικό τρόπο ζωής, όπως και η επένδυση στην εκπαίδευση, στην κατάκτηση κοινωνικής θέσης σε ένα πλαίσιο συμβατικού χαρακτήρα και μέσα από προσωπική προσπάθεια και δαπάνη ενέργειας, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για παραβατική συμπεριφορά. Η ενασχόληση με συμβατικές δραστηριότητες (conventional activities) σχετίζεται με την απασχόληση και τη συμμετοχή σε κοινωνικούς θεσμούς, έτσι ώστε το άτομο, τον περιορισμένο χρόνο που διαθέτει να το δομεί ορθά και να τον αφιερώνει σε μια δημιουργική και κομφορμιστική σταδιοδρομία. Με αυτόν τον τρόπο δε θα υπάρχει σκέψη και πόσο μάλλον διαθέσιμος χρόνος για τη διάπραξη εγκλημάτων. Τέλος, η πίστη στους κοινωνικούς κανόνες (social rules) αφορά στην πίστη από την πλευρά του ανήλικου στους κανόνες και τις αξίες της κοινωνίας και σε ένα νομοταγή τρόπο ζωής (Χαΐδου, 2019:47-48· Hirschi, 1969:16 κ.ε.).

Άλλη θεωρία ελέγχου διατυπώθηκε από τον Ivan Nye για το γονεϊκό έλεγχο, ο οποίος αναγνωρίζει την οικογένεια ως την κυριότερη πηγή άσκησης κοινωνικού ελέγχου. Διακρίνει τον έλεγχο σε άμεσο και έμμεσο, με τον πρώτο να ασκείται μέσω της επίβλεψης από τους γονείς και ο δεύτερος να προκύπτει ως αποτέλεσμα επιθυμίας του ίδιου του ανήλικου να αποφύγει το έγκλημα εξαιτίας των ισχυρών οικογενειακών και άλλων οικείων σχέσεων. Στη μελέτη του επικεντρώθηκε κατά βάση στην επίδραση των οικογενειακών σχέσεων στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς και εντόπισε σχέσεις μεταξύ παραβατικότητας και μιας ποικιλίας οικογενειακών παραγόντων, συμπεριλαμβανομένης της πολύ αυστηρής ή πολύ επιεικής επιτήρησης, της οικογενειακής συνοχής και της οικογενειακής σταθερότητας (Nye, 1958).

Θεωρία για τον κοινωνικό έλεγχο διαμόρφωσε και ο Walter Reckless με τη θεωρία της αυτοσυγκράτησης. Ο Reckless υποστηρίζει πως η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς είναι αποτέλεσμα αδύναμης εσωτερικής και εξωτερικής αυτοσυγκράτησης. Η αυτοσυγκράτηση διακρίνεται σε εσωτερική, κατά την οποία αποφασιστικό ρόλο έχουν η θετική αυτοεικόνα του ανήλικου και η εσωτερίκευση των κοινωνικών αξιών και σε εξωτερική, η οποία αφορά στην επιτήρηση του ανήλικου και στην ύπαρξη αισθήματος ομοιογένειας στο πλαίσιο της ομάδας που βρίσκεται. Εξωτερική και εσωτερική αυτοσυγκράτηση αλληλοσυμπληρώνονται, έτσι ώστε η εσωτερική να δυναμώνει όταν η εξωτερική είναι αδύναμη, με σκοπό να αποτραπεί ο ανήλικος από την παραβατική συμπεριφορά (Reckless, 1993· Reckless & Dinitz, 1972).

στ) Η θεωρία της ετικέτας/στιγματισμού

Τη δεκαετία του '60, στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας¹⁷, δίνεται έμφαση στη δράση των επίσημων οργάνων κοινωνικού ελέγχου και στις στιγματιστικές συνέπειες αυτών στο άτομο. Βασισμένη στις πραγματείες των θεωριών της σύγκρουσης και της συμβολικής αλληλεπίδρασης, αναπτύσσεται θεωρία της ετικέτας με κύριους εκπροσώπους, μεταξύ άλλων, τους Lemert, Becker, και Schur. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς του στιγματισμού, καταλυτικό ρόλο στην

¹⁷ Στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής εγκληματολογίας, «το έγκλημα εντοπίζεται λιγότερο σε συγκεκριμένα ατομικά χαρακτηριστικά και περιβαλλοντικές συνθήκες και περισσότερο σε σχέσεις εξουσίας και επιλεκτικές διαδικασίες εγκληματοποίησης». Η ριζοσπαστική εγκληματολογία δεν αναζητά τα αίτια αλλά τις συνθήκες υπό τις οποίες το έγκλημα προσδιορίζεται (π.χ. στη θεωρία της ετικέτας έγκλημα είναι αυτό που η κοινωνία ορίζει ως τέτοιο αι εγκληματίας αυτός στον οποίο έχει αποδοθεί επιτυχώς αυτός ο χαρακτηρισμός) (Munchie, 2001:232). Βλ. επίσης Κουράκης, 2005, Λάζος, 2007, Σπινέλλη, 2014:38-47.

«εγκληματοποίηση» ενός ατόμου παίζει και η διαδικασία της «ετικέτας». Σύμφωνα με τον Becker (1963:8): *«Παρέκκλιση δεν είναι μια ιδιότητα της πράξης που διαπράττει το πρόσωπο αλλά μάλλον μια συνέπεια της εφαρμογής από άλλους των κανόνων και κυρώσεων σε έναν παραβάτη. Ο παρεκκλίνων είναι κάποιος στον οποίο εφαρμόστηκε επιτυχώς αυτή η ετικέτα: παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι αυτή που οι άνθρωποι έτσι ετικετάρουν»*. Η κοινωνία είναι αυτή που χαρακτηρίζει μια συμπεριφορά παρεκκλίνουσα και άρα ο παρεκκλίνων είναι αυτός που η κοινωνία έχει ορίσει ως τέτοιο. Έτσι, το άτομο εκδηλώνει για πρώτη φορά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά (πρωτογενής παρέκκλιση), προκαλώντας την τυπική ή άτυπη κοινωνική αντίδραση. Οι στιγματιστικές επιπτώσεις αυτής της πρώτης αντίδρασης οδηγούν το άτομο σε περαιτέρω εμπλοκή με το έγκλημα (δευτερογενής παρέκκλιση), δηλαδή στην υποτροπή, καθώς υιοθετεί και εσωτερικεύει κι αυτό με τη σειρά του το ρόλο της ετικέτας που του αποδόθηκε. Συνέπεια όλων αυτών είναι το άτομο να περιθωριοποιηθεί, να αναδιοργανώσει την ταυτότητά του στη βάση της ετικέτας που του αποδίδεται και να αποκτήσει μια μόνιμη ενασχόληση με εγκληματικές δραστηριότητες (Δασκαλάκης, 1985:19-27· Λάζος, 2007:104-106).

Μελετώντας τα παραπάνω, είναι φανερό πως οι θεωρίες αυτές εξηγούσαν την έναρξη της παραβατικής συμπεριφοράς, εστιάζοντας στους παράγοντες που διαφοροποιούν τους εγκληματίες από τους μη εγκληματίες (between-individual), αδυνατώντας να εφαρμοσθούν ως θεωρητικά εξηγητικά σχήματα για το φαινόμενο της υποτροπής¹⁸ ή για το γιατί και πότε κάποιος μπορεί να διακόψει την παραβατική δράση (Farrington, 2005). Παράλληλα, οι περισσότερες από αυτές δε δύνανται να προσεγγίσουν επαρκώς τα διαφορετικά πρότυπα συμπεριφοράς, μέσα από τα οποία ορισμένοι ανήλικοι δε διαπράττουν ποτέ έγκλημα, κάποιοι διακόπτουν την εγκληματική τους συμπεριφορά σε νεαρή ηλικία και μια μικρή μερίδα να συνεχίζει την εγκληματική συμπεριφορά μέχρι και την ενηλικότητα. Στον αντίποδα βρίσκονται οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της Εξελικτικής Εγκληματολογίας, στη βάση των πολύ σημαντικών πορισμάτων μακροχρόνιων ερευνών, όπως είναι οι

¹⁸ Πέραν της θεωρίας της ετικέτας που σε ένα βαθμό εξηγεί το φαινόμενο της υποτροπής μέσα από την προσέγγιση του Lemert (1951, 1967) για τη δευτερογενή παρέκκλιση.

κοορτικές μελέτες¹⁹, και οι οποίες (οι θεωρίες) εστιάζουν στη μελέτη της εξέλιξης της συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στη συνέχεια.

1.5 Η ποινική μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών

Σε μια προσπάθεια ευθυγράμμισης των πολιτικών σχετικά με την παραβατικότητα και την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ευρώπη και Διεθνώς, τίθενται ορισμένα κείμενα ως κατευθυντήριες γραμμές, στη βάση των οποίων διαμορφώνονται τα στοιχειώδη κριτήρια μεταχείρισης των ανηλίκων με γνώμονα το σεβασμό και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Αναφέρονται ενδεικτικά, η «Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού», που έχει υιοθετηθεί από όλα τα κράτη – μέλη των Ηνωμένων Εθνών και αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ανηλίκων κάτω των 18 ετών αλλά και όσων έχουν εμπλακεί στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων. Οι «Στοιχειώδης Κανόνες για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους» του ΟΗΕ (Κανόνες του Πεκίνου, 1985), στην οποία ορίζεται, καταρχάς, ως *«αντικειμενικός σκοπός της αγωγής και μεταχείρισης των ανηλίκων που έχουν τοποθετηθεί σε ιδρύματα» η «παροχή σε αυτούς φροντίδας, προστασίας, παιδείας και επαγγελματικών δεξιοτήτων, με προοπτική να βοηθηθούν στην εκ μέρους τους ανάληψη κοινωνικά εποικοδομητικών και παραγωγικών ρόλων στην κοινωνία»* (κ. 26.1), ενώ παράλληλα προβλέπει για τη στερητική της ελευθερίας ποινή ότι αυτή *«δεν επιβάλλεται παρά μόνο εάν ο ανήλικος κριθεί ένοχος μιας σοβαρής πράξης που περιλαμβάνει βία κατ' άλλου προσώπου ή μιας εμμονής στη διάπραξη άλλων σοβαρών αξιόποινων πράξεων και εφόσον δεν υπάρχει άλλη κατάλληλη απάντηση»* (κ. 17.1 β και γ) και αλλού πως *«η τοποθέτηση ενός ανηλίκου σε ίδρυμα είναι πάντοτε μέτρο ύστατης καταφυγής και για την ελάχιστη αναγκαία χρονική περίοδο»* (κ. 19.1). Η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους Ανήλικους του 1987, για τις *«κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική παραβατικότητα»*, η οποία τονίζει

¹⁹ Είδος έρευνας κατά την οποία συλλέγονται παρατηρήσεις για το ίδιο δείγμα σε διαφορετικά, κρίσιμα, στάδια της ζωής του, συνήθως με σκοπό τη μελέτη της προσωπικής ή ατομικής του ανάπτυξης, με επαναλαμβανόμενες επαφές με το ίδιο δείγμα για μια μεγάλη χρονική περίοδο. Οι κοορτικές έρευνες ή αλλιώς μελέτες ηλικιακών (cohort studies) σειρών είναι ένας είδος μακροχρόνιας έρευνας με σκοπό την παρατήρηση ενός συγκεκριμένου δείγματος με κοινά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και που βιώνουν τις ίδιες κοινωνικές συνθήκες κατά το ίδιο χρονικό διάστημα. Συνήθως οι ομάδες αυτές επιλέγονται με βάση το χρόνο γέννησης τους και μελετώνται για μεγάλο διάστημα (π.χ. 10-20 χρόνια), μέσα από τη χρήση συνεντεύξεων, μετα-παρακολούθησεων (follow-up) και αναλύσεων των επίσημων στοιχείων εγκληματικότητας. Βλ. Ζαραφωνίτου, 2004:25-26 και McLaughlin & Muncie, 2006:237-239.

τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα που πρέπει να έχουν οι ποινές και τα περιοριστικά της ελευθερίας του ανηλίκου μέτρα (παρ. 11), τη διάρκεια που αυτά θα πρέπει να έχουν (παρ. 12) καθώς και τις εγγυήσεις για τη νομική θέση του ανήλικου (παρ. 8). Στη Σύσταση, επίσης, γίνεται λόγος για πολιτικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας, όπως και για «κατά παρέκκλιση» (εξωποινικές) διαδικασίες, με σκοπό την ελαχιστοποίηση της στιγματιστικής αντιμετώπισης των νεαρών παραβατών. Επιπλέον, η Σύσταση (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους «νέους τρόπους μεταχείρισης της νεανικής παραβατικότητας και για το ρόλο της Δικαιοσύνης των Ανηλίκων», ως συμπληρωματική της προαναφερθείσας του 1987 (Κουράκης, 2012: 467-472· Πιτσελά, 2013:449-467). Η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση Δικαιωμάτων των Παιδιών», κατά την οποία ορίζονται κατευθυντήριες γραμμές για τη μεταχείριση των ανηλίκων στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης αλλά και η «Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού», που έχει υιοθετηθεί από όλα τα κράτη – μέλη των Ηνωμένων Εθνών και αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ανηλίκων κάτω των 18 ετών αλλά και όσων έχουν εμπλακεί στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων²⁰. Τέλος, η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» (ΕΣΔΑ), αποτελεί θεμελιώδες ευρωπαϊκό νομοθέτημα με πυρήνα τη διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα για τους ανήλικους, γίνεται ρητή αναφορά στο δικαίωμα αυτών στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρ.5 παρ.1). Πέραν όμως, αυτής, όλες οι διατάξεις και γενικές αρχές αυτής δύνανται να εφαρμόζονται κατ' αναλογία και στην περίπτωση των ανηλίκων (Κοσμάτος, 2020:56).

Στις σύγχρονες κοινωνίες και με βάση τα προαναφερθέντα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα, υφίσταται η τάση συγκερασμού του «προνοιακού» και «δικαιικού» προτύπου για τη μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών. Αρχικά, το προνοιακό πρότυπο εδραιώθηκε προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ως μια θεραπευτική-αναμορφωτική αντίληψη σχετικά με τη μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών, στοχεύοντας στην «ηθική τους βελτίωση». Σε επίπεδο ποινικών κυρώσεων, στο εν λόγω πρότυπο, σκοπός της ποινής ήταν η απόκτηση της μέγιστης δυνατής ωφέλειας, τόσο για το δράστη (ειδική πρόληψη μέσω της επανένταξης του) όσο και για το

²⁰ Ειδικότερα για την Ελλάδα, η εν λόγω Σύμβαση υπερισχύει της εσωτερικής νομοθεσίας, Άρθρο 28 παρ. 1 Συντάγματος.

σύνολο της κοινωνίας (προστασία της κοινωνίας μέσω της γενικής πρόληψης)²¹. Το δικαίκο πρότυπο υιοθετείται αργότερα, ως απάντηση στην αμφισβήτηση του προνοιακού²², με κύριες αρχές τη δίκαιη ανταπόδοση και δίκαιη αναλογία και επικεντρωμένο στην παράβαση και όχι στην προσωπικότητα του παραβάτη. Με βάση αυτά, οι ανήλικοι παραβάτες θεωρούνται υπεύθυνοι για τις πράξεις τους στο μέτρο της ηλικιακής και ψυχοπνευματικής τους ωριμότητας και κυρίαρχος στόχος δεν είναι η αναγκαστική αναμόρφωση και ηθική βελτίωση του ανήλικου αλλά η ομαλή επανένταξη του σε μια κοινωνία που σέβεται τα δικαιώματα του. Ως προς τις ποινικές κυρώσεις, τα κριτήρια επιβολής τους θα πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένα από το νόμο, αποφεύγοντας την άνιση και δυσανάλογη μεταχείριση, ενώ ο εγκλεισμός θα πρέπει να αποτελεί εσχάτη λύση (*ultima ratio*) (Γασπαρινάτου, 2020:114-116, 164-166). Ωστόσο, το εύπλαστο του χαρακτήρα των ανηλίκων και το γεγονός ότι διαθέτουν μια προσωπικότητα υπό διαμόρφωση ρίχνουν και πάλι το κέντρο βάρους της μεταχείρισης τους στην αποτελεσματική τους διαπαιδαγώγηση. Έτσι, γίνεται σήμερα δεκτή μια σύζευξη προνοιακού και δικαίου προτύπου, σε ένα δίκαιο που θα λαμβάνει υπόψην του τις ανάγκες της προσωπικότητας του ανήλικου συνδυαστικά με τη βαρύτητα της αξιόποινης πράξης (Κουράκης, 2012:463-465· Γασπαρινάτου, 2020:174-175).

Με γνώμονα τα παραπάνω κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη επισκόπηση αναφορικά με τη μεταχείριση των ανηλίκων στο διεθνή χώρο. Σε ό,τι αφορά τις Η.Π.Α., το 1974 το Κογκρέσο εφάρμοσε νέα νομοθεσία που αποσκοπούσε στην πρόληψη της παραβατικότητας και στην εφαρμογή νέων εναλλακτικών μέτρων στο σύστημα δικαιοσύνης των ανηλίκων (Howell, 1997:26). Ακόμη, με πρωτοβουλίες του Δρ. J. Miller, επιτρόπου της Υπηρεσίας Νέων (Youth Service) στη Μασαχουσέτη, έγιναν προσπάθειες για αποϊδρυματοποίηση των νέων παραβατών και τη μεταγωγή τους από κλειστά αναμορφωτικά κέντρα στη συμμετοχή τους σε κοινοτικά προγράμματα χρηματοδοτούμενα από τη «Διοίκηση Συνδρομής στην Επιβολή του

²¹ Η ποινή δεν επιβάλλεται ως ανταπόδοση αλλά αποβλέπει σε μελλοντικά αποτελέσματα σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο βλ. Κουράκης, 2012:434-436.

²² Κατά την εφαρμογή του προνοιακού προτύπου διατυπώθηκαν σοβαρές ενστάσεις, κυρίως ως προς την αυθαιρεσία και τη νομιμότητα των ποινικών κυρώσεων, καθώς επιτρεπόταν θεσμική παρέμβαση ακόμα και για ασήμαντες παραβάσεις, ενώ συχνά οι επιβαλλόμενες ποινές ήταν απροσδιόριστης διάρκειας, παραβιάζοντας έτσι, θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες των ανηλίκων στο βωμό ενός αόριστου αναμορφωτικού σκοπού. Βλ. Γασπαρινάτου, 2020: 154.

Νόμου» (LEAA)²³. Την ίδια στιγμή, κρίθηκε απαραίτητος ο διαχωρισμός στα καταστήματα κράτησης μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων, αφού σχεδόν μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970, σε αρκετές πολιτείες υπήρξε συγχρωτισμός στις φυλακές και των δύο ηλικιακών ομάδων (Howell, 1997:34). Σήμερα στη δικαιοδοσία του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης εμπίπτουν δύο διακριτές κατηγορίες δραστών: παραβατών του ποινικού νόμου και παρεκκλινόντων που προβαίνουν σε παραβάσεις τάξεως (status offences). Η πρώτη περίπτωση αφορά στα παιδιά, τα οποία έχουν προβεί σε πράξη κατά παράβαση του ποινικού κώδικα και των οποίων το ηλικιακό όριο εμπίπτει σε δικαιοδοσία του δικαστηρίου ανηλίκων. Η δεύτερη περίπτωση περιλαμβάνει μη-εγκληματικές δραστηριότητες, οι οποίες θεωρούνται παραβίαση του νόμου λόγω του ότι διαπράττονται από νέους/ανήλικους και χρήζουν επίβλεψης. Οι περισσότερες πολιτείες χρησιμοποιούν αυτή τη διάκριση, ώστε να αποφευχθεί όσο είναι δυνατόν ο στιγματισμός των νεαρών από την εμπλοκή τους με το σύστημα, ενώ το ηλικιακό όριο ποικίλει σύμφωνα με την εκάστοτε νομοθεσία. Ωστόσο, στη δικαιοδοσία του δικαστηρίου ανηλίκων εμπίπτουν και συμπεριφορές που όχι μόνο διαπράττονται από αλλά διαπράττονται και σε βάρος ανηλίκων, όπως η παραμέληση, η εκμετάλλευση και η κακοποίηση αυτών. Επιπρόσθετα, ορισμένες πολιτείες εξαιρούν κάποιες συγκεκριμένες κατηγορίες δραστών ή παραβάσεων από το σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν ιδιαίτερα βίαια αδικήματα όπως η δολοφονία ή ο βιασμός. Οι δράστες αυτών των εγκλημάτων αυτόματα αποκλείονται από το σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων και αντιμετωπίζονται ως ενήλικες με το σκεπτικό ότι έχουν λίγες πιθανότητες αποκατάστασης εντός των ορίων του συστήματος ανηλίκων. Ταυτόχρονα, οι δικαστές ανηλίκων έχουν την ευχέρεια να μεταφέρουν ή να «άρουν» υποθέσεις υπότροπων παραβατών, τους οποίους κρίνουν μη θεραπεύσιμους από τις αρχές ανηλίκων (Siegel & Welsh, 2018:499-500).

Στην Ευρώπη, σε πολλές χώρες (π.χ. Σουηδία, Νορβηγία, Μ. Βρετανία περιοχή Σκοτίας, κ.ά.) υφίστανται Ειδικά Συμβούλια, τα «Κοινωνικά Συμβούλια Ενημερίας» απαρτιζόμενα από εκπαιδευτικούς, ιερείς ή άλλους εξωνομικούς κύκλους, ειδικά για να επιλαμβάνονται περιπτώσεις παραβατικότητας ελαφράς μορφής και για

²³ Η διοίκηση με τα αρχικά LEAA-Law Enforcement Assistance Administration. Πρόκειται για ομοσπονδιακή υπηρεσία που δημιουργήθηκε από τη δράση «Έλεγχος του Εγκλήματος και Ασφαλείς Δρόμοι» (Omnibus Crime Control and Safe Streets Act) το 1968 που σκοπό έχει τη χρηματοδότηση προγραμμάτων που σχετίζονται με την παραβατικότητα καθώς θεσμών που εμπλέκονται στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων, όπως αναφέρεται στο Howell, 1997:25.

παραβάσεις τάξεως. Οι ανωτέρω επιτροπές επιβάλλουν εξωϊδρυματικά μέτρα, που αποβλέπουν στην βελτίωση του χαρακτήρα των ανηλίκων, με στόχο την επανόρθωση και τη βελτίωση του χαρακτήρα τους. Η διαφορετική μεταχείριση των ανηλίκων εξακολουθεί και μετά την συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας των ανηλίκων αλλά για πράξεις που τέλεσαν πριν την συμπλήρωση του ανωτέρω ηλικιακού ορίου των 18 ετών (Σεφερίδης, 2014:46).

Με μια εγγύτερη ματιά, στην Αγγλία, ανήλικοι παραβάτες κάτω των 14 ετών δεν υφίστανται οποιαδήποτε ποινική δίωξη, με εξαίρεση την περίπτωση ανθρωποκτονίας. Στους ανήλικους μεταξύ 14 και 17 ετών, ασκείται ποινική δίωξη περισσότερο με τη μορφή μέτρων προστασίας (care order) ή επιτήρησης (supervision), με την προϋπόθεση συναίνεσης και από την πλευρά του ίδιου του ανήλικου. Τα μέτρα ορίζονται από το Δικαστήριο και υπεύθυνοι για τον έλεγχο συμμόρφωσης με αυτά είναι οι κοινωνικοί λειτουργοί (Φαρσεδάκης, 2005^α: 151).

Στη Γαλλία δεν επιβάλλεται καμία ποινή στα παιδιά κάτω των 13, ενώ η ποινική ανηλικότητα ισχύει μέχρι τα 18. Το σύστημα κοινωνικής και δικαστικής προστασίας των ανηλίκων διαμορφώνεται με βάση το συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμά του στην εκπαίδευση. Υφίστανται νομοθετικά κείμενα που προβλέπουν προστατευτικούς ελέγχους για τους ανήλικους και δη, σε ανήλικους που βρίσκονται σε κίνδυνο, έχουν θεσμοθετηθεί διοικητικές Υπηρεσίες που συνδυαστικά με κοινωνικούς λειτουργούς μπορούν να διαπιστώσουν ενδεχόμενους κινδύνους φυσικής, ψυχικής και ηθικής υγείας. Ο δικαστής ανηλίκων παρεμβαίνει είτε πρόκειται για παιδιά σε κίνδυνο είτε για παιδιά τα οποία έχουν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά, κρίνεται, όμως και απαραίτητη στο ενδεχόμενο σύγκρουσης διοικητικών υπηρεσιών και οικογένειας (Φαρσεδάκης, 2005^α: 145-146).

Στο ελληνικό κράτος, το δίκαιο ανηλίκων έχει μακρά ιστορία. Στην Ελλάδα, η πρώτη ποινική νομοθεσία ψηφίστηκε το 1824. Οι προβλέψεις του νόμου αυτού αναφέρονταν σε πλήρη ποινική ευθύνη του παιδιού κατά τη συμπλήρωση του έβδομου (7^ο) έτους της ηλικίας του. Αργότερα, ο νόμος του 1834 άλλαξε την ηλικιακή προϋπόθεση, αυξάνοντάς την από το έβδομο (7^ο) στο δέκατο (10^ο) έτος. Ο ίδιος κανόνας επέτρεπε επίσης την κράτηση των νέων που δεν αντιλαμβάνονταν τη σοβαρότητα και τη σημασία των εγκλημάτων τους ως μέσο διόρθωσης και διαπαιδαγώγησής τους (Ταμιχτσής, 2016). Το 1950 ψηφίστηκε ο νόμος 1492, ο οποίος όριζε την έλλειψη ποινικής ευθύνης μεταξύ των ηλικιών επτά (7) και δώδεκα (12) ετών. Οι ανήλικοι παραβάτες αντιμετωπίζονται πλέον ευνοϊκότερα με την

επιβολή αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων, αφού ο νόμος 3189/2003, επαναπροσδιόρισε τα όρια της ποινικής ευθύνης για τους ανηλίκους, αυξάνοντας τα από το έβδομο (7ο) στο όγδοο (8ο) έτος και από το δωδέκατο (12ο) στο δέκατο τρίτο (13ο) έτος. Σύμφωνα με τις τελευταίες τροποποιήσεις του ΠΚ και κατά το αρ.121 παρ.1 του ΠΚ «ανήλικος θεωρείται εκείνος, που κατά το χρόνο της πράξης έχει ηλικία μεταξύ του όγδοου (8ου) και του δέκατου όγδοου (18ου) έτους συμπληρωμένου». Ο νόμος περί ανηλίκων, ο οποίος θεσπίζει τους ηλικιακούς περιορισμούς και λαμβάνει υπόψη την τέλεση ποινικών εγκλημάτων ως απαραίτητη προϋπόθεση, ορίζει ότι ο όρος «νεαρός παραβάτης» έχει νομική βάση και, ως εκ τούτου, σχετίζεται με την ποινική ευθύνη. Το άτομο πρέπει να έχει παρανομήσει με κάποιον τρόπο, να βρίσκεται υπό κράτηση, να έχει δημιουργηθεί σε βάρος του δικογραφία και να πρόκειται να εμφανιστεί ενώπιον μονομελούς ή τριμελούς δικαστηρίου ανηλίκων προκειμένου να χαρακτηριστεί ως νεαρός παραβάτης (Κωνσταντίνου, 2016). Ένα παιδί που διαπράττει ένα αδίκημα είναι είτε ποινικά υπεύθυνο είτε ποινικά ανεύθυνο, ανάλογα με τις περιστάσεις. Το δίκαιο ανηλίκων ορίζει τότε και υπό ποιες συνθήκες συμβαίνει αυτό.

Κατ' αρχάς, κατά την εξέταση της κατάστασης από νομική άποψη, είναι σημαντικό να εξεταστεί ποιος πραγματικά θεωρείται ανήλικος παραβάτης. Ανήλικοι παραβάτες είναι τα άτομα που, κατά το χρόνο διάπραξης του αδικήματος, είναι μεταξύ δώδεκα και δεκαοκτώ ετών, σύμφωνα με το άρθρο 121 του ισχύοντος Ποινικού Κώδικα. Το άρθρο 126 του ΠΚ ορίζει μια ουσιαστική διάκριση όσον αφορά την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, κατά την οποία ποινικά υπεύθυνος θεωρείται ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του, ενώ αξιόποινη πράξη που τέλεσε ανήλικος ηλικίας μεταξύ δώδεκα και δεκαπέντε ετών δεν του καταλογίζεται. Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που περιγράφονται στα επόμενα άρθρα του ΠΚ, οι ανήλικοι πρέπει να υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα και να κρατούνται υπό ορισμένες μόνο προϋποθέσεις σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (άρθρο 127 ΠΚ). Ως προς τα αναμορφωτικά μέτρα προβλέπονται συγκεκριμένα στο άρθρο 122 του ΠΚ, παράγραφος 1:

- (α) η επίπληξη του ανηλίκου,
- (β) η ανάθεση στους γονείς ή κηδεμόνες του ανηλίκου της νόμιμης επιμέλειας του παιδιού,
- (γ) ανάθεση της υπεύθυνης φροντίδας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια,

- (δ) ανάθεση της επιμέλειας του ανήλικου σε κηδεμόνες ανηλίκων ή σε οργανώσεις που παρέχουν προστασία σε παιδιά,
- (ε) τη διαπραγμάτευση εξωδικαστικής επίλυσης των συνεπειών της πράξης μεταξύ του θύματος και του ανήλικου δράστη προκειμένου να μεταδοθεί συγχώρεση,
- (στ) την παροχή αποζημίωσης στο θύμα ή την με άλλο τρόπο εξάλειψη ή μείωση των συνεπειών της πράξης του ανήλικου δράστη,
- (ζ) συμμετοχή σε κοινωνικά και ψυχολογικά προγράμματα που προσφέρονται από δημόσιους, εμπορικούς, δημοτικούς ή μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς.
- (η) εγγραφή σε επαγγελματικές ή άλλου τύπου σχολές για εκπαίδευση ή κατάρτιση,
- (θ) συμμετοχή σε εξειδικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης στην κυκλοφορία,
- (ι) εκτέλεση κοινωφελούς εργασίας,
- (ια) ανάθεση σε προστατευτικές εταιρείες ή σε κηδεμόνες ανηλίκων της φροντίδας και της εποπτείας του ανήλικου, και
- (ιβ) εγγραφή σε κατάλληλο δημόσιο, ιδιωτικό, δημοτικό ή κοινοτικό ίδρυμα αγωγής.

Εκτός από τα αναμορφωτικά μέτρα, μπορούν να επιβληθούν στον ανήλικο θεραπευτικά μέτρα, εάν το απαιτούν οι περιστάσεις του, ιδίως εάν πάσχει από ψυχική ασθένεια ή οργανική νόσο, εάν βρίσκεται σε κατάσταση που του προκαλεί σοβαρή σωματική δυσλειτουργία, εάν έχει μάθει να χρησιμοποιεί αλκοόλ ή ναρκωτικά και δεν είναι σε θέση να σταματήσει τη χρήση τους από μόνος του ή εάν υστερεί σημαντικά στη διανοητική και ηθική του ανάπτυξη (άρθρο 123, παρ. 1, Π.Κ.).

Η Αστυνομία, η Εισαγγελία, το Δικαστήριο Ανηλίκων και οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής είναι κρατικοί φορείς, αρμόδιοι να χειρίζονται τις υποθέσεις των ανήλικων παραβατών. Καθένας από αυτούς έχει να διαδραματίσει συγκεκριμένο ρόλο σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας.

Από το 2003, η νομοθεσία για τους ανήλικους συνεχώς αλλάζει και τείνει να επικαιροποιείται σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, τα οποία διασφαλίζουν την προστασία των δικαιωμάτων των ανήλικων παραβατών και την υιοθέτηση εναλλακτικών προσεγγίσεων με πρωτεύοντα στόχο την επανένταξη τους. Ο νόμος αναγνωρίζει και αποδέχεται ότι οι ανήλικοι δεν είναι μικρογραφίες των ενηλίκων αλλά άτομα με ιδιόμορφο ψυχικό κόσμο που χρήζουν ιδιαίζουσας μεταχείρισης. Η βούλησή τους, η πνευματική τους ωριμότητα και η προσωπικότητά τους είναι ακόμη υπό ανάπτυξη, ως εκ τούτου η οποιαδήποτε λάθος αντιμετώπιση τους εγκυμονεί κινδύνους στιγματισμού και εκδήλωσης υποτροπής (Αλεξιάδης, 2011:216).

2. Το φαινόμενο της υποτροπής των ανηλίκων παραβατών

Στο προηγούμενο κεφάλαιο προσδιορίστηκαν η έννοια και οι διαστάσεις του φαινομένου της παραβατικότητας των ανηλίκων και παρουσιάστηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της, καθώς και μια σύντομη επισκόπηση αναφορικά με τη μεταχείριση των ανήλικων παραβατών. Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται το μεταγενέστερο από την επίσημη κοινωνική αντίδραση (επιβολή ποινής) στάδιο και συγκεκριμένα, το φαινόμενο της υποτροπής των ανήλικων παραβατών. Παράλληλα, προσδιορίζονται χρήσιμες έννοιες για τη μελέτη του φαινομένου της, όπως οι παράγοντες διακινδύνευσης, οι προστατευτικοί παράγοντες κ.ά. και γίνεται αναφορά στις βασικότερες θεωρίες από τον κλάδο της Εξελικτικής Εγκληματολογίας, οι οποίες δύνανται να εξηγήσουν, μεταξύ άλλων, τη συνέχιση της παραβατικής συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου, είτε αυτή συνεπάγεται την εκ νέου εμπλοκή του παραβάτη στο ποινικό σύστημα είτε όχι.

2.1 Εννοιολογική οριοθέτηση του όρου

Η υποτροπή αποτελεί ένα φαινόμενο, που κατά καιρούς έχει προβληματίσει μεγάλη μερίδα της επιστημονικής – ακαδημαϊκής κοινότητας. Αρχικά, ως προς την εννοιολόγηση της, δεν έχει, έως τώρα, επιτευχθεί ένας ενιαίος ορισμός, τόσο στη νομοθεσία²⁴ όσο και στην εγκληματολογική βιβλιογραφία και τις επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές (Ζαραφωνίτου κ.ά., 2017:6). Στον αγγλοσαξονικό χώρο αναφέρεται ως “recidivism” και ετυμολογικά προέρχεται από τη λατινική λέξη “recidere”, που σημαίνει «πέφτω πίσω». Υπό αυτή την οπτική και σε συνάρτηση με τη διάπραξη ενός εγκλήματος και το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης (σ.α.π.δ.), η υποτροπή θα μπορούσε να αναφέρεται σε αυτόν, που ενώ έχει διαπράξει ένα έγκλημα, έχει εντοπιστεί, συλληφθεί και του έχει επιβληθεί εγκλεισμός, μετά την απελευθέρωση του «πέφτει πίσω», «πέφτει ξανά», επιστρέφει στο έγκλημα (Maltz, 1984:54). Επομένως, κοινά αποδεκτό είναι το ότι για να υπάρξει υποτροπή, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η τέλεση τουλάχιστον μίας αξιόποινης πράξης, η μεσολάβηση της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης και η επακόλουθη νέα διάπραξη εγκλήματος (Maltz, 1984:64· Zara & Farrington, 2016:5). Το νέο αυτό έγκλημα δεν είναι κατ’ ανάγκη ίδιο με το προηγούμενο. Επιπλέον, προκύπτει σα δεδομένο, ότι η υποτροπή αφορά στη συνέχιση διάπραξης εγκλημάτων από ήδη γνωστούς δράστες, εφόσον προϋποθέτει τη μεσολάβηση του σ.α.π.δ., έτσι εν προκειμένω είναι αναγκαίο να διαφοροποιηθεί από το ευρύτερο φαινόμενο της «επίμονης εγκληματικής δράσης» (criminal persistence). Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι η δεύτερη περίπτωση αφορά σε ένα μοτίβο συνεχόμενης εγκληματικής και αντικοινωνικής δράσης από τον ίδιο δράστη, χωρίς όμως, αυτός να έχει εντοπιστεί από τις αρμόδιες αρχές (Zara & Farrington, 2016:5). Θα μπορούσε, λοιπόν, να λεχθεί ότι υφίσταται μια σύνδεση μεταξύ υποτροπής και επανένταξης στο μέτρο όπου η ύπαρξη της πρώτης σημαίνει και αποτυχία της δεύτερης. Ειδικότερα, η έννοια της υποτροπής μπορεί να παρουσιαστεί με τρεις μορφές:

- α) Υπό τον ορισμό που της αποδίδουν οι εκάστοτε ποινικές νομοθεσίες.
- β) Υπό τον ορισμό που της αποδίδουν οι επίσημες στατιστικές.
- γ) Υπό τον ορισμό που απαντάται στην εγκληματολογική βιβλιογραφία και εμπειρική έρευνα (Ζαραφωνίτου κ.ά., 2017:6).

²⁴ Στην Ελλάδα ο νομικός ορισμός της υποτροπής έχει καταργηθεί με το νόμο ν. 4855/2021.

α) Σε ό,τι αφορά την πρώτη εκδοχή, συγκεκριμένα στην Ελλάδα, μέχρι και πριν τις τελευταίες τροποποιήσεις του ΠΚ το 2019, υφίσταντο ειδικές διατάξεις για την υποτροπή για τα εγκλήματα εξ αμελείας (άρθρα 88-99 ΠΚ), τα αδικήματα απάτης (άρθρα 88-99 ΠΚ) και τα πλημμελήματα (άρθρα 93 ΠΚ) (άρθρο 412 ΠΚ). Ωστόσο μετά το νόμο ν. 4855/2021, η έννοια της υποτροπής καταργείται από τα σχετικά άρθρα του νόμου αφού «*Συγκεκριμένα προβάλλεται μεταξύ άλλων,...η αναποτελεσματικότητα του θεσμού και κυρίως η μέσω αυτού παραβίαση των αρχών της αναλογικότητας και της δίκαιης μεταχείρισης του υπαιτίου, αφού με βάση τις σχετικές διατάξεις ο υπαίτιος τιμωρείται καθ' υπέρβαση του βαθμού της ενοχής του για το έγκλημα που έχει τελέσει*» (Δημητράτος, 1993:256 επ.). Πλέον, υπάρχει η δυνατότητα αύξησης των επιβληθέντων από τα δικαστήρια ποινών, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις που ορίζονται στη νομοθεσία, λαμβάνοντας υπ' όψιν προηγούμενη, μη ανατρέψιμη καταδίκη και τη διάπραξη νέου αδικήματος εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου²⁵.

Σε διεθνές επίπεδο, το φαινόμενο της υποτροπής έχει ληφθεί υπόψη σε σημαντικό βαθμό από τις νομοθεσίες, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτό των Η.Π.Α. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει ένα ειδικότερο νομικό καθεστώς για τους καθ' έξη εγκληματίες (habitual offenders) που εντοπίζεται στους νόμους των «Τριών παραπτώματων» (Three strikes laws). Με γνώμονα τη θεωρία των σπασμένων παραθύρων (broken windows theory) και τις πολιτικές μηδενικής ανοχής (zero tolerance), που έγιναν αρκετά δημοφιλείς τη δεκαετία του '90 στην Αμερική, προέκυψαν και οι νόμοι «Τρία παραπτώματα και βγαίνεις εκτός» (three strikes and you're out). Με βάση αυτούς, ο χρόνος της ποινή της φυλάκισης αυξήθηκε κατακόρυφα (από 25 χρόνια μέχρι και ισόβια) σε εγκληματίες με τουλάχιστον δύο προηγούμενες καταδίκες. Παράλληλα, τέθηκαν και οι υποχρεωτικές ελάχιστες ποινές ως τιμωρία για τα προηγούμενα αδικήματα του κατηγορουμένου (παρόλο που είχε ήδη εκτίσει την ανάλογη ποινή). Η νομοθεσία έτυχε μεγάλης υποστήριξης κατά τη δεκαετία του '90 και μέχρι και το 1999, 26 πολιτείες είχαν υιοθετήσει ανάλογες πρακτικές. Στην πολιτεία της Ουάσιγκτον συγκεκριμένα, ο νόμος προέβλεπε για τα άτομα που έχουν καταδικαστεί για τα πιο βαριά αδικήματα και στις τρεις

²⁵ Βλ. Βαρελάς, 2021 στο <https://www.nb.org/blog/post/poiniki-metaxeirii-upotropou-stous-eidikous-poinikouw-nomous>.

περιπτώσεις, ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αναστολής (Nagorski, 2010: 214-216). Επιπλέον, οι Η.Π.Α. ενέταξαν στο νομικό τους πλαίσιο ειδική πρόβλεψη που περιγράφει τον «εγκληματία καριέρας» (career offender) στο 18 U.S.C.A. §4B 1.1 σύμφωνα με το οποίο *«(α) Ένας κατηγορούμενος είναι παραβάτης σταδιοδρομίας εάν (1) ο κατηγορούμενος ήταν τουλάχιστον δεκαοκτώ ετών τη στιγμή που διέπραξε το αδίκημα για το οποίο καταδικάζεται· (2) το αδίκημα (για το οποίο του επιβλήθηκε καταδίκη) είναι κακούργημα που αφορά είτε σε έγκλημα βίας είτε σε αδίκημα χρήσης ουσιών και (3) ο κατηγορούμενος έχει τουλάχιστον δύο προηγούμενες καταδίκες για κακούργηματα είτε για εγκλήματα βίας είτε για χρήση ουσιών»*.

Στο Ην. Βασίλειο, η υποτροπή επίσης λαμβάνεται υπ' όψιν από το νόμο όταν πρόκειται για την επιβολή ποινής. Πιο αναλυτικά, στην Αγγλία, οι νομοθετικές διατάξεις σχετικά με την καταδίκη των επικίνδυνων παραβατών²⁶ δεν υπήρχαν πριν από το 1908 όπου και θεσπίστηκε νομοθεσία για την προληπτική κράτηση (preventive detention) για τους καθ' έξη παραβάτες²⁷. Το άρθ.37 του «Νόμου για την Ποινική Δικαιοσύνη» (Criminal Justice Act) το 1967, κατήργησε το μέτρο αυτό, εντούτοις η αρχή ότι ένας καθ' έξη εγκληματίας θα πρέπει να τίθεται υπό κράτηση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τους εγκληματίες που δεν εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία (των καθ' έξη), έχει διατηρηθεί με τη μορφή της «παρατεταμένης» ποινής (extended sentence). Ακόμη, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις, όταν η εισαγγελία θεσπίζει ορισμένες προϋποθέσεις που αποδεικνύουν επίμονη εγκληματική δράση, το δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να επιβάλει ποινή που υπερβαίνει το νόμιμο ανώτατο όριο για το εν λόγω αδίκημα²⁸.

β) Με βάση τις επίσημες στατιστικές, η έννοια της υποτροπής φαίνεται να λαμβάνει άλλοτε ευρεία και άλλοτε στενότερη διάσταση. Στην Ελλάδα για παράδειγμα, η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) θεωρεί υπότροπο όποιον έχει καταδικαστεί για κακούργημα ή πλημμέλημα και έχει εκτίσει ποινή για κακούργημα ή πλημμέλημα οποιαδήποτε στιγμή στο παρελθόν,

²⁶ Επικίνδυνος παραβάτης στο Ηνωμένο Βασίλειο μπορεί να είναι είτε έφηβος είτε ενήλικας, που έχει διαπράξει σοβαρό αδίκημα βίας, γενετήσιας ελευθερίας ή τρομοκρατίας, που επισύρει ποινή τουλάχιστον 10 χρόνια ή ισόβια κάθειρξη (Criminal and Justice Act 2003).

²⁷ Καθ' έξη δράστης θεωρείται αυτός που μετά τη συμπλήρωση του 21^{ου} έτους της ηλικίας του, έχει καταδικαστεί τουλάχιστον άλλες τρεις φορές στο παρελθόν για αδικήματα που τιμωρούνται με φυλάκιση δύο ετών και πάνω, με ποινή, σε τουλάχιστον δύο από αυτές τις περιπτώσεις, φυλάκισης, διορθωτικής εκπαίδευσης ή προληπτικής κράτησης (UK Parliament, 1964).

²⁸ Section 37 of the Criminal Justice Act 1967, 1967, c. 80 (U.K.).

ανεξάρτητα από το αν η εν λόγω ποινή έχει μετατραπεί ή ανασταλεί. Εν ολίγοις, στο πλαίσιο των επίσημων εγκληματολογικών στατιστικών δεν λαμβάνεται υπ' όψιν η χρονική απόσταση ανάμεσα στις τελεσθείσες αξιόποινες πράξεις (Αλεξιάδης, 2004: 100). Εντούτοις, σημειώνονται διαφοροποιήσεις στις επίσημες στατιστικές άλλων χωρών. Στις Η.Π.Α., σύμφωνα με το Εθνικό Ινστιτούτο Δικαιοσύνης (National Institute of Justice/NIJ), η μέτρηση της υποτροπής γίνεται επί τη βάση εγκληματικών πράξεων που οδήγησαν σε εκ νέου σύλληψη, εκ νέου καταδίκη ή επιστροφή στη φυλακή, με ή χωρίς την επιβολή νέας ποινής μέσα σε διάρκεια τριών ετών από την αποφυλάκιση του ατόμου. Σε αυτήν την περίπτωση, η έννοια της υποτροπής όχι μόνο διευρύνεται αλλά ταυτόχρονα τίθενται και χρονικά όρια. Παρόμοια είναι και η εικόνα στον Καναδά. Επίσημες στατιστικές που αναρτήθηκαν από το Υπουργείο Δικαιοσύνης²⁹ και αφορούσαν δεδομένα που συλλέχθηκαν από τις περιοχές Οντάριο και Κεμπέκ αλλά και διατέθηκαν από τη Σωφρονιστική Υπηρεσία του Καναδά (Correctional Service of Canada/CSC), τη Δημόσια Ασφάλεια Καναδά (Public Safety Canada/PSC) και τη Στατιστική Υπηρεσία του Καναδά (Statistics Canada), ορίζουν (ενν. οι επίσημες στατιστικές) την υποτροπή ως *«(τ)η διάπραξη νέου εγκλήματος ή/και η εκ νέου δημιουργία ρήξης με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης»*. Η εννοιολόγηση αυτή της υποτροπής συμφωνεί και με εκείνη, στην οποία κατέληξε ο Maltz (1984: 62) μέσα από τη μελέτη πολλαπλών ερευνών. Η υποτροπή, λοιπόν, είναι συνηθέστερο να λάβει τη σημασία:

1. Της εκ νέου σύλληψης (rearrest), η οποία περιλαμβάνει επίσης και τη νέα διάπραξη αδικήματος (reoffend), παρά το προηγούμενο ποινικό μητρώο. Αποτελεί, ίσως, την πιο συχνή παράμετρο μέτρησης της υποτροπής και ιδιαίτερα όταν αφορά σε κατηγορούμενους που βρίσκονται υπό καθεστώς αποφυλάκισης υπό επιτήρηση ή αναστολή. Ωστόσο, η εγκυρότητα της είναι αμφισβητούμενη, ειδικά όταν δε βασίζεται σε νέα αδικήματα που διαπράχθηκαν αλλά σε παραβίαση της υφ' όρων απόλυσης/αναστολής.
2. Της εκ νέου φυλάκισης (reincarceration), η οποία περιλαμβάνει την επιστροφή των αποφυλακισμένων δραστών υπό καθεστώς κράτησης ή φυλάκισης. Εκ νέου φυλάκιση μπορεί να προκύψει είτε λόγω νέας

²⁹ <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/jf-pf/2020/aug01.html>

καταδίκης είτε λόγω ανάκλησης της αποφυλάκισης (από την υπό όρους απόλυση/αναστολή). Έτσι, αναπόφευκτα θεωρείται ως ένα βαθμό, αναξιόπιστο κριτήριο μέτρησης της υποτροπής καθώς δε δύναται να διακρίνει μεταξύ κάποιου που παραβίασε το νόμο και κάποιου που παραβίασε τους όρους απόλυσης του.

3. Της εκ νέου καταδίκης (reconviction) για καινούργιο αδίκημα. Επιστρέφοντας στα προαναφερθέντα, αυτή η παράμετρος θεωρείται και η πιο καθοριστική για τη μέτρηση της υποτροπής, αφού βασίζεται σε αποδεδειγμένη επανάληψη διάπραξης αδικήματος, ανεξάρτητα από την επιβληθείσα ποινή και ανεξάρτητα από το αν έχει διαπραχθεί εντός ορισμένου χρόνου μεταπαρακολούθησης (follow up) (Zara & Farrington 2016:8).

γ) Σχετικά με τον ορισμό που εντοπίζεται στην εγκληματολογική βιβλιογραφία, η υποτροπή νοείται ως η διάπραξη νέου εγκλήματος από το άτομο, κατόπιν οποιασδήποτε ποινικής του μεταχείρισης (Πιτσελά, 2013:446). Ο εγκληματολογικός αυτός ορισμός θεωρείται και ευρύτερος όλων, αφού αρκεί η σύλληψη του δράστη από τις διωκτικές αρχές (Zara & Farrington, 2016:6). Εντούτοις, η ευρύτητα αυτή του εγκληματολογικού ορισμού αναπόφευκτα δημιουργεί μεθοδολογικά προβλήματα, τόσο ως προς τη μέτρηση όσο και ως προς την ποιοτική διερεύνηση του φαινομένου. Προς αποφυγή των τελευταίων, συνίσταται να μην αρκείται ο ερευνητής μονάχα στην εκ νέου σύλληψη από τις διωκτικές αρχές (rearrest) και παράλληλα να μη λαμβάνει υπόψη τις καταδικαστικές αποφάσεις που αφορούν την παραβίαση των όρων με τους οποίους αφέθηκε ελεύθερος ένας κρατούμενος στο πλαίσιο του θεσμού της δοκιμασίας ή υπό όρους απόλυσης (reincarceration). Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι Zara και Farrington (2016:8) επισημαίνουν πως η *αποδεδειγμένη εκ νέου τέλεση μιας αξιόποινης πράξης* (proven re-offence) εντός μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου και η κατόπιν επιβολή ποινικής κύρωσης στο δράστη με δικαστική απόφαση (reconviction), είναι αυτό στο οποίο πρέπει οι εγκληματολόγοι να εστιάζουν.

2.2 Μεθοδολογικά ζητήματα μέτρησης της υποτροπής

Οιαδήποτε μελέτη σχετικά με την υποτροπή οφείλει να εστιάζει σε δύο βασικές κατευθύνσεις. Η μία αφορά το ερώτημα «τί μελετάμε ως υποτροπή» και η άλλη το «πώς τη μελετάμε». Υπάρχουν πολλά παράπλευρα ερωτήματα και προς τις δύο κατευθύνσεις, που άπτονται της μεθοδολογίας που ο εκάστοτε ερευνητής θα ακολουθήσει. Ορισμένα από αυτά αφορούν για παράδειγμα το είδος και το μέγεθος του δείγματος, την περίοδο μεταπαρακολούθησης, την πηγή άντλησης δεδομένων κ.α. (Ζαραφονίτου κ.ά., 2017:10). Ο παραδοσιακός τρόπος μελέτης της υποτροπής, με τη χρήση εγκληματολογικών στατιστικών, ποινικών μητρώων, δεδομένων αυτό-αναφοράς ή ερευνών θυματοποίησης, έχει αποδειχθεί ανεπαρκής (Fortune & Lampie, 2006). Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη συγκρισιμότητα μεταξύ των ερευνών, η κατάσταση δυσχεραίνει έτι περισσότερο, καθώς υφίστανται εγγενείς αδυναμίες και μεθοδολογικές δυσκολίες που μειώνουν συχνά και την εγκυρότητα των πορισμάτων τέτοιου είδους ερευνών (Blumstein & Larson, 1971). Η υποτροπή, συνήθως, υπολογίζεται ως ο δείκτης ή το ποσοστό ατόμων σε μια καθορισμένη ομάδα (π.χ. καταδικασθέντες), που πληρούν ορισμένα κριτήρια (π.χ. εκ νέου καταδίκη) σε καθορισμένο χρονικό διάστημα. Επομένως, οι ορισμοί μπορεί να διαφέρουν αλλάζοντας την ομάδα, τα κριτήρια ή το χρονικό διάστημα, για το οποίο υπολογίζεται η υποτροπή (Ruggero et al., 2015:1). Το είδος, μάλιστα, του δείγματος μπορεί να καθορίσει την ηλικιακή δομή και αν πρόκειται για ομάδα υψηλού ή χαμηλού κινδύνου, ενώ τα κριτήρια ποικίλουν μεταξύ εκ νέου σύλληψης, εκ νέου εγκλεισμού ή εκ νέου καταδίκης, όπως ήδη αναφέρθηκε. Είναι γεγονός πως δε γίνεται να εξαχθεί ένα ακριβές συμπέρασμα για τα ποσοστά υποτροπής. Πολλά εγκλήματα δεν αναφέρονται, ορισμένοι δράστες δε συλλαμβάνονται ποτέ και τα δικαστήρια συχνά δε δύνανται να καταδικάσουν πάντα τους παραβάτες, κυρίως λόγω έλλειψης αποδεικτικών στοιχείων (Carcach, 1999:5).

Πιο αναλυτικά, ένα πρώτο και κύριο μεθοδολογικό ζήτημα αναφορικά με τη διερεύνηση της υποτροπής, αποτελεί η εννοιολόγηση και η μέτρηση της. Έχει ήδη γίνει λόγος για τη διαφορετικότητα των ορισμών της υποτροπής στην εγκληματολογική βιβλιογραφία. Αυτές οι διαφοροποιήσεις στην προσέγγισή της είναι και η βασική αιτία, που καθιστά δύσκολη τη συγκρισιμότητα μεταξύ δεδομένων. Οι Elderbroom και King (2014) αναφέρουν πως δεν υπάρχει «σωστό» μέτρο της υποτροπής. Τα διαφορετικά μέτρα της υποτροπής θέτουν και διαφορετικά κριτήρια για την επισήμανση ενός ατόμου ως υπότροπου. Η επιτροπή για τις καταδικαστικές

αποφάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών (United States Sentencing Commission) σε έρευνα που διεξήγαγε σε βάθος 15ετίας για την υποτροπή, χρησιμοποίησε δύο ειδών ορισμούς. Ο πρώτος περιλάμβανε την πρώτη εμφάνιση οποιουδήποτε από τα ακόλουθα τρία είδη γεγονότων κατά τα δύο πρώτα χρόνια παραμονής του δράστη στην κοινότητα: εκ νέου καταδίκη για νέο αδίκημα και εκ νέου σύλληψη χωρίς πληροφορίες για την καταδίκη ή ανάκληση εποπτείας (για την υφ' όρων απόλυση ή την επιτήρηση μετά την αποφυλάκιση). Ο δεύτερος αφορούσε αυστηρά την εκ νέου καταδίκη κατά τα δύο πρώτα χρόνια μετά την αποφυλάκιση του δράστη (United States Sentencing Commission, 2005). Η χρήση δύο διαφορετικών ορισμών έγινε σε μια προσπάθεια όσο το δυνατόν εγκυρότερης μέτρησης της υποτροπής σε ένα ευρύτερο φάσμα ανάλυσης. Σε πιο σύγχρονες έρευνες υποτροπής, οι συχνότερες σε χρήση μονάδες μέτρησης της υποτροπής περιλαμβάνουν τα διχοτομικά αποτελέσματα υποτροπή/μη υποτροπή με τουλάχιστον μία εκ νέου σύλληψη ή εκ νέου καταδίκη ή εκ νέου εγκλεισμό σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα.

Σχετικά με το κριτήριο της εκ νέου σύλληψης, ο Maltz (1984) και οι Blumstein και Larson (1971) αναφέρουν ορισμένους προβληματισμούς. Αρχικά, μονάχα η ύπαρξη νέας σύλληψης δεν μπορεί σταθεί σαν αξιόπιστο μέτρο για την υποτροπή, αφού η σύλληψη μπορεί να μην οδηγήσει σε καταδίκη και ο συλληφθείς να αφεθεί ελεύθερος. Έτσι, κατά πάσα πιθανότητα θα συμπεριληφθούν πολλά άτομα, τα οποία θα έπρεπε να εξαιρεθούν ή σε άλλες περιπτώσεις, άτομα που έχουν κριθεί ένοχα μπορεί να ακολουθήσουν κατά παρέκκλιση (εξωποινικές) διαδικασίες, το περιστατικό να θεωρηθεί μειωμένης σοβαρότητας κ.λπ., εξαιρώντας τώρα όσους θα έπρεπε να συμπεριληφθούν. Γενικά, είναι γνωστό και το ότι οι δείκτες υποτροπής σε ένα στάδιο προδικασίας θα είναι πολύ υψηλότεροι στο υπό εξέταση δείγμα πληθυσμού από ό,τι σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, λόγω του φιλτραρίσματος από το σ.α.π.δ. (Harris et al. 2011:3) Επιπρόσθετα, τίθεται το ζήτημα του χρόνου τέλεσης της πράξης και του χρόνου που η σύλληψη πραγματοποιήθηκε. Εάν οι χρόνοι συμπίπτουν (π.χ. η σύλληψη έλαβε χώρα λίγες ημέρες μετά την τέλεση της αξιόποινης πράξης), τότε η σύλληψη θα μπορούσε να είναι καλός δείκτης, ωστόσο, όπως και ο ίδιος ο Maltz υποστηρίζει, αυτό αποτελεί περισσότερο την εξαίρεση παρά τον κανόνα. Το πιο σύνηθες είναι η μεσολάβηση μεγαλύτερου διαστήματος, πράγμα που μπορεί να σημαίνει και τη διάπραξη περισσότερων παραβάσεων στο μεσοδιάστημα, χωρίς όμως να ακολουθήσει σύλληψη για αυτές. Επίσης, η εκ νέου σύλληψη ενός δράστη που

αποφυλακίστηκε και έχει ήδη εμπλακεί στο ποινικό σύστημα είναι πολύ πιο πιθανή σε σύγκριση με την περίπτωση ενός ατόμου, το οποίο δεν έχει εντοπιστεί ξανά από τις διωκτικές αρχές παρά τις επαναλαμβανόμενες παραβάσεις. Αυτό αποτελεί και κύριο χαρακτηριστικό της αφανούς υποτροπής. Εύλογα, επομένως, δημιουργείται προβληματισμός ως προς τη σωστή καταγραφή της υποτροπής με βάση το κριτήριο της εκ νέου σύλληψης. Άλλωστε ο Maltz αναφέρει: *«Έτσι, το βασικό πρόβλημα, ακόμη και όταν είναι πλήρως διαθέσιμες οι πληροφορίες για τους παραβάτες και τις «μετακινήσεις» τους στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, είναι η διαφορά μεταξύ de facto και de jure³⁰ υποτροπής. Οι νομικοί ορισμοί των αδικημάτων, των συλλήψεων και των κατηγοριών αποτελούν τη βάση των μόνων δεδομένων που λαμβάνονται από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και πρέπει να χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές για την αξιολόγηση των χαρακτηριστικών συμπεριφοράς»*. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις υποτροπή θεωρείται επίσης η αποτυχία ολοκλήρωσης προγραμμάτων εκπαιδευτικών ή επαγγελματικής αποκατάστασης ή και θεραπείας εντός φυλακής ή κατά τη διάρκεια της δοκιμαστικής περιόδου ή της υφ' όρον απόλυσης, καθώς και η αποτυχία ανταπόκρισης στις προϋποθέσεις αποφυλάκισης ή η ανάκληση της δοκιμαστικής περιόδου ή η παραβίαση των όρων απόλυσης. Αυτή η ποικιλία στους ορισμούς της υποτροπής δεν επιτρέπει πάντοτε τη συγκρίσιμη ανάλυση δεδομένων και μελετών. Οι Hoffman & Stone-Meierhoefer (1980) επισημαίνουν το πόσο οι διαφορετικοί εργαλειακοί ορισμοί της υποτροπής μπορεί να παράγουν και διαφορετικές ερμηνείες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για αξιολόγηση επιτυχίας κάποιου προγράμματος για την πρόληψη της υποτροπής. Είναι φανερό πως αυτό που χρειάζεται είναι ένας τρόπος συστηματοποίησης των εργαλειακών ορισμών της υποτροπής. Αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, λοιπόν, ο εκάστοτε ερευνητής να αναφέρει σαφώς τον εργαλειακό ορισμό που θα χρησιμοποιήσει κατά την έρευνά του, όπως επίσης και το λόγο που κατέληξε σε αυτή την επιλογή.

Άλλο σοβαρό μεθοδολογικό ζήτημα αφορά στην κατηγοριοποίηση του δείγματος με βάση την ποινή ή το είδος και τη βαρύτητα του αδικήματος. Για παράδειγμα ο Latessa (2014) διέκρινε μεταξύ ομάδων υψηλού και χαμηλού κινδύνου, καθώς επίσης και μεταξύ ποινών που εκτίθηκαν στο πλαίσιο κοινωφελούς εργασίας και σε καταστήματα κράτησης. Βασική διαπίστωση ήταν η ομάδα χαμηλού κινδύνου

³⁰ Η de facto υποτροπή αφορά στην «πραγματική» υποτροπή, σε αυτήν που έλαβε χώρα ακόμα και εάν δεν υπέπεσε στην αντίληψη των διωκτικών αρχών, ενώ η de jure υποτροπή είναι αυτή που έχει εντοπιστεί από τις αρχές και βρίσκεται υπό τη διαχείριση του σ.α.π.δ.

που της επιβλήθηκε η ποινή της κοινωφελούς εργασίας στην κοινότητα να σημειώσει 2 έως 4 φορές λιγότερες πιθανότητες για υποτροπή σε σύγκριση με την ομάδα που της επιβλήθηκε στερητική της ελευθερίας ποινή. Ανάλογα ήταν και τα αποτελέσματα στην έρευνα των Armstrong & McNeill (2012: 37), οι οποίοι ακολούθησαν παρόμοια ομαδοποίηση. Ομοίως, ο Andrews (1994) εντόπισε 15% μείωση της υποτροπής σε όσους από το δείγμα του υποβλήθηκαν σε θεραπευτικά μέτρα έναντι ποινής εγκλεισμού. Παρά ταύτα, άλλο σημαντικό ζήτημα παραμένει το ότι ο πληθυσμός των εγκλείστων παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ως προς το εάν πρόκειται για υπόδικους ή κατάδικους ή και ως προς το είδος και τη διάρκεια της επιβαλλόμενης ποινής. Ταυτόχρονα, οι συνεχείς μεταβολές στον πληθυσμό αυτό (π.χ. προσωρινή κράτηση υποδίκων, μεταγωγή σε άλλο κατάστημα κράτησης κ.λπ.) τον καθιστούν αυτόματα ένα δύσκολο διαχειρίσιμο, σε ερευνητικό επίπεδο, πληθυσμό (Blumstein & Larson, 1971:124-132).

Εν συνεχεία, η διάρκεια μεταπαρακολούθησης, επίσης εγείρει προβληματισμούς. Η περίοδος μεταπαρακολούθησης (follow-up period) αφορά στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο ένα δεδομένο δείγμα παρακολουθείται. Η ασυμφωνία ως προς το ποια διάρκεια εκτιμάται ως καταλληλότερη, έχει άμεσες επιπτώσεις και στα αποτελέσματα των ερευνών. Είναι λογικό πως όσο μεγαλύτερη η περίοδος μεταπαρακολούθησης, τόσο υψηλότερα και τα ποσοστά υποτροπής που θα σημειωθούν στην έρευνα. Ένα σύνηθες χρονικό εύρος στις μελέτες υποτροπής είναι ο ένας χρόνος, γεγονός που ίσως συνδέεται με την χρηματοδότηση του εκάστοτε ερευνητικού προγράμματος ή με την ανάγκη άμεσων αποτελεσμάτων από τους φορείς χρηματοδότησης τέτοιων ερευνών (Maltz, 1984:72). Από την άλλη, η Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή (National Advisory Commission) των Η.Π.Α., στο καταστατικό της για τα πρότυπα και τους στόχους της Ποινικής Δικαιοσύνης (Criminal Justice Standards and Goals), προτείνει τα τρία χρόνια ως ικανοποιητική περίοδο μεταπαρακολούθησης (NAC, 1973: 93). Σε αρκετές χώρες (π.χ. Σκωτία, Ολλανδία, Αγγλία) αλλά και με βάση τις σύγχρονες έρευνες για την υποτροπή, η συνιστώμενη περίοδος μεταπαρακολούθησης είναι τα δύο χρόνια (Armstrong & Barton, 2012·Zara & Farrington, 2016:17). Παρόλα αυτά, η διάρκεια δύναται να τροποποιηθεί ανάλογα με το είδος του δείγματος. Επί παραδείγματι, το εύρος της περιόδου μεταπαρακολούθησης για τους παραβάτες ποινικών αδικημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, τείνει να είναι μεγαλύτερο, καθώς έρευνες καταδεικνύουν ότι

η πιθανότητα υποτροπής για τους παραβάτες αυτούς είναι υψηλή μετά τα πέντε χρόνια από την αποφυλάκισή τους (Christiansen et al., 1965). Επιπρόσθετα, τα ποσοστά υποτροπής θα εμφανίσουν σημαντικές διαφοροποιήσεις με βάση την αφετηρία της περιόδου μεταπαρακολούθησης. Τίθεται εδώ το ερώτημα, για το αν θα πρέπει να υπολογισθεί ολόκληρη η χρονική περίοδος από τη στιγμή της διάπραξης και έπειτα (συμπεριλαμβανομένου και του εγκλεισμού), η λεγόμενη “time at risk” ή μονάχα η περίοδος μετά την αποφυλάκιση. Η απάντηση στο ερώτημα προέρχεται από τους Farrington και Davies (2007), οι οποίοι αναφέρουν χαρακτηριστικά πως εάν ο σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει την αποτελεσματικότητα της φυλάκισης ως προς την υποτροπή, τότε η περίοδος παρακολούθησης θα πρέπει να ξεκινήσει από την ημέρα της αποφυλάκισης. Σε άλλη περίπτωση, εάν επιδιώκεται η εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των ποινών σε σχέση με την ύπαρξη ή όχι υποτροπής, τότε η αντίστοιχη περίοδος συνίσταται να ξεκινάει από την πρώτη μέρα της καταδικαστικής απόφασης. Τέλος, προκύπτει σα λογικό επακόλουθο πως όσο μεγαλύτερο το εύρος της διάρκειας μεταπαρακολούθησης τόσο υψηλότερα τα ποσοστά υποτροπής που θα σημειωθούν. Σε έρευνα των Alper et al. (2018) σε αποφυλακισμένους από τριάντα πολιτείες των Η.Π.Α., το ποσοστό υποτρόπων ήταν 68% τρία έτη μετά την αποφυλάκιση, 79% έξι έτη μετά την αποφυλάκιση και 83% εννέα έτη μετά την αποφυλάκιση. Παρόμοια αποτελέσματα και στην έρευνα των Wartna et al. (2010) σε δείγμα πρώην κρατουμένων στην Ολλανδία, τα πορίσματα της οποίας έδειξαν ότι το ποσοστό των υπότροπων ήταν 43% μετά από ένα έτος, 56% μετά από δύο έτη και 62% μετά από τρία έτη, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι το 74% καταδικάστηκε για νέο αδίκημα μετά από οχτώ έτη.

Ακόμη ένα πεδίο προβληματισμού έχει να κάνει με την πηγή άντλησης δεδομένων αναφορικά με την υποτροπή. Οι επίσημες στατιστικές αποτελούν βασικό μεθοδολογικό εργαλείο των ερευνητών. Οι εγκληματολογικές στατιστικές χωρίζονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: τις στατιστικές της αστυνομικής αρχής, τις στατιστικές των ποινικών δικαστηρίων και τις σωφρονιστικές στατιστικές. Οι περισσότερες μελέτες, λοιπόν, βασίζονται στα επίσημα αρχεία των υπηρεσιών άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου στοχεύοντας τόσο σε μια ποσοτική περιγραφή όσο και σε μια ποιοτική αξιολόγηση του υπό εξέταση φαινομένου. Η αντιπροσωπευτικότητα, ωστόσο, των δεδομένων συχνά, τίθεται υπό αμφισβήτηση, δημιουργώντας σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα. Αρχικά, η επίσημη καταγραφή της εγκληματικότητας δεν

αντανakλά την πλήρη πραγματικότητα, καθώς υποστηρίζεται πως υπάρχουν αδικήματα, τα οποία καταγράφονται με ακρίβεια και άλλα που είτε υποτιμούνται είτε υπερεκτιμούνται είτε απουσιάζουν εντελώς (Ζαραφονίτου, 2004:35-38). Μεταξύ εμφανούς εγκληματικότητας και πραγματικότητας υφίσταται ο σκοτεινός αριθμός της εγκληματικότητας, που αφορά σε όλα εκείνα τα αδικήματα που δεν έχουν εντοπιστεί από τις δικωτικές αρχές (Φαρσεδάκης, 2005^β:153· Ζαραφονίτου, 2004:38). Την ίδια στιγμή, λαμβάνοντας υπόψη τις επίσημες στατιστικές, το δείγμα αναπόφευκτα θα διαμορφωθεί με βάση τα άτομα εκείνα που έχουν επισημανθεί από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και έχουν έρθει σε επαφή με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Υφίστανται, όμως, πολλοί ακόμη δράστες οι οποίοι δε συνελήφθησαν ποτέ παρά την εγκληματική τους δράση, οι οποίοι επίσης εμπίπτουν στο σκοτεινό αριθμό. Προς άμβλυνση των παραπάνω, οι μελετητές δύνανται να συλλέγουν δεδομένα και από έρευνες αυτοαναφοράς (self-report data) για την όσο το δυνατόν καλύτερη προσέγγιση των διαστάσεων της εγκληματικότητας. Μολαταύτα, τα προβλήματα δε λείπουν και από εδώ. Η μέθοδος έχει δεχθεί κριτική κυρίως λόγω του υποκειμενισμού των δοθέντων απαντήσεων, των κενών μνήμης των συνεντευξιζόμενων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε λάθη και της εκούσιας παραποίησης των πληροφοριών από τον ερωτώμενο μεταξύ άλλων. Παρότι, τα παραπάνω μεθοδολογικά ζητήματα μπορεί να επηρεάζουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ερευνών αυτοαναφοράς, μπορεί ταυτόχρονα να αποδειχθούν ιδιαίτερα χρήσιμα στο πλαίσιο συνδυασμένων μεθόδων εγκληματολογικής έρευνας (Ζαραφονίτου 2004:45-46).

2.3 Παράγοντες διακινδύνευσης (risk factors) για την υποτροπή

Το αυξημένο επιστημονικό ενδιαφέρον και η εκτεταμένη μελέτη για τη διερεύνηση του φαινομένου της υποτροπής έστρεψε την προσοχή και στη μελέτη των παραγόντων που σχετίζονται με την εμφάνιση και την αποτροπή της υποτροπής. Οι εν λόγω παράγοντες κρίνονται ως καθοριστικής σημασίας σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής, τόσο ως προς την πρόληψη του εγκλήματος, με την υλοποίηση κατάλληλων και αποτελεσματικών στρατηγικών για τη μείωση του εγκλήματος, όσο και ως προς την πρόληψη της υποτροπής, μέσω της επιτυχούς

κοινωνικής επανένταξης³¹. Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να τονισθεί ότι ο «παράγοντας» διαφοροποιείται από την «αιτία». Όπως αναφέρει ο Φαρσεδάκης, «Ως παράγοντα εννοούμε κάθε αντικειμενικό στοιχείο που περιλαμβάνεται στην αιτιότητα ενός φαινομένου. Διακρίνεται αφ' ενός από την αιτία που απορροφά όλη την αιτιότητα του φαινομένου...» (Φαρσεδάκης 2005^β:144), επομένως η μελέτη διαμορφώνεται γύρω από την πιθανολόγηση (παράγοντας) και όχι τη νομοτέλεια (αιτία).

Ο παράγοντας διακινδύνευσης ορίζεται ως «μια μεταβλητή βάσει της οποίας θα μπορούσε να προβλεφθεί η αυξημένη πιθανότητα διάπραξης ενός ποινικού αδικήματος» (Farrington et al., 2016:2· Zara & Farrington 2016: 53). Η ύπαρξη παραγόντων διακινδύνευσης, ουσιαστικά αυξάνει την πιθανότητα να συμβεί ή να επαναληφθεί ένα αδίκημα (National Crime Prevention, 1999:48). Από την άλλη, εξίσου σημαντικοί είναι και οι παράγοντες που, όπως αναφέρθηκε, σχετίζονται με την αποτροπή της υποτροπής, οι λεγόμενοι προστατευτικοί παράγοντες (protective factors). Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται και ως παράγοντες που σχετίζονται με την αποχή από το έγκλημα (desistance factors) και αφορούν τις περιπτώσεις ατόμων οι οποίοι έχουν εμπλακεί στο έγκλημα ήδη μία φορά. Τόσο οι παράγοντες διακινδύνευσης όσο και οι προστατευτικοί παράγοντες αποτελούν βασικές παραμέτρους για την κατανόηση του φαινομένου της υποτροπής. Οι προστατευτικοί παράγοντες θεωρούνται ως μεταβλητές, που εκτιμάται ότι μετριάζουν τον αντίκτυπο των παραγόντων κινδύνου (Hemphill et al., 2016:1· Miller, 2015:35), ενώ αναφορικά με την υποτροπή δύνανται να παρουσιάσουν προγνωστική αξία, καθώς από την ύπαρξη τους μπορεί να προβλεφθεί η μειωμένη πιθανότητα διάπραξης ενός ποινικού αδικήματος (Morizot & Kazemian, 2015:6 επ.).

Οι παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή διακρίνονται σε «στατικούς» και «δυναμικούς» (Morizot & Kazemian 2015: 1-18). Οι «στατικοί» παράγοντες αφορούν σε χαρακτηριστικά, τα οποία δεν επιδέχονται κάποιου είδους παρέμβασης ή τροποποίησης. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι για παράδειγμα το φύλο, η ηλικία, τα πρώιμα προβλήματα συμπεριφοράς ή το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς. Χαρακτηριστικά μόνιμα ή πεπερασμένα που δε δύνανται να μεταβληθούν. Σε αντίθεση με τους «δυναμικούς» παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται με παραμέτρους εν δυνάμει μεταβαλλόμενες. Τέτοιες είναι λόγου χάρη, ατομικά ή/και περιβαλλοντικά στοιχεία όπως η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η διαταραχή συμπεριφοράς, η

³¹ Αναλύεται εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο.

υποβαθμισμένη περιοχή κατοικίας, η συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες κ.ά. (Andrews & Bonta, 1994· Mahoney, 2017). Παράλληλα, εντοπίζεται στη βιβλιογραφία μια επιπλέον διάκριση των «δυναμικών» παραγόντων, σε εκείνους που παρουσιάζουν μια σχετική σταθερότητα (stable dynamic factors) και σε εκείνους που χαρακτηρίζονται από μια ραγδαία εξέλιξη (acute dynamic factors). Η κατηγοριοποίηση αυτή έχει να κάνει με το χρόνο που χρειάζεται για να επέλθει αλλαγή σε ένα «δυναμικό» παράγοντα. Έτσι, «σταθεροί» «δυναμικοί» παράγοντες είναι εκείνοι που αναμένεται να παραμείνουν αμετάβλητοι για εβδομάδες, μήνες ή και χρόνια (π.χ. η αύξηση ή η μείωση της συχνότητας συναναστροφής με άλλους παραβάτες), ενώ οι «δυναμικοί» παράγοντες που έχουν το στοιχείο της ραγδαίας μεταβολής, σχετίζονται περισσότερο με άμεσες καταστάσεις, άμεσες συνθήκες (π.χ. η συναναστροφή με ένα χρήστη ναρκωτικών απόψε) ή ακόμα και άμεσες συναισθηματικές καταστάσεις (π.χ. οργή, αγανάκτηση, εκδίκηση), καταστάσεις, δηλαδή, που δύνανται να μεταβληθούν σε διάστημα ημερών, ακόμα και ωρών ή λεπτών (Andrews & Bonta 2010, Hanson & Harris, 2000· Quinsey et al., 1997· Ζαραφωνίτου κ.ά., 2018:20-46). Ακόμη, υφίσταται και η κατηγορία των παραγόντων διακινδύνευσης που συνδέονται αιτιωδώς με το αποτέλεσμα (causal risk factors). Αυτοί εμπίπτουν στους δυναμικούς παράγοντες διακινδύνευσης και για να διαπιστωθεί η αιτιώδης σχέση θα πρέπει α) ο παράγοντας να σχετίζεται με το αποτέλεσμα, β) ο παράγοντας να προηγείται χρονικά του αποτελέσματος και γ) ο παράγοντας να προβλέπει το αποτέλεσμα, αφού ληφθούν υπόψη όλες οι άλλες μεταβλητές ή ανεξάρτητα από αυτές (Morizot & Kazemian, 2015:1-18· Murray et al., 2009). Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί εδώ και η ύπαρξη των «περιστατικών ζωής» που αν και έχουν μελετηθεί κυρίως ως προς το ρόλο τους στην αποχή από το έγκλημα (βλ. παρακάτω), εντούτοις, γίνεται δεκτό ότι ένας παράγοντας διακινδύνευσης μπορεί να είναι και «περιστατικό ζωής» ή αντίστροφα ότι ένα «περιστατικό ζωής» μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας διακινδύνευσης για την υποτροπή (π.χ. διαζύγιο γονέων, εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα, χρήση ναρκωτικών ουσιών) (Ζαραφωνίτου, 2004:95-96). Παρόλα αυτά, όπως υποστηρίζει ο Farrington (2003:225) η διάκριση μεταξύ των δύο είναι συχνά δυσχερής.

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η διάκριση των παραγόντων διακινδύνευσης σε «στατικούς» και «δυναμικούς» είναι ύψιστης σημασίας για την μελέτη της υποτροπής. Οι μεν πρώτοι, μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμο εργαλείο για τον

εντοπισμό και τη διάγνωση των ατόμων που βρίσκονται σε «διακινδύνευση» (at risk individuals) ή «υψηλή διακινδύνευση» (at high risk individuals), ενώ οι δε δεύτεροι, προσφέρονται για την ανάπτυξη στρατηγικών και αποτελεσματικών παρεμβάσεων ως προς την πρόληψη της υποτροπής (Morizot & Kazemian, 2015). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η επιμέρους διάκριση των «δυναμικών» παραγόντων σε «σταθερούς» και «ραγδαίας μεταβολής» μπορεί επίσης, να συμβάλλει στα παραπάνω. Αυτό θα είναι εφικτό με τη διαμόρφωση παρεμβάσεων που αποσκοπούν στη δημιουργία μακροχρόνιων βελτιώσεων και άρα στοχεύοντας στην πρώτη κατηγορία των «δυναμικών» παραγόντων, ενώ μια πιο άμεση επέμβαση θα μπορεί να γίνει στοχεύοντας στη δεύτερη κατηγορία.

Με τους παράγοντες διακινδύνευσης ασχολήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι Andrews και Bonta (2010), στο έργο τους “The Psychology Of Criminal Conduct” και στο πλαίσιο του μοντέλου για τη «Γενική Προσωπικότητα και Γνωσιακή Κοινωνική Μάθηση» (General Personality and Cognitive Social Learning/GPCSL model)³². Εκεί παραθέτουν τους «βασικούς οκτώ» (central eight) παράγοντες διακινδύνευσης, που κατά την κρίση τους είναι πιο καθοριστικοί για την αυξημένη πιθανότητα υποτροπής. Πιο συγκεκριμένα, αυτοί είναι:

1. Ιστορικό αντικοινωνικής συμπεριφοράς (history of antisocial behavior)
2. Μοτίβο αντικοινωνικής προσωπικότητας (antisocial personality pattern)

³² Στο πλαίσιο του ως άνω μοντέλου, οι Andrews και Bonta κάνουν λόγο για την προδιάθεση της προσωπικότητας και την εκμάθηση της παραβατικής/εγκληματικής συμπεριφοράς που διέπεται από τις προσδοκίες που έχει το άτομο από αυτή τη συμπεριφορά σε συνάρτηση με τις συνέπειες που αυτή έχει στην πραγματικότητα. Μια συμπεριφορά που ανταμείβεται ή τουλάχιστον το άτομο αναμένει ότι θα ανταμειφθεί γι’ αυτήν, είναι πιο πιθανό να εκδηλωθεί, ενώ αντίστοιχα μια συμπεριφορά που τιμωρείται ή το άτομο αναμένει ότι θα τιμωρηθεί εξαιτίας αυτής έχει λιγότερες πιθανότητες να εκδηλωθεί (Andrews & Bonta, 2007). Θα μπορούσε να λεχθεί εδώ ότι η εκδήλωση παραβατικής/εγκληματικής συμπεριφοράς διαμορφώνεται γύρω από τον προσδιορισμό κόστους-οφέλους, όπως υποστηρίζουν και οι θεωρητικοί της θεωρίας της Ορθολογικής Επιλογής (Rational Choice Theory) (Cornish & Clarke, 1986). Κατά τους Andrews και Bonta (2010), η σημασία του θεωρητικού τους σχήματος έγκειται: α) στον προσδιορισμό αποτελεσματικών κλινικών πρακτικών και στρατηγικών επιρροής σε διαπροσωπικό επίπεδο β) στον προσδιορισμό των κύριων παραγόντων «διακινδύνευσης», ανάγκης και ανταπόκρισης (Risk-Need-Responsivity) ως προς την ανάλυση και την πρόβλεψη εκδήλωσης παραβατικής/εγκληματικής συμπεριφοράς, γ) στο ότι ενσωματώνει στοιχεία από βιολογικές, (νευρο)ψυχολογικές, πολιτισμικές θεωρίες καθώς και θεωρίες για το έγκλημα που αφορούν στην κοινωνική δομή και δ) στην ευελιξία που διαθέτει, ώστε να ενσωματώνει νέες οπτικές και στρατηγικές.

3. Αντικοινωνική γνωστική λειτουργία (antisocial cognition)³³
4. Συναναστροφές με αντικοινωνικούς άλλους (antisocial associates)
5. Οικογενειακές/Συζυγικές συνθήκες (family/marital circumstances)
6. Σχολικές/εργασιακές επιδόσεις (school/work)
7. Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου/ψυχαγωγία (leisure/recreation)
8. Κατάχρηση ουσιών (substance abuse)

Μάλιστα, οι πρώτοι τέσσερις παράγοντες θεωρήθηκαν και οι πιο κρίσιμοι (big four), σε αντίθεση με τους υπόλοιπους, πιο ήπιες σημαντικότητας (moderate four). Ταυτόχρονα, σημειώνουν ότι υπάρχουν και άλλοι δευτερεύοντες παράγοντες (minor risk/need factors) όπως: η προσωπική/συναισθηματική δυσφορία (personal/emotional distress), η σοβαρή ψυχική διαταραχή (major mental disorder), τα προβλήματα σωματικής υγείας (major health issues), ο φόβος τιμωρίας από τους επίσημους φορείς άσκησης κοινωνικού ελέγχου (fear of official punishment), κοινωνική τάξη (social class of origin), η σοβαρότητα του τρέχοντος διαπραττόμενου αδικήματος (seriousness of current offense) και άλλοι παράγοντες που σχετίζονται ελάχιστα ή και καθόλου με την παραβατικότητα (factors unrelated or only mildly related to offending) (Andrews & Bonta, 2010:58-60). Σε επόμενη έκδοση του ίδιου έργου (2016) οι παραπάνω παράγοντες αναδιατυπώνονται ως εξής:

1. Ιστορικό παραβατικής/εγκληματικής συμπεριφοράς (criminal history)
2. Στάσεις και συμπεριφορές που ευνοούν την εκδήλωση εγκληματικής/παραβατικής συμπεριφοράς (procriminal attitudes)³⁴
3. Συναναστροφή με άτομα που εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά (procriminal associates)
4. Μοτίβο αντικοινωνικής προσωπικότητας (antisocial personality pattern)

³³ Η αντικοινωνική γνωστική λειτουργία αναφέρεται σε μια προσωπική ταυτότητα καθώς και σε στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις και εκλογικεύσεις που ευνοούν την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Τέτοιες γνωστικές/συναισθηματικές καταστάσεις, που σχετίζονται με την εκδήλωση εγκληματικής/παραβατικής συμπεριφοράς είναι ο θυμός, το αίσθημα εκνευρισμού, αγανάκτησης και/ή προκλητικότητας (Andrews & Bonta, 2010:59).

³⁴ Κατ' αντιστοιχία με το social cognition βλ. υπ. 33.

5. Οικογενειακές/Συζυγικές συνθήκες (family/marital)
6. Σχολικές/εργασιακές επιδόσεις (school/work)
7. Κατάχρηση ουσιών (substance abuse)
8. Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου/ψυχαγωγία (leisure/recreation)

Σε αυτή την έκδοση (6^η), υποστηρίζουν, πως όλοι ανεξαιρέτως οι παράγοντες επηρεάζουν εξίσου την απόφαση για το αν θα εκδηλώσει κάποιος παραβατική/εγκληματική συμπεριφορά. Επίσης, εφτά εκ των παραγόντων ανήκουν στην κατηγορία των «δυναμικών» παραγόντων διακινδύνευσης³⁵ ή όπως οι ίδιοι τους χαρακτηρίζουν αλλιώς, «εγκληματογόνες ανάγκες» (criminogenic needs), η στόχευση στους οποίους αποκτά ιδιαίτερη αξία για αποτελεσματικές παρεμβάσεις περιορισμού ή/ και παύσης της διάπραξης αδικημάτων. Μάλιστα, στη βάση της χρησιμότητας των «εγκληματογόνων αναγκών», οι Andrews και Bonta ανέπτυξαν και το μοντέλο “Risk-Need-Responsivity” RNR (βλ. παρακάτω).

2.4 Προστατευτικοί παράγοντες - παράγοντες που σχετίζονται με την αποχή από το έγκλημα (desistance factors)

Στον αντίποδα των παραγόντων διακινδύνευσης, βρίσκονται οι προστατευτικοί από την υποτροπή παράγοντες. Μολονότι τα ερευνητικά δεδομένα αναφορικά με τους προστατευτικούς παράγοντες φαίνεται να είναι περιορισμένα, αυτό δεν αναιρεί τον εξέχοντα ρόλο που διαδραματίζουν αναφορικά με την υποτροπή. Ποικίλοι ορισμοί έχουν αποδοθεί στους προστατευτικούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα ότι προσδιορίζονται ως απλά το αντίθετο των παραγόντων διακινδύνευσης (Rae-Grant et al., 1989· Loeber & Farrington, 1998· Webster et al., 2004) ή ότι αποτελούν παραμέτρους που ελαχιστοποιούν τις επιπτώσεις των παραγόντων διακινδύνευσης (Rutter, 1985· Miller, 2006) ή και ότι απλώς είναι μια μεταβλητή βάσει της οποίας προβλέπεται χαμηλή πιθανότητα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς μεταξύ μιας ομάδας σε διακινδύνευση (Werner & Smith, 1982). Σε κάθε περίπτωση, υποστηρίζεται ότι η λειτουργία των παραγόντων αυτών μπορεί να λάβει δύο μορφές: είτε αμβλύνοντας ή/και «απενεργοποιώντας» τη δράση των παραγόντων διακινδύνευσης (buffering protective factors) είτε επιδρώντας άμεσα στη μείωση της

³⁵ Πέρα από τον παράγοντα «ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς» που θεωρείται στατικός.

εγκληματικής δράσης στο πέρασμα του χρόνου, χωρίς απαραίτητα να αλληλοεπιδρούν με άλλους παράγοντες διακινδύνευσης (direct/promotive/compensatory protective factors) (Loeber et al. 2008· Losel & Farrington, 2012). Οι Pollard, Hawkins και Arthur (1999) υποστήριξαν ότι στοχεύοντας στους προστατευτικούς παράγοντες και στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των παιδιών (από το έγκλημα) αποτελεί μια πιο θετική προσέγγιση και πιο ελκυστική σε κοινοτικό επίπεδο, από τη μείωση των παραγόντων διακινδύνευσης, που δίνουν έμφαση σε αδυναμίες και προβλήματα.

Οι Losel και Farrington (2012) κατηγοριοποίησαν τους προστατευτικούς παράγοντες σε 5 ομάδες: (1) ατομικά χαρακτηριστικά, (2) οικογένεια, (3) σχολικό περιβάλλον, (4) συνομήλικοι και (5) χαρακτηριστικά περιοχής κατοικίας. Μια άλλη κατηγοριοποίηση διακρίνει τους προστατευτικούς παράγοντες σε εγγενείς (χαρακτηριστικά προσωπικότητας, αυτοεικόνα κ.τ.λ.) και εξωγενείς ή περιστασιακούς (οικογένεια, σχολικό περιβάλλον, συνομήλικοι, κ.τ.λ.) (Noltemeyer & Bush, 2013). Επίσης, έχει διατυπωθεί η άποψη από τους de Vries Robbe, de Vogel και de Spa (2011) ότι, όπως οι παράγοντες διακινδύνευσης έτσι και οι προστατευτικοί παράγοντες μπορεί είτε να είναι «στατικοί» είτε «δυναμικοί», ωστόσο δε φαίνεται να έχει δοθεί περαιτέρω έμφαση σε αυτή τη διάκριση από το σύνολο των ερευνητών. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι προστατευτικοί παράγοντες που συνδέονται με τη μείωση της υποτροπής εντοπίζονται στη βιβλιογραφία και ως παράγοντες σχετιζόμενοι με την αποχή από το έγκλημα (desistance factors) (Kazemian, 2015). Έως τώρα δεν έχει εντοπιστεί ένας κοινός ορισμός για την αποχή στη βιβλιογραφία, καθώς το ενδιαφέρον επικεντρώνεται κυρίως στην έναρξη και τη διάρκεια της εγκληματικής πορείας και λιγότερο στο φαινόμενο της αποχής (Laub & Sampson, 2001). Οι Stouthamer-Loeber, Wei, Loeber & Masten (2004:897) ορίζουν την αποχή ως τη διακοπή διάπραξης εγκλημάτων, ωστόσο, τονίζουν τους διαφορετικούς παράγοντες που θα επηρεάσουν το αν, πώς και πότε θα επέλθει διακοπή. Άλλοι ορισμοί είναι πιο ασαφείς, όπως αυτός του Shover (1996:121), που όρισε την αποχή ως την εκούσια διακοπή συμμετοχής σε σοβαρά αδικήματα. Η αποχή, όπως και η υποτροπή, προσκρούει σε μεθοδολογικούς προβληματισμούς ως προς την εννοιολογική της προσέγγιση. Συνήθως, η αποχή διαφοροποιείται από τον τερματισμό (Laub & Sampson, 2001) και μπορεί να αναφέρεται απλά σε μια περίοδο, κατά την οποία ο δράστης απλά διακόπτει την παραβατική του πορεία (π.χ. για το

διάστημα που είναι έγκλειστος) αλλά συνεχίζει αργότερα (Piquero et al., 2001). Ο κάθε ερευνητής θα δώσει το δικό του εργαλειακό ορισμό³⁶ και βασική παράμετρος αποτελεί και εδώ η περίοδος μεταπαρακολούθησης του υπό μελέτη δείγματος. Ωστόσο, έχει τονιστεί από τον Farrington (1997), ότι μονάχα ο θάνατος του δράστη εγγυάται τον τερματισμό της εγκληματικής του δράσης (true desistance). Επίσης, υφίσταται διχογνωμία αναφορικά με το αν η αποχή αποτελεί ένα γεγονός ή μια διαδικασία. Ο Fagan (1989) ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε ότι η αποχή αφορά σε μια διαδικασία. Οι LeBlanc και Frechette (1989), επίσης, αναφέρθηκαν στην αποχή ως ένα σύνολο διαδικασιών που οδηγεί στην παύση του εγκλήματος. Μάλιστα, οι Loeber και LeBlanc (1990:409) σημειώνουν τέσσερα συστατικά στοιχεία του όρου: τη μείωση της συχνότητας της εγκληματικής δράσης (deceleration), την εξειδίκευση της εγκληματικής δράσης (specialization), την αποκλιμάκωση της βαρύτητας των αδικημάτων (de-escalation) και τη διατήρηση ενός συγκεκριμένου επιπέδου σοβαρότητας στα αδικήματα χωρίς να υπάρχει κλιμάκωση σε βαρύτερα (reaching a ceiling). Κατά τον Maruna (2001:9-11), βασικό ρόλο στη διαδικασία της αποχής έχει η «αφήγηση του εαυτού» (self-narrative) των παραβατών, με ποιον τρόπο δηλαδή εκλογικεύουν τα γεγονότα στη ζωή τους και δίνουν νόημα στις επιλογές τους. Η θεωρία του βασίζεται στο ότι προκειμένου να απέχουν οι παραβάτες από το έγκλημα πρέπει να «επαν-οικοδομηθεί» η κοινωνική τους ταυτότητα (rebuilt social identity) και να επαναπροσεγγίσουν τον εαυτό τους ως ουσιαστικά «καλούς» ανθρώπους, που στο παρελθόν έτυχε να έχουν κάνει κάποια «κακά» πράγματα. Πρόκειται για το «σενάριο εξιλέωσης» ή «αποκατάστασης» (redemption script) σύμφωνα με το οποίο το άτομο ανακτά την αισιοδοξία του και την πίστη του στο ότι έχει τον έλεγχο της ζωής του και ότι μπορεί να προσφέρει στην κοινωνία. Αυτή η «ηθελημένη γνωστική διαστρέβλωση» (wilful cognitive distortion) τους βοηθά να ξεπεράσουν το παρελθόν τους και να ανταποκριθούν θετικά ακόμη και σε αντίξοες συνθήκες. Στον αντίποδα βρίσκεται το «σενάριο καταδίκης» ή «αποδοκιμασίας» (condemnation script), μιας πεσιμιστικής, δηλαδή, άποψης του ατόμου για το παρελθόν και τη ζωή του και της αίσθησης ότι δεν μπορεί να βρει διέξοδο από το έγκλημα. Επιπροσθέτως, οι Giordano, Cemkovich, και Rudolph (2002:1000-1003), υποστηρίζουν ότι η διαδικασία της αποχής επηρεάζεται από τέσσερις τύπους γνωστικών αλλαγών: α) στο ότι το άτομο είναι πλέον δεκτικό σε αλλαγή (basic openness to change) β) η έκθεση

³⁶ Για τους Farrington και Hawkins (1991) για παράδειγμα, αποχή σήμαινε το να μην υπάρχει καταδίκη μεταξύ 21-32 ετών. Βλ. Farrington & Hawkins, 1991.

του σε ένα σύνολο γεγονότων/συμβάντων (αντίστοιχα με τα «σημεία επιστροφής» των Sampson και Laub) που θα του προσφέρουν τις κατάλληλες ευκαιρίες για να απέχει από το έγκλημα (π.χ. η εύρεση εργασίας) γ) η αποδοχή και εκτίμηση του νέου «συμβατικού» εαυτού, αφήνοντας τον παλιό, περιθωριοποιημένο εαυτό πίσω δ) η αλλαγή, στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιμετωπίζει πλέον την παραβατική συμπεριφορά, η εκτίμηση δηλαδή από μέρους του, ότι δεν αποτελεί πλέον επιθυμητή ή βιώσιμη επιλογή. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ως προστατευτικοί παράγοντες έχουν χαρακτηριστεί και τα λεγόμενα «περιστατικά ζωής»³⁷ (life events), ο ευεργετικός ρόλος των οποίων συμβάλλει μείωση της υποτροπής και την αποχή από το έγκλημα. Τέτοια περιστατικά μπορεί να είναι ο έγγαμος βίος ή η επαγγελματική αποκατάσταση, θετικά, δηλαδή, γεγονότα στη ζωή του ατόμου που θα συμβάλλουν στη διαδικασία αποχής του από την εγκληματική δράση. Οι Sampson και Laub συχνά αναφέρονται στα «περιστατικά ζωής» με τον όρο «σημεία επιστροφής» (turning points) που σε συνδυασμό με τους απαραίτητους κοινωνικούς δεσμούς μπορούν να δράσουν καταλυτικά στη διακοπή της εγκληματικής πορείας (Sampson & Laub, 1993). Εντούτοις, ο Elder (1998) τονίζει ότι καθοριστικής σημασίας δεν είναι μόνο τα «περιστατικά ζωής» καθαυτά αλλά και ο (σωστός) χρόνος (timing) κατά τον οποίο αυτά λαμβάνουν χώρα. Η επίδραση των «περιστατικών ζωής» έχει προσελκύσει σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον των θεωρητικών της Εξελικτικής Εγκληματολογίας (Farrington, 2005· Sampson & Laub, 1993, 2003· LeBlanc, 1997). Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι η μελέτη των διαφορετικών παραγόντων που σχετίζονται έναρξη (onset), τη «συνέχεια» ή «επιμονή» (persistence), την αποχή (desistance) και τον τερματισμό (termination) της εγκληματικής δράσης εξετάζεται στο πλαίσιο μελέτης του φαινομένου των εγκληματικών σταδιοδρομιών³⁸, ενώ η μελέτη της διαφοροποίησης που παρουσιάζουν οι ως άνω παράγοντες ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο που διανύει ένα άτομο, εντάσσεται στους κόλπους των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων της Εξελικτικής Εγκληματολογίας (Blumstein et al., 1986· Farrington, 2005).

2.5 Θεωρητικές προσεγγίσεις για την υποτροπή

³⁷ Τέτοια περιστατικά ζωής είναι ο έγγαμος βίος, η δημιουργία οικογένειας, η απόκτηση τέκνου, η επαγγελματική αποκατάσταση κ.τ.λ. (βλ. Farrington & West 1995· Sampson & Laub, 1993).

³⁸ Ως εγκληματική σταδιοδρομία ορίζεται «η μακρόχρονη αλληλουχία εγκλημάτων, τα οποία διαπράττονται από ένα δράστη, που παρουσιάζει έναν εμφανή δείκτη εγκληματικής δράσης σε μια δεδομένη χρονική στιγμή» (Blumstein et al., 1986:12).

Μέχρι και τη δεκαετία του '80, οι περισσότερες θεωρίες σχετικά με το έγκλημα, εστίαζαν στους παράγοντες που διαφοροποιούν τους εγκληματίες από τους μη εγκληματίες, δίνοντας έμφαση σε παράγοντες σχετίζονταν κυρίως με την κοινωνική δομή και τάξη, το οικονομικό υπόβαθρο κ.λπ.³⁹ Οι θεωρίες αυτές ήταν, κατά βάση, «στατικές» θεωρίες (Farrington, 2005), καθώς εξηγούσαν μεν, το «γιατί» κάποιος αποφασίζει να εμπλακεί στο έγκλημα, ωστόσο αδυνατούσαν να εξηγήσουν την εξέλιξη της εγκληματικής συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου⁴⁰. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 διατυπώθηκε από τον Blumstein και τους συνεργάτες του το «παράδειγμα των εγκληματικών σταδιοδρομιών» (criminal career paradigm) (Blumstein et al., 1986), το οποίο παρόλο που δεν οδήγησε στην ανάπτυξη κάποιας θεωρίας, έθεσε κάποια βασικά ερωτήματα σχετικά με την αρχή/έναρξη (onset), τη συνέχεια/επιμονή (persistence), την αποχή (desistance) και τον τερματισμό (termination) της εγκληματικής δράσης (Piquero et al., 2007, 2003) και κυρίως μέσα από την εξέταση της σχέσης ηλικίας και εγκλήματος⁴¹. Στη βάση αυτή, αναπτύχθηκαν οι «εξελικτικές» θεωρίες της Αναπτυξιακής/Εξελικτικής Εγκληματολογίας, ως μια περαιτέρω επεξεργασία του παραδείγματος της εγκληματικής καριέρας, προσθέτοντας παράλληλα και τη μελέτη των παραγόντων διακινδύνευσης και των «περιστατικών ζωής» (Farrington, 2005).

Στο πλαίσιο της διερεύνησης του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών, επιλέχθηκαν προς παρουσίαση οι βασικότερες θεωρίες της Εξελικτικής Εγκληματολογίας καθώς και η θεωρία αυτοελέγχου των Gottfredson και Hirschi, που εκτιμάται ότι δύνανται να εξηγήσουν καλύτερα το ως άνω φαινόμενο.

- Θεωρία αυτοελέγχου (Self-control theory) Michael R. Gottfredson & Travis Hirschi

Οι Gottfredson και Hirschi (1990) ανέπτυξαν τη δική τους θεωρία για το έγκλημα με κεντρικό άξονα το στοιχείο του αυτοελέγχου. Η λεγόμενη «Γενική Θεωρία του Εγκλήματος» (General Theory of Crime) διαμορφώθηκε στη βάση της προγενέστερης

³⁹ Βλ. Θεωρίες κοινωνικού ελέγχου (control theories), έντασης (strain theories), κοινωνικής εκμάθησης (social learning theories), κοινωνικής αποδιοργάνωσης (social disorganization).

⁴⁰ Την εξέλιξη της εγκληματικής συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου εξετάζουν οι δυναμικές θεωρίες στο πλαίσιο της Εξελικτικής Εγκληματολογίας (Farrington, 2003· LeBlanc, 1997· Moffitt, 1993· Sampson & Laub, 1993· Thornberry & Krohn, 2001). Η μόνη θεωρία εκτός αυτού του πλαισίου που διαθέτει ένα δυναμικό χαρακτήρα είναι η θεωρία της ετικέτας, που περιγράφει μια δυναμική διαδικασία από την απόδοση του στίγματος μέχρι την εσωτερίκευση του από το άτομο.

⁴¹ Για τη σχέση ηλικίας και εγκλήματος βλ. σχετικά Farrington, 1986.

θεωρίας του Hirschi (1969) για τους κοινωνικούς δεσμούς (Social Bond Theory) μόνο που αυτή τη φορά, η θέση για τη σημασία ύπαρξης κοινωνικών δεσμών τροποποιήθηκε, δίνοντας έμφαση στην ύπαρξη αυτοελέγχου (Le Blanc, 1997). Σύμφωνα με τη θεωρία τους, ο χαμηλός αυτοέλεγχος απαρτίζεται από τις εξής έξι συνιστώσες:

1. Την προτίμηση σε ενέργειες που προσφέρουν άμεση ικανοποίηση
2. Την προτίμηση εκτέλεσης απλών καθηκόντων/εργασιών
3. Την προτίμηση σε δραστηριότητες που προκαλούν έξαψη ή είναι ριψοκίνδυνες
4. Την προτίμηση σωματικών έναντι πνευματικών δραστηριοτήτων
5. Ελάχιστη ανοχή στην απογοήτευση
6. Στοιχεία μειωμένης ευαισθησίας και εγωκεντρικότητα (Gottfredson & Hirschi, 1990:90)

Καθένα από αυτά τα έξι χαρακτηριστικά αναμένεται να συμβάλει στο συνολικό επίπεδο αυτοελέγχου ενός ατόμου. Όσο πιο χαμηλό είναι το επίπεδο αυτοελέγχου ενός ατόμου, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να προβεί σε εγκληματικές πράξεις. Ο αυτοέλεγχος, εκτιμούν ότι αναπτύσσεται κατά την πρώιμη παιδική ηλικία και παραμένει σταθερός στο πέρασμα του χρόνου, δίνοντας έμφαση στη γονεϊκή φροντίδα και ανατροφή ως βασικούς παράγοντες για μια επιτυχή κοινωνικοποίηση και ανάπτυξη ισχυρού αυτοελέγχου. Αντίθετα, ο χαμηλός αυτοέλεγχος είναι συνέπεια ατελούς κοινωνικοποίησης και αναποτελεσματικής ανατροφής. Κατά την άποψη τους, τα άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο εστιάζουν στην άμεση ικανοποίηση, ανεξάρτητα από τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της συμπεριφοράς τους. Τα άμεσα οφέλη του εγκλήματος καθώς και το ότι η διάπραξη του δεν απαιτεί κάποια ιδιαίτερη δεξιότητα ή μάθηση, γίνονται γρήγορα αντιληπτά από αυτά τα άτομα, με αποτέλεσμα την εμπλοκή τους σε παρεκκλίνουσες δραστηριότητες. Σε αντιδιαστολή, κάνουν λόγο για τα άτομα με υψηλά επίπεδα αυτοελέγχου, για τα οποία οι δύο θεωρητικοί εκτιμούν ότι παρουσιάζουν μειωμένη πιθανότητα να εμπλακούν στο έγκλημα υπό οποιεσδήποτε συνθήκες σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους (Gottfredson & Hirschi, 1990:89). Παράλληλα, επισημαίνουν, ότι ο χαμηλός αυτοέλεγχος δεν οδηγεί πάντοτε στο έγκλημα, οι εκάστοτε συνθήκες και οι διαθέσιμες ευκαιρίες είναι αυτές που είτε

θα ευνοήσουν είτε θα λειτουργήσουν ανασταλτικά ως προς τη διάπραξη ενός εγκλήματος.

- Το Μοντέλο της Κοινωνικής Ανάπτυξης (Social Development Model)
Richard F. Catalano & David J. Hawkins

Το Μοντέλο της Κοινωνικής Ανάπτυξης (Social Development Model/SDM) διαμορφώθηκε από του Hawkins και Catalano (1996) και συγκαταλέγεται στις πρώτες εξελικτικές θεωρίες στον κλάδο της Αναπτυξιακής Εγκληματολογίας (Hawkins & Weis, 1985). Στην ουσία, πρόκειται για μια θεωρία για την αντικοινωνική συμπεριφορά, κατά την οποία επιχειρείται μέσα από τη διερεύνηση παραγόντων διακινδύνευσης και προστατευτικών παραγόντων, που σχετίζονται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, την εμπλοκή στο έγκλημα και την κατάχρηση ουσιών, να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα, ως προς τον τρόπο που αναπτύσσεται η αντικοινωνική και η κομφορμιστική συμπεριφορά αντίστοιχα. Κύριος στόχος είναι η εξήγηση και πρόβλεψη της έναρξης, της συνέχισης, της κλιμάκωσης/αποκλιμάκωσης (στη βαρύτητα των ποινικών αδικημάτων) και της διακοπής/αποχής από συμπεριφορές όπως οι παραπάνω (Catalano & Hawkins, 1996:149-150). Οι Hawkins και Catalano ενσωματώνουν στοιχεία από τις θεωρίες ελέγχου, τις θεωρίες της κοινωνικής μάθησης και τις θεωρίες διαφορικού συγχρωτισμού, προκειμένου να συνθέσουν ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό εξηγητικό σχήμα (Hawkins & Catalano, 1996). Έτσι, σύμφωνα με την άποψη τους, τα παιδιά μαθαίνουν συγκεκριμένα μοτίβα συμπεριφορών, μέσω της κοινωνικοποίησης στο πλαίσιο της οικογένειας, στο σχολείο, στη συναναστροφή με τους ομηλικούς κ.τ.λ. Όταν υπάρχει συνέπεια/σταθερότητα στη διαδικασία κοινωνικοποίησης, τότε δημιουργούνται ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί μεταξύ του ατόμου και της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας, στην οποία αυτό συμμετέχει. Ως εκ τούτου, το άτομο, στη βάση υπολογισμού κόστους-οφέλους, θα διαμορφώσει τη συμπεριφορά του με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην θέσει σε κίνδυνο το δεσμό. Δεν αποκλείεται, όμως, οι δεσμοί να αφορούν σε άτομα και ομάδες που παρουσιάζουν μοτίβα αντικοινωνικών συμπεριφορών. Σε αυτήν την περίπτωση είναι αναπόφευκτο το άτομο να εσωτερικεύσει κι εκείνο με τη σειρά του αντικοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του μοντέλου κοινωνικής ανάπτυξης και των παλαιότερων θεωριών μάθησης, ελέγχου και διαφορικού συγχρωτισμού έχει να κάνει με το ότι σύμφωνα με το πρώτο, η κοινωνικοποίηση είναι μια διαδικασία που επαναλαμβάνεται σε όλα τα στάδια

ανάπτυξης του ατόμου. Στο πλαίσιο καθενός ηλικιακού σταδίου ανάπτυξης, λαμβάνουν χώρα σημαντικές αλλαγές, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν νέες ευκαιρίες και ανταμοιβές και ως εκ τούτου ανοίγονται νέοι δρόμοι προς την κομφορμιστική ή την αντικοινωνική συμπεριφορά (Hawkins & Catalano, 1996).

- Η θεωρία του Άτυπου Κοινωνικού Ελέγχου (Age-Graded Theory of Informal Social Control) Robert J. Sampson & John H. Laub

Η θεωρία των Sampson και Laub (1993) για τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο, προέκυψε έπειτα από τη συλλογή και την περεταίρω ανάλυση των δεδομένων από την προγενέστερη μακροχρόνια έρευνα του ζεύγους Glueck (1950). Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος στο θεωρητικό τους σχήμα, σχετίζεται άμεσα με την ισχύ των δεσμών που δημιουργεί το άτομο με την οικογένεια, το σχολείο, τους συνομηλίκους του, καθώς και με άλλους κοινωνικούς θεσμούς αργότερα κατά την ενηλικότητα. Επί της ουσίας, οι Sampson και Laub επιχειρούν να εξηγήσουν το γιατί οι άνθρωποι δεν εγκληματούν, υποστηρίζοντας ότι σε αυτό σημαντικό ρόλο παίζουν οι ισχυροί δεσμοί με την κοινωνία, η ύπαρξη των οποίων δρα ανασταλτικά στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς (Farrington, 2003). Από την άλλη, στις περιπτώσεις που αυτή η συμπεριφορά εκδηλώνεται, αυτό οφείλεται στην έλλειψη του απαραίτητου άτυπου κοινωνικού ελέγχου και άρα στην αδυναμία των δεσμών. Παράλληλα, το τι αποτελεί πηγή κοινωνικού ελέγχου για το άτομο είναι κάτι που μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου και ανάλογα με την ηλικία (π.χ. κατά την παιδική ηλικία πηγή ελέγχου είναι οι γονείς, αργότερα το σχολείο, στην εφηβεία οι ομήλικοι κ.ο.κ.) (Sampson & Laub, 1993, 2003). Οι Sampson και Laub περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί δεσμοί δημιουργούνται κατά τη διάρκεια της ζωής (life course) μέσα από τις έννοιες της διαδρομής ή πορείας (trajectories) και των μεταβάσεων. Η πρώτη σχετίζεται με τα μακροπρόθεσμα πρότυπα συμπεριφοράς που θα αναπτυχθούν, αφορά στα «μονοπάτια» (pathways) που θα ακολουθήσει η εξέλιξη της ζωής (π.χ. η εργασιακή ζωή, η ιδιότητα του γονέα, η παραβατική συμπεριφορά) και χαρακτηρίζεται από μια ακολουθία μεταβάσεων. Οι μεταβάσεις αυτές σχετίζονται με τα διάφορα (θετικά ή αρνητικά) «περιστατικά ζωής» που προκύπτουν (π.χ. εύρεση εργασίας ή απώλεια αυτής), ενσωματώνονται στην διαδρομή/πορεία και εκδηλώνονται σε μικρότερα διαστήματα. Στο πλαίσιο μιας δυναμικής, αλληλένδετης διαδικασίας μεταξύ διαδρομής και μεταβάσεων, προκύπτουν ορισμένα «σημεία καμπής» (turning points) στην πορεία ζωής, καθοριστικά για την εκδήλωση ή μη,

παραβατικής συμπεριφοράς. Η φύση των υφιστάμενων δεσμών είναι αυτή που θα καθορίσει τον τρόπο, με τον οποίο το άτομο θα προσαρμοστεί στις αλλαγές που θα επιφέρουν τα «σημεία καμπής» (Sampson & Laub, 1997). Οι δύο θεωρητικοί υπογραμμίζουν τον καθοριστικό ρόλο της οικογένειας, του σχολείου και της συναναστροφής με συνομηλίκους στην εξέλιξη της ζωής του ατόμου. Οι ασθενείς κοινωνικοί δεσμοί, ο ελλιπής άτυπος κοινωνικός έλεγχος και κατ' επέκταση, η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς συνθέτουν ένα πλέγμα αρνητικών αλληλεπιδράσεων και εμπειριών, αυτό που οι Sampson και Laub ονομάζουν «συσσωρευμένη μειονεξία» (cumulative disadvantage) (Sampson & Laub, 1997:11-15). Στην περίπτωση, μάλιστα, που προκύψει και εμπλοκή με το σύστημα απονομής δικαιοσύνης, το στίγμα από μια ενδεχόμενη σύλληψη ή και καταδίκη θα αποτελέσουν τροχοπέδη στη δημιουργία ισχυρών δεσμών με τους κοινωνικούς θεσμούς. Ειδικότερα, επηρεασμένοι από τη θεωρία της ετικέτας, οι δύο θεωρητικοί τονίζουν ότι ο στιγματισμός μπορεί να οδηγήσει σε διαστρέβλωση της ταυτότητας του ατόμου, στον αποκλεισμό του από συμβατικές ευκαιρίες στη μετέπειτα ζωή του και αυξημένη συναναστροφή με αποκλίνουσες υποομάδες προς εύρεση υποστήριξης. Ο συνδυασμός όλων αυτών μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω παρέκκλιση και άρα υποτροπή (Sampson & Laub, 1997).

- Θεωρία ατομικού ελέγχου (Integrative personal control theory) Marc Le Blanc

Ο Le Blanc (1997), επηρεασμένος από την οπτική των θεωριών ελέγχου, προτείνει μια «ενοποιημένη θεωρία ατομικού ελέγχου», ως εξηγητικό σχήμα για όλα τα επίπεδα του εγκληματικού φαινομένου⁴², ενώ ταυτόχρονα, παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο η «συνέχεια» και η «αλλαγή» στους ελέγχους, στους οποίους υπόκειται το άτομο, εξηγούν την πορεία της παραβατικής δράσης που διαγράφεται κατά τη διάρκεια της ζωής. Βασικές παράμετροι στη θεωρία του είναι η συμμόρφωση/κομφορμισμός με τα συμβατικά πρότυπα συμπεριφοράς, ο έλεγχος και το πλαίσιο, το περιβάλλον δηλαδή, που άλλοτε ευνοεί και άλλοτε περιορίζει τον έλεγχο. Σύμφωνα με τη θεωρία, υπάρχουν τέσσερις τύποι μηχανισμών ελέγχου, οι οποίοι συνδιαμορφώνουν την εξέλιξη της παραβατικής δράσης: α) οι δεσμοί: ο

⁴² Μικρο-επίπεδο (έγκλημα), μεσο-επίπεδο (εγκληματίας), μακρο-επίπεδο (εγκληματικότητα). Στο παρόν πόνημα θα αναλυθούν τα δύο πρώτα επίπεδα, για το μακρο-επίπεδο βλ. Le Blanc, M. (1997), (2005).

τρόπος δηλαδή με τον οποίο τα άτομα δημιουργούν σχέσεις μεταξύ τους, β) η εξέλιξη: η προσωπική και ψυχολογική ανάπτυξη του ατόμου σύμφωνα με τις προσδοκίες από τον περίγυρο του, γ) τα μοντέλα/πρότυπα: μοτίβα συμπεριφοράς, τα οποία διαμορφώνουν τη συμμόρφωση μέσα από τις διαθέσιμες ευκαιρίες και δ) οι περιορισμοί: η ύπαρξη ορίων, έμμεσων ή άμεσων προς τη συμμόρφωση. Οι τέσσερις μηχανισμοί, βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση μεταξύ τους, ώστε να δημιουργηθεί η συμμόρφωση. Κάθε μηχανισμός ελέγχου αντιπροσωπεύει μια σειρά από παράγοντες διακινδύνευσης και προστατευτικούς παράγοντες, που δυνητικά μπορεί να επηρεάσουν την εκδήλωση αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Με την απουσία δεσμών στην κοινωνία και κατ' επέκταση στο άτομο, τα πρότυπα θα είναι ασήμαντα και οι περιορισμοί δε θα μπορούν να λειτουργήσουν επιδραστικά. Την ίδια στιγμή, η ανάπτυξη, το να εξελιχθεί το άτομο στο επιθυμητό προσωπικό και ψυχολογικό επίπεδο, είναι κύριο προαπαιτούμενο για να ανταποκριθεί επιτυχώς στους άμεσους μηχανισμούς ελέγχου των προτύπων και των περιορισμών. Ο θεωρητικός υποστηρίζει, ότι οι δεσμοί και η ανάπτυξη/εξέλιξη είναι τα θεμέλια του ελέγχου και ταυτόχρονα εξασφαλίζουν τη «συνέχεια» του. Τα πρότυπα και οι περιορισμοί αποτελούν καταλυτικούς παράγοντες για την κομφορμιστική συμπεριφορά, ενώ παράλληλα είναι αυτοί που εμφανίζουν τις περισσότερες «αλλαγές». Συνολικά, οι τέσσερις μηχανισμοί λειτουργούν σε συνεργασία για την επίτευξη ενός γενικότερου επιπέδου ελέγχου προς το εγκληματικό φαινόμενο (Le Blanc, 1997, 2005). Το εν λόγω θεωρητικό σχήμα για τον ατομικό έλεγχο χαρακτηρίζεται ως μια γενική θεωρία (generic theory) σχεδιασμένη να δώσει τις απαραίτητες απαντήσεις σε όλα τα επίπεδα του εγκληματικού φαινομένου, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην εξέλιξη της εγκληματικής συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της ζωής, καθώς και στους παράγοντες εκείνους (λ.χ. βιολογικούς, παράγοντες που σχετίζονται με τον τόπο κατοικίας), οι οποίοι επηρεάζουν τους δεσμούς του ατόμου και τον αυτοέλεγχο.. Ταυτόχρονα είναι συστημική, καθώς ασχολείται με τις κοινωνικές δομές και τον τρόπο που αυτές συσχετίζονται και αλληλοεπιδρούν αλλά και δυναμική, αφού ασχολείται με τη συνέχεια και την αλλαγή που υφίστανται οι μηχανισμοί ελέγχου, μέσω της αμοιβαίας επιρροής τους, με την πάροδο του χρόνου (LeBlanc, 1997).

- Θεωρία Γνωστικής Αντικοινωνικής Ικανότητας (Integrated Cognitive Antisocial Potential/ICAP) David P. Farrington

Ο Farrington με τη σειρά του, από την εμπειρία του ως επικεφαλής της έρευνας του Cambridge για την εξέλιξη της παραβατικής συμπεριφοράς (The Cambridge Study in Delinquent Development), διαμόρφωσε τη δική του θεωρία για τον τρόπο που αναπτύσσεται η παραβατική συμπεριφορά, τη λεγόμενη θεωρία «Ενοποιημένης Γνωστικής Αντικοινωνικής Ικανότητας» (Integrated Cognitive Antisocial Potential Theory/ICAP Theory) (Farrington, 2005). Κεντρικός άξονας της θεωρίας είναι η «αντικοινωνική ικανότητα» (antisocial potential/AP) και πρόκειται, στην ουσία, για τη *ικανότητα* εκδήλωσης αντικοινωνικής συμπεριφοράς και τη *ικανότητα* διάπραξης αντικοινωνικών πράξεων, όχι την αντικοινωνική συμπεριφορά καθαυτή (Zara, 2010). Ο Farrington (2005) χαρακτηρίζει την «αντικοινωνική ικανότητα» ως ένα υποκείμενο, μη παρατηρήσιμο, κατασκευάσμα και υποστηρίζει πως οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε αυτό είναι έμμεσα παρατηρήσιμες, μέσω της εκδήλωσης κάποιων συγκεκριμένων (αντικοινωνικών) συμπεριφορών. Η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς αντικατοπτρίζει αυτή την «αντικοινωνική ικανότητα» και προκύπτει ως αποτέλεσμα γνωστικών διεργασιών (σκέψης και λήψης απόφασης), που λαμβάνουν υπόψη τις διαθέσιμες ευκαιρίες (για έγκλημα) και τα εν δυνάμει θύματα (Zara & Farrington, 2016:37). Η μέτρηση της «αντικοινωνικής ικανότητας» κυμαίνεται μεταξύ χαμηλής και υψηλής. Ο Farrington (2005) εκτιμάει ότι ένα μικρό μόνο μέρος του πληθυσμού εμφανίζει υψηλά επίπεδα «αντικοινωνικής ικανότητας» και ότι αυτό το μικρό ποσοστό εμφανίζει και μεγαλύτερη πιθανότητα να διαπράξει πολλούς και διαφορετικούς τύπους αντικοινωνικών πράξεων, όπως και διαφορετικών τύπων ποινικά αδικήματα (ποικιλία έναντι της εξειδίκευσης). Υποστηρίζεται ότι η κορύφωση της «αντικοινωνικής ικανότητας» εντοπίζεται κατά την εφηβεία (Loeber & Farrington, 1998). Επιπλέον, διακρίνει μεταξύ μακροπρόθεσμης και βραχυπρόθεσμης «αντικοινωνικής ικανότητας». Η μακροπρόθεσμη «αντικοινωνική ικανότητα» (long-term antisocial potential) σχετίζεται με διαφορές που εντοπίζονται μεταξύ των ατόμων και εξαρτάται από παράγοντες όπως η παρορμητικότητα, η ένταση, η διαδικασία κοινωνικοποίησης και τα αντικοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς. Από την άλλη, η βραχυπρόθεσμη «αντικοινωνική ικανότητα» σχετίζεται με ταχείες μεταβολές που αφορούν το ίδιο το άτομο, που υπαγορεύονται από παράγοντες κινητοποίησης (π.χ. αλκοόλ, θυμός, παρακίνηση από ομηλίκους) και περιστασιακούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των ευκαιριών και των εν δυνάμει θυμάτων (Farrington, 2005). Με το διαχωρισμό σε μακροχρόνια και βραχυπρόθεσμη «αντικοινωνική ικανότητα» ο θεωρητικός επιχειρεί να δώσει εξηγήσεις τόσο ως προς τους

παράγοντες που διαφοροποιούν τον εγκληματία από το μη εγκληματία όσο και για τους παράγοντες που σχετίζονται με την έναρξη και την εξέλιξη της παραβατικής συμπεριφοράς στο πέρασμα του χρόνου (McGee & Farrington, 2016). Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η μακροχρόνια «αντικοινωνική ικανότητα» έχει να κάνει με μια σωρεία παραγόντων διακινδύνευσης, οι οποίοι σε συνδυασμό με τους κατάλληλους περιστασιακούς παράγοντες και παράγοντες κινητοποίησης (βραχυπρόθεσμη «αντικοινωνική ικανότητα»), οδηγούν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Η πιθανότητα διάπραξης εγκλήματος σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο εξαρτάται από γνωστικές διαδικασίες (κόστος-όφελος) και από τις προηγούμενες εμπειρίες του ατόμου για ανάλογες συμπεριφορές και τις επιπτώσεις τους (ενθάρρυνση-τιμωρία). Ο Farrington περιγράφει αυτή τη διαδικασία στη βάση της θεωρίας έντασης⁴³, της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής⁴⁴ αλλά και μέσω της θεωρίας των καθημερινών δραστηριοτήτων⁴⁵ (Farrington 2005). Την ίδια στιγμή, δίνει έμφαση στους προστατευτικούς παράγοντες, σημειώνοντας ότι παράγοντες που μπορεί να δράσουν ανασταλτικά για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς αφορούν στην προσκόλληση (attachment) (θεωρία ελέγχου), στην κοινωνικοποίηση (όπως υποδεικνύει η θεωρία κοινωνικής μάθησης) και στα περιστατικά ζωής (π.χ. γάμος).

Κάθε μία από τις παραπάνω θεωρίες έχει συμβάλει με το δικό της τρόπο στη μελέτη της εξέλιξης της εγκληματικής συμπεριφοράς στο πέρασμα του χρόνου. Με μια εγγύτερη ματιά, φαίνεται οι θεωρίες αυτές να έχουν αρκετά κοινά στοιχεία. Αρχικά, η αντικοινωνική συμπεριφορά και τα αντικοινωνικά πρότυπα, είτε ως εξηγητικός παράγοντας μιας παραβατικής πορείας, είτε ως παράγοντας που επηρεάζει έμμεσα (αντικοινωνικά πρότυπα) την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, εντοπίζεται σε όλες τις εξελικτικές θεωρίες. Οι Hawkins και Catalano, οι Sampson και Laub και ο Le Blanc περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο αυτή η συμπεριφορά

⁴³ Όταν τα νόμιμα μέσα για την επίτευξη των στόχων απουσιάζουν. Ο Farrington χρησιμοποιεί εδώ τη θεωρία της έντασης για να περιγράψει τις επιθυμίες που γεννιούνται στα άτομα και τις αντικοινωνικές μεθόδους που αυτά χρησιμοποιούν για να τις ικανοποιήσουν.

⁴⁴ Πέραν των περιστασιακών παραγόντων, προκύπτουν οι γνωστικές διεργασίες που αφορούν στον υπολογισμό κόστους-οφέλους από την έκβαση του εγκλήματος που στηρίζεται στη βάση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής. Βλ. Cornish & Clarke, 1989.

⁴⁵ Ο Farrington υπογραμμίζει την διαρκή αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον του. Το ζήτημα του τρόπου, με τον οποίο το περιβάλλον επιδρά στη συμπεριφορά του ατόμου διερευνάται από την περιβαλλοντική εγκληματολογία. Συγκεκριμένα η θεωρία των καθημερινών δραστηριοτήτων περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ο κινητοποιημένος δράστης, θέτοντας έναν κατάλληλο στόχο και εν απουσία φυλάκων, θα αδράξει την ευκαιρία για έγκλημα. Βλ. Felson & Cohen, 1979.

υιοθετείται και εξελίσσεται με βάση τους κοινωνικούς δεσμούς και τα πρότυπα, ενώ ο Farrington με την «αντικοινωνική ικανότητα» αναλύει το πώς αυτή εξελίσσεται σε αντικοινωνική συμπεριφορά και εκδηλώνεται με το έγκλημα. Επιπλέον, καίριες είναι και οι παράμετροι του ελέγχου και των κοινωνικών δεσμών. Όλες οι θεωρίες άμεσα ή έμμεσα αναφέρουν την σημασία ύπαρξης κάποιου είδους ελέγχου (είτε αυτός προέρχεται από την οικογένεια με τη μορφή επιτήρησης και διαπαιδαγώγησης είτε αναπτύσσεται εντός του ατόμου είτε προέρχεται από άλλους κοινωνικούς θερμούς), ο οποίος ανάλογα το επίπεδο ανάπτυξης του θα επιτρέψει ή θα δράσει ανασταλτικά στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Ομοίως, οι κοινωνικοί δεσμοί και η προσκόλληση λειτουργούν με ανάλογο τρόπο. Ακόμη, άξιο λόγου είναι το γεγονός πως όλες οι θεωρίες εντάσσουν στους κόλπους τους ποικίλους παράγοντες, βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς, ώστε να προσφέρουν ολοκληρωμένα θεωρητικά μοντέλα αναφορικά με την ανάπτυξη της παραβατικής συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου, ενώ δε λείπουν οι επιρροές από παλαιότερες θεωρίες. Η συμβολή των εξελικτικών θεωριών έγκειται στο ότι είναι σε θέση να εντοπίσουν μια ποικιλία παραγόντων διακινδύνευσης και προστατευτικών παραγόντων προσφέροντας τη βάση για τη διαμόρφωση στοχευμένων στρατηγικών πρόληψης και παρέμβασης τόσο του εγκλήματος εν γένει όσο και της υποτροπής.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

3 Υποτροπή ανήλικων παραβατών και παράγοντες διακινδύνευσης: Η ερευνητική εμπειρία

3.1 Οι διαστάσεις του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών

Πριν την παρουσίαση και ανάλυση της ερευνητικής εμπειρίας, αναφορικά με τους παράγοντες διακινδύνευσης που σχετίζονται με την υποτροπή των ανήλικων παραβατών, είναι σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένες έρευνες σχετικά με τις διαστάσεις του φαινομένου της υποτροπής. Παρακάτω, παρατίθενται έρευνες από το διεθνή και ευρωπαϊκό χώρο.

Σε διεθνές επίπεδο, το φαινόμενο της υποτροπής των ανήλικων παραβατών φαίνεται να αποτελεί πηγή προβληματισμού ως προς τις διαστάσεις που λαμβάνει και σε σχέση με τις πολιτικές πρόληψης αυτού. Στις Η.Π.Α., μια πρώτη εικόνα προκύπτει από την έρευνα των Beck και Shipley για το Υπουργείου Δικαιοσύνης το 1987. Η έρευνα αφορούσε σε ένα δείγμα 11.347 νέων, που αφέθηκαν ελεύθεροι με αναστολή το 1978, από 22 Πολιτείες. Σε μια περίοδο μεταπαρακολούθησης έξι ετών τα αποτελέσματα έδειξαν ότι περίπου το 69% του δείγματος συνελήφθη εκ νέου για σοβαρό αδίκημα (το 37% όσο ήταν ακόμα υπό καθεστώς αναστολής), 53% καταδικάστηκε για νέο αδίκημα και 49% επέστρεψε στη φυλακή. Ειδικότερα, από τα ευρήματα προέκυψε, ότι τα ποσοστά υποτροπής ήταν υψηλότερα μέσα στα πρώτα δύο χρόνια από την αποφυλάκιση (32% τον πρώτο χρόνο, 47% στα δύο πρώτα χρόνια). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι περίπου το 10% όσων είχαν αφεθεί ελεύθεροι με αναστολή, εκπροσωπούσε το 40% των μεταγενέστερων συλλήψεων για νέα αδικήματα (Beck, 1987)⁴⁶. Το Σεπτέμβριο του 1990, διενεργήθηκε έρευνα με δείγμα 4.106 νέων αποφυλακισθέντων από δύο σωφρονιστικά ιδρύματα ανηλικών του Ουισκόνσιν κατά το έτος 1983. Η περίοδος μεταπαρακολούθησης αφορούσε το έτος 1983 μέχρι και τον Απρίλιο του 1990. Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι περίπου το ένα τέταρτο του συνολικού δείγματος (1.008 νέοι) επέστρεψαν σε ίδρυμα ανηλικών του Ουισκόνσιν και περίπου πάλι το ένα τέταρτο του συνολικού δείγματος (1.033 νέοι) συνέχισαν την εμπλοκή σε εγκληματικές δραστηριότητες, γεγονός που οδήγησε σε καθεστώς εγκλεισμού, αυτή τη φορά σε φυλακές ενηλίκων του

⁴⁶ Στα ποσοστά δεν περιλαμβάνονται οι παραβιάσεις τις υφ' όρον απόλυσης.

Ουισκόνσιν. Επιπλέον, το 7% εξ αυτών (302 νέοι) ήταν χρόνιοι παραβάτες⁴⁷. Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι από τους 1.008 υπότροπους, πάνω από τους μισούς, το 58,1% (586 άτομα), επέστρεψε σε ίδρυμα ανηλίκων λόγω παραβίασης κανόνων του καθεστώτος φροντίδας στο οποίο είχαν τεθεί, ενώ νέο αδίκημα διέπραξε το υπόλοιπο 41,9% (422 άτομα) (Troia, 1990). Ερχόμενοι σε πιο σύγχρονα δεδομένα, το 2012 αναρτήθηκαν στον ιστότοπο του κέντρου στατιστικής ανάλυσης του Ντελαγουέρ⁴⁸ επίσημα στοιχεία υποτροπής νέων παραβατών ηλικίας 12-20 χρονών για τα έτη 2008, 2009, 2010. Σύμφωνα με αυτά, το έτος 2008 αφέθηκαν ελεύθεροι συνολικά 394 νεαροί παραβάτες από καταστήματα κράτησης στην Πολιτεία του Ντελαγουέρ, το 2009 219 άτομα και το 2010 201 άτομα. Από αυτούς, για το έτος 2008 το 44,9% σημείωσε νέα σύλληψη για κακούργημα μέσα στους πρώτους δώδεκα μήνες μεταπαρακολούθησης, το ποσοστό για το έτος 2009 ανήλθε στο 37,4%, ενώ για το 2010 στο 40,3%. Παράλληλα, εκ νέου σύλληψη για οποιοδήποτε αδίκημα⁴⁹, όπως επίσης και για παραβίαση των όρων απόλυσης, σε διάστημα δεκαοχτώ μηνών σημείωσε για το 2008 το 84,8%, για το 2009 το 78,1% και για το 2010 το 83,1%. Για τα έτη αποφυλάκισης 2012-2016 νεαρών παραβατών ηλικίας 12-19 έτη τα πορίσματα ήταν τα εξής:

- Το έτος 2012: 316 άτομα αφέθηκαν ελεύθερα, εκ των οποίων το 38% συνελήφθη εκ νέου για κακούργημα στους πρώτους δώδεκα μήνες και το 78,8% για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα μέσα στους πρώτους δεκαοχτώ μήνες.
- Το έτος 2013: 330 άτομα αφέθηκαν ελεύθερα, εκ των οποίων το 18,8% συνελήφθη εκ νέου για κακούργημα τους πρώτους δώδεκα μήνες και το 76,4% για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα στους πρώτους δεκαοχτώ μήνες.
- Το έτος 2014: 271 άτομα αφέθηκαν ελεύθερα, εκ των οποίων 22,5% συνελήφθη εκ νέου για κακούργημα στους πρώτους δώδεκα μήνες και το 81,9% για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα στους πρώτους δεκαοχτώ μήνες.

⁴⁷ Ως χρόνιοι παραβάτες χαρακτηρίστηκαν όσοι επέστρεψαν σε καθεστώς εγκλεισμού σε ιδρύματα ανηλίκων και μετέπειτα σε φυλακές ενηλίκων.

⁴⁸ Διαθέσιμο στο <https://sac.delaware.gov/recidivism/>.

⁴⁹ Περιλαμβάνονται πταίσματα, πλημμελήματα και κακούργηματα.

- Το έτος 2015: 173 άτομα αφέθηκαν ελεύθερα, εκ των οποίων 39,9% συνελήφθη εκ νέου για κακούργημα στους πρώτους δώδεκα μήνες και 80,3% για οποιοδήποτε αδίκημα μέσα στους πρώτους δεκαοχτώ μήνες.
- Το έτος 2016: 153 άτομα αφέθηκαν ελεύθερα, εκ των οποίων το 43,8% συνελήφθη εκ νέου για κακούργημα στους πρώτους δώδεκα μήνες και το 81% για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα τους πρώτους δεκαοχτώ μήνες.

Ακόμα πιο πρόσφατη ήταν η έκθεση που δημοσιεύθηκε από το Σωφρονιστικό Τμήμα της Ιντιάνα (Indiana Department of Correction) το 2020⁵⁰ σχετικά με την υποτροπή των ανήλικων παραβατών. Ως υποτροπή ορίστηκε ο εκ νέου εγκλεισμός σε κατάσταση κράτησης σε διάστημα μεταπαρακολούθησης τριών ετών και η αναφορά διερεύνησε το ποσοστό υποτροπής στους ανήλικους που αποφυλακίστηκαν το 2017. Από τους 666 νεαρούς παραβάτες που αποφυλακίστηκαν το 2017, το 29%, (193 άτομα), επέστρεψε σε καθεστώς κράτησης, (οι 140 ανήλικοι και οι 53 ως πλέον ενήλικες). Συγχρόνως, μελετήθηκαν και τα ποσοστά υποτροπής στο κάθε έτος χωριστά. Έτσι, προέκυψε ότι μέσα στον πρώτο χρόνο από την αποφυλάκιση το 15,5% εμφάνισε υποτροπή, ενώ για το δεύτερο χρόνο το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν στο 26,3%. Το επόμενο έτος, δημοσιεύθηκε νέα έκθεση με όσους είχαν αποφυλακιστεί το 2018⁵¹. Από τα συνολικά 532 άτομα που αποφυλακίστηκαν, το 24,8% (132 άτομα) επέστρεψε σε καθεστώς κράτησης το 2021, (71 ως ανήλικοι και 61 ως ενήλικες). Από τα πορίσματα φάνηκε το ποσοστό υποτροπής μέσα σε ένα χρόνο από την αποφυλάκιση να φτάνει το 14,5% και μέσα σε δύο χρόνια το 20,1%, εμφανίζοντας μια σχετική πτώση σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος.

Στη χώρα της Αυστραλίας, το Ινστιτούτο Υγείας και Πρόνοιας (Australian Institute of Health and Welfare) στην πόλη της Καμπέρα, δημοσίευσε το 2015 ερευνητική έκθεση για τα ποσοστά υποτροπής ενός δείγματος 2.568 ανήλικων παραβατών, που αφέθηκαν ελεύθεροι κατά τα έτη 2012-2013. Η υποτροπή μετρήθηκε με βάση την εκ νέου καταδίκη σε καθεστώς εποπτείας⁵² σε περίοδο

⁵⁰ Διαθέσιμη στο: <https://www.in.gov/idoc/files/2020.JuvRecidivismRpt.pdf>

⁵¹ Διαθέσιμη στο: <https://www.in.gov/idoc/files/data-and-statistics/2021.JuvRecidivismRpt-1.pdf>

⁵² Στην Αυστραλία, οι ποινές που επιβάλλονται στους νέους παραβάτες αφορούν στην επιβολή κοινοτικών μέτρων και κυρώσεων χωρίς επίβλεψη, στην επιβολή κοινοτικών μέτρων και κυρώσεων με εποπτεία και σε ποινή κράτησης σε σωφρονιστικό κατάστημα. Τα δύο τελευταία είδη ποινών είναι οι λεγόμενες «εποπτευόμενες ποινές». Βλ. στο *“Young people returning to sentenced youth justice supervision 2015”*, JUVENILE JUSTICE series No. 18, Australian Institute of Health and Welfare

μεταπαρακολούθησης έξι και δώδεκα μηνών. Για ανήλικους παραβάτες ηλικίας 10-16 ετών, που αφέθηκαν ελεύθεροι από το καθεστώς εποπτείας το 2012-2013, τα πορίσματα έδειξαν ότι μεταξύ αυτών που εξέτισαν ποινή κοινοτικού τύπου υπό επίβλεψη, καταδικάστηκε εκ νέου το 20% μέσα σε έξι μήνες και το 44% μέσα σε δώδεκα μήνες. Από αυτούς το 23% καταδικάστηκε αυτή τη φορά σε στερητική της ελευθερίας ποινή. Ακόμα, εκ νέου καταδικάστηκε το 50% όσων εξέτισαν στερητική της ελευθερίας ποινή σε διάστημα έξι μηνών και το 76% σε διάστημα δώδεκα μηνών (Australian Institute of Health and Welfare, 2015). Σε μετέπειτα αναφορά που δημοσιεύθηκε το 2017 από τον ίδιο οργανισμό, το συνολικό δείγμα αποτελούνταν από 2.883 ανήλικους ηλικίας 10-16 ετών, που αφέθηκαν ελεύθεροι κατά το 2014-2015. Τα πορίσματα έδειξαν ότι μεταξύ αυτών που εξέτισαν ποινή κοινοτικού τύπου με επίβλεψη, το 22% σημείωσε υποτροπή μέσα στους πρώτους έξι μήνες και μέχρι και τους δώδεκα μήνες, συνολικά το 46% καταδικάστηκε εκ νέου. Το ποσοστό υποτροπής, για όσους εξέτισαν στερητική της ελευθερίας ποινή, ήταν 48% για τους πρώτους έξι μήνες και σύνολο 74% μέσα σε δώδεκα μήνες (Australian Institute of Health and Welfare, 2017). Η τελευταία ερευνητική έκθεση δημοσιεύθηκε το 2021 και αφορούσε σε δείγμα 2.930 ανηλίκων 10-16 ετών, που αφέθηκαν ελεύθεροι κατά το 2018-2019. Τα καταγεγραμμένα ποσοστά υποτροπής, όσων εξέτισαν κοινοτικού τύπου ποινή με επίβλεψη, ήταν 38% σε διάστημα έξι μηνών και 54% σε διάστημα 12 μηνών. Τα αντίστοιχα ποσοστά όσων εξέτισαν στερητική της ελευθερίας ποινή, έφτασαν το 61% μέσα σε έξι μήνες και 80% μέσα σε δώδεκα μήνες από την αποφυλάκιση (Australian Institute of Health and Welfare, 2021). Αξιοσημείωτο είναι το ότι και στις τρεις ερευνητικές εκθέσεις, τα ποσοστά υποτροπής όσων υποβλήθηκαν σε καθεστώς κράτησης ξεπερνάει κατά πολύ τα αντίστοιχα ποσοστά όσων υπήχθησαν σε κοινοτικού τύπου ποινική κύρωση.

Στην Αγγλία και την Ουαλία, το Υπουργείο Δικαιοσύνης έχει δημοσιεύσει έκθεση με επίσημα στατιστικά στοιχεία για τα έτη 2000 και 2002-2007 με την υποτροπή να ορίζεται ως η διάπραξη νέου αποδεδειγμένου ποινικού αδικήματος σε διάρκεια ενός έτους από την αποφυλάκιση. Έτσι, για το έτος:

- 2000 σε δείγμα 41.176 ανηλίκων παραβατών το ποσοστό υποτροπής ανήλθε στο 40,2%

- 2002 σε δείγμα 40.753 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό υποτροπής ήταν 38,5%
- 2003 σε δείγμα 40.297 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό υποτροπής ήταν 39%
- 2004 σε δείγμα 44.153 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό ανήλθε στο 38,6%.
- 2005 σε δείγμα 45.337 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό υποτροπής έφτασε το 38,4%
- 2006 σε δείγμα 48.938 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό υποτροπής ήταν 38,7%
- 2007 σε δείγμα 52.544 ανήλικων παραβατών, το ποσοστό υποτροπής ανήλθε στο 37,5%

Στην εν λόγω έρευνα, χαρακτηριστικό είναι το ότι ενώ το δείγμα παραβατών φαίνεται να αυξάνεται μέχρι το 2007, εντούτοις, τα ποσοστά υποτροπής παρουσιάζουν πτώση από το 2003 και έπειτα (National Statistics, 2009)⁵³.

Στη Βόρεια Ιρλανδία, σε δείγμα 1.563 νέων που μελετήθηκαν τα έτη 2014-2015, το 32,2% (503 άτομα) διέπραξε νέο αδίκημα μέσα σε ένα έτος από την αποφυλάκιση ενώ, από αυτό το ποσοστό, ένα 46,9% το διέπραξε μέσα στους πρώτους τρεις μήνες. Από αυτό το δείγμα (1.563) οι 929 δεν είχαν διαπράξει άλλα αδικήματα σε προγενέστερο στάδιο, όμως οι υπόλοιποι 634 είχαν διαπράξει συνολικά 4.184 προηγούμενα ποινικά αδικήματα (Analytical Services Group, 2017)⁵⁴.

Στην Ολλανδία, το Υπουργείο Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (Ministry of Security and Justice) δημοσίευσε το 2011 αναφορά για τις διαστάσεις της υποτροπής για τα έτη 2002-2008. Η υποτροπή μετρήθηκε με βάση την εκ νέου καταδίκη και σε περιόδους μεταπαρακολούθησης από ένα έως και εννέα έτη⁵⁵. Ακόμη, τα ποσοστά υποτροπής χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες, με την πρώτη να αφορά στη γενική υποτροπή (εκ νέου καταδίκη για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα), στην υποτροπή για

⁵³ Διαθέσιμο στο <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/reoffending-juveniles-results-2007-cohort-england-and-wales>.

⁵⁴ Διαθέσιμο στο <https://niopa.qub.ac.uk/bitstream/NIOPA/7615/1/r-bulletin-29-2017-adult-and-youth-reoffending-northern-ireland-201415-cohort.pdf>.

⁵⁵ Για όσες χρονολογίες ήταν διαθέσιμα τα στοιχεία μέχρι και το 2011.

σοβαρά ποινικά αδικήματα (εκ νέου καταδίκη για αδικήματα που επισύρουν ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τέσσερα έτη) και η τρίτη στην υποτροπή για πολύ σοβαρά ποινικά αδικήματα (εκ νέου καταδίκη για αδικήματα που επισύρουν ποινή φυλάκισης τουλάχιστον οχτώ έτη). Τα πορίσματα φαίνονται στους παρακάτω πίνακες:

Γενική υποτροπή ανήλικων παραβατών που καταδικάστηκαν από το δικαστήριο ή την εισαγγελική υπηρεσία για τα έτη 2002-2008

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ ΣΕ ΕΤΗ										
	Δείγμα παραβατών	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2002	20.352	23.1	37.8	47.3	53.9	58.8	62.0	64.3	66.2	67.4
2003	21.604	23.7	38.6	47.7	54.5	58.7	62.1	64.1	65.7	
2004	23.084	24.9	39.5	48.7	54.7	59.0	61.8	63.6		
2005	23.550	24.7	39.8	49.0	54.7	58.6	61.1			
2006	24.068	25.3	39.9	48.3	53.8	57.5				
2007	25.068	23.7	37.4	45.6	50.7					
2008	24.823	22.7	36.1	44.0						

Υποτροπή σχετιζόμενη με σοβαρά ποινικά αδικήματα ανήλικων παραβατών που καταδικάστηκαν από το δικαστήριο ή την εισαγγελική υπηρεσία για τα έτη 2002-2008

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ ΣΕ ΕΤΗ										
	Δείγμα παραβατών	1	2	3	4	5	6	7	8	9

2002	20.352	20.7	33.7	42.1	47.7	51.9	54.4	56.2	57.6	58.5
2003	21.604	21.0	34.2	42.2	47.8	51.2	53.9	55.5	56.7	
2004	23.084	22.2	35.2	43.0	47.9	51.3	53.6	55.0		
2005	23.550	21.9	35.2	43.0	47.7	50.8	52.7			
2006	24.068	22.3	34.8	41.9	46.5	49.3				
2007	25.068	20.5	32.1	38.7	42.3					
2008	24.823	19.5	31.1	37.6						

Υποτροπή σχετιζόμενη με πολύ σοβαρά ποινικά αδικήματα ανήλικων παραβατών που καταδικάστηκαν από το δικαστήριο ή την εισαγγελική υπηρεσία για τα έτη 2002-2008

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ ΣΕ ΕΤΗ										
	Δείγμα παραβατών	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2002	20.352	20.7	33.7	42.1	47.7	51.9	54.4	56.2	57.6	58.5
2003	21.604	21.0	34.2	42.2	47.8	51.2	53.9	55.5	56.7	
2004	23.084	22.2	35.2	43.0	47.9	51.3	53.6	55.0		
2005	23.550	21.9	35.2	43.0	47.7	50.8	52.7			
2006	24.068	22.3	34.8	41.9	46.5	49.3				
2007	25.068	20.5	32.1	38.7	42.3					
2008	24.823	19.5	31.1	37.6						

Πηγή: Wartna, B.S.J. et al. (2011). *Recidivism report 2002–2008. Trends in the reconviction rate of Dutch offenders. Research and Documentation Center (WODC), Ministry of Security and Justice. The Hague, p.16.*

Στην Ελλάδα, η ερευνητική εμπειρία σχετικά με την υποτροπή είναι στην καλύτερη περίπτωση, περιορισμένη. Κύρια πηγή άντλησης επίσημων δεδομένων για τη διερεύνηση της εγκληματικότητας, αποτελούν οι επίσημες στατιστικές που προέρχονται από τους φορείς άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Συγκεκριμένα, η Ελληνική Στατιστική Αρχή είναι αρμόδια για τη συλλογή, τη διάθεση και τη δημοσίευση των ως άνω δεδομένων. Ιδίως για το φαινόμενο της υποτροπής αντλούνται πληροφορίες από τα ετήσια ενιαία τεύχη της ΕΛΣΤΑΤ με τίτλο «Στατιστική της Δικαιοσύνης: Πολιτική, Εγκληματολογική, Σωφρονιστική». Όπως έχει γίνει λόγος και αλλού, στις επίσημες ελληνικές στατιστικές, η έννοια της υποτροπής σχετίζεται με την εκ νέου καταδίκη για κακούργημα ή πλημμέλημα και εφόσον έχει ήδη εκτιθεί ποινή στο παρελθόν για κακούργημα ή πλημμέλημα (Αλεξιάδης, 2004: 100). Στη επίσημη ιστοσελίδα της ΕΛΣΤΑΤ υπάρχουν ομαδοποιημένα δεδομένα για τους υπότροπους που χρονολογούνται από το 1998 και φτάνουν μέχρι και το 2010, ωστόσο ιδιαίτερα για την υποτροπή των ανήλικων παραβατών δεν υφίστανται ξεχωριστά δεδομένα. Ως εκ τούτου, η μοναδική έρευνα υποτροπής ανήλικων παραβατών είναι αυτή του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Η έρευνα διενεργήθηκε με αφορμή μια προγενέστερη στα Σωφρονιστικά Καταστήματα Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας το 1993 και χαρακτηρίστηκε ως επαναληπτική (follow up). Σκοπός ήταν να διαπιστώσει το τί απέγιναν οι Έλληνες ανήλικοι κρατούμενοι από τους οποίους είχαν ληφθεί συνεντεύξεις κατά την πρώτη έρευνα (Κουράκης, Μηλιώνη και ερευνητική ομάδα φοιτητών Νομικής, 1995) , όπως επίσης και το τί επιπτώσεις είχε αργότερα στη ζωή τους ο εγκλεισμός σε φυλακή. Η νέα έρευνα έλαβε χώρα από το Μάιο 1999 έως τον Ιούνιο 2000 και αφορούσε αποκλειστικά την υποτροπή των ανήλικων παραβατών (Κουράκης, 2000: 185-186). Το τελικό δείγμα αποτελούνταν από τους 113 ανήλικους κρατούμενους που εντοπίστηκαν μετά από επίπονες προσπάθειες, έναντι των 156 που συμμετείχαν στην έρευνα κατά την αρχική της φάση. Να σημειωθεί εδώ, ότι οι 50 εξ' αυτών εντοπίστηκαν εκ νέου να εκτίουν ποινή σε κατάστημα κράτησης (μόνον ένας, όμως, εξέτιε ποινή που του είχε επιβληθεί από το 1993), άλλοι 53 βρίσκονταν εκτός φυλακής, ενώ για 10 ακόμη νεαρούς διαπιστώθηκε ότι είτε δεν βρίσκονταν πλέον στη ζωή (5), σύμφωνα με δήλωση των συγγενών τους, είτε νοσηλεύονταν σε ψυχιατρείο (1), είτε κατοικούσαν στο εξωτερικό (1), είτε αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα (3). (Κουράκης κ.ά., 2004: 2895-2912). Από τα κυριότερα ερευνητικά

πορίσματα ήταν το γεγονός ότι σε διάστημα 6-7 ετών, από το 1993 μέχρι το 1999-2000, μόνο 1 στους 5 πρώην κρατούμενους ανήλικους (το 19,8%) δεν οδηγήθηκε εκ νέου στη φυλακή ούτε του επιβλήθηκε κάποια ποινή. Το μεγαλύτερο ποσοστό, που ήταν πάνω από 80%, οδηγήθηκε σε εκ νέου διάπραξη αξιόποινων πράξεων.

Μελετώντας τα παραπάνω, είναι φανερό πως η οποιαδήποτε απόπειρα σύγκρισης ή ολοκληρωμένης διερεύνησης του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών καθίσταται δύσκολη έως αδύνατη. Αρχικά, στις περισσότερες χώρες (αν όχι σε όλες) τα διαθέσιμα δεδομένα είναι αποσπασματικού χαρακτήρα και δεν αποτελούν προϊόν συστηματικής έρευνας. Παράλληλα, διαφοροποιήσεις που άπτονται ζητημάτων όπως οι εργαλειακοί ορισμοί, η διάρκεια μεταπαρακολούθησης και οι διαφορές στις ποινικές νομοθεσίες των κρατών γενικά (π.χ. αλλιώς μπορεί να γίνεται αντιληπτή η ληστεία στο ελληνικό ποινικό δίκαιο και αλλιώς στο αγγλικό), δυσχεραίνει έτι περισσότερο τη μελέτη. Επίσης, με μια γρήγορη ματιά στις επίσημες στατιστικές φαίνεται να μη δίνεται η δέουσα βαρύτητα στο φαινόμενο της υποτροπής των ανήλικων παραβατών αφού οι περισσότερες αφορούν κυρίως την υποτροπή ενηλίκων. Αναμφίβολα, κρίνεται αναγκαία, τουλάχιστον, η προσπάθεια για μια πιο εμπεριστατωμένη διερεύνηση του φαινομένου από το εκάστοτε κράτος, ώστε να είναι σε θέση να εφαρμόζει αρμόζουσες στρατηγικές πρόληψης της υποτροπής και επανένταξης των ανηλίκων.

3.2 Παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή των ανήλικων παραβατών

Η περίοδος της ανηλικότητας είναι καθοριστική για το άτομο, αφού κατά την περίοδο αυτή διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό η συμπεριφορά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Η διαδικασία αυτής της διαμόρφωσης συντελείται κατά τα διάφορα ηλικιακά στάδια, σε καθένα από τα οποία το άτομο αναπτύσσεται βιοσωματικά, νοητικά, ψυχικά, ηθικά και κοινωνικά (Κουράκης, 2004:28). Μέσα από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι η έναρξη της παραβατικής συμπεριφοράς παρατηρείται συνήθως κατά την ανηλικότητα (Farrington, 2003), με κλιμακούμενη συχνότητα διάπραξης εγκλημάτων, ακολουθούμενη κορύφωση στην εφηβεία και απότομη πτώση προς την ενηλικίωση και εξής (Ζαραφονίτου, 2004:89).

Σύμφωνα με την ερευνητική εμπειρία, οι παράγοντες διακινδύνευσης για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς κατά την ανηλικότητα, συνοψίζονται σε πέντε

κατηγορίες: ατομικά χαρακτηριστικά, οικογενειακό περιβάλλον, φιλικές συναναστροφές, σχολείο και περιβάλλον διαμονής/κατοικίας (Loeber & Farrington, 2001· Arthur et. al., 2002). Θα πρέπει, φυσικά, να επισημανθεί ότι κύριο ρόλο διαδραματίζει τόσο το ηλικιακό στάδιο, όσο και το διάστημα έκθεσης σε αυτούς. Έτσι, κατά την πρώιμη παιδική ηλικία η δράση των παραγόντων «διακινδύνευσης» που σχετίζονται με τα ατομικά χαρακτηριστικά (π.χ. επιθετικότητα, αντικοινωνική συμπεριφορά) καθώς και αυτοί που σχετίζονται με τη δομή της οικογένειας (π.χ. μονογονεϊκή οικογένεια, δεσμός γονέα τέκνου, γονεϊκές πρακτικές επιτήρησης) κρίνονται ιδιαίτερος σημαντικοί, ενώ κατά τα επόμενα ηλικιακά στάδια, που το παιδί εντάσσεται σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, παράγοντες που αφορούν στο σχολείο και τις συναναστροφές με ομηλικούς, επιδρούν σε μεγαλύτερο βαθμό στην εκδήλωση παραβατικής ή/και αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Hawkins et al., 2000). Έτσι, η μελέτη των παραγόντων διακινδύνευσης που σχετίζονται με την υποτροπή κατά την ανηλικότητα, αποκτά εξέχουσα σημασία, καθώς συμβάλλει στη θεμελίωση της απαραίτητης βάσης, πάνω στην οποία δύναται να διαμορφωθούν οι κατάλληλες πολιτικές πρόληψης της υποτροπής και επανένταξης των ανήλικων παραβατών. Με βάση τα παραπάνω, οι ερευνητικές υποθέσεις της παρούσας εργασίας διαμορφώνονται ως εξής: α) η πρώιμη εμπλοκή στην παραβατικότητα και το ποινικό σύστημα συνδέεται με αυξημένη πιθανότητα υποτροπής, β) το επιβαρυνόμενο οικογενειακό περιβάλλον, όσον αφορά τη δομή και τη λειτουργία του, συνδέεται με αυξημένη πιθανότητα για υποτροπή, γ) η χρήση ναρκωτικών ουσιών αυξάνει την πιθανότητα για υποτροπή, δ) η συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες αυξάνουν την πιθανότητα για την υποτροπή ε) υφίσταται διαφοροποίηση στους παράγοντες διακινδύνευσης ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο.

Μια σειρά μελετών έχει αναδείξει, μεταξύ άλλων, ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ως βασικούς προγνωστικούς παράγοντες για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς κατά την ανηλικότητα. Η Moffitt (1993) στη μακροχρόνια κοορτική μελέτη στη Νέα Ζηλανδία, με δείγμα 1.037 αγοριών που γεννήθηκαν μεταξύ 1972-1973 εντόπισε ότι ένα μικρό ποσοστό της τάξεως του 5% του δείγματος, οι λεγόμενοι επίμονοι παραβάτες (life-course persistent), εξακολουθούσε να παρουσιάζει μοτίβα αντικοινωνικής συμπεριφοράς σε βάθος χρόνου και ήταν υπεύθυνο για το 50% των διαπραττόμενων ποινικών αδικημάτων. Οι παράγοντες που εντόπισε η Moffitt δεν αφορούσαν την υποτροπή γενικά αλλά την περίπτωση των

λεγόμενων χρόνιων εγκληματιών, οι οποίοι ωστόσο εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των υποτρόπων. Πάντως σύμφωνα με τη διπλή ταξινόμια της Moffitt⁵⁶ και αυτοί που «περιορίζουν» την παραβατική τους συμπεριφορά μόνο στα χρόνια της εφηβείας (adolescence limited offenders) μπορούν με βάση την έρευνά της να παρουσιάσουν υποτροπή. Επιπλέον, αναδείχθηκαν παράγοντες όπως η παρορμητικότητα, επιθετικότητα, υπερκινητικότητα καθώς και κάποια σημάδια ψυχοπαθολογίας. Τα άτομα αυτά χαρακτηρίστηκαν ως «αντικοινωνικά» και μέσα από συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν με τους γονείς και τους δασκάλους τους. Σε μελέτη μεταπαρακολούθησης του ίδιου δείγματος μέχρι και την ηλικία των είκοσι έξι, οι Moffitt και Caspi (2005) συνδέουν την πρώιμη εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς κατά την παιδική ηλικία με τη συνέχεια της αντικοινωνικής συμπεριφοράς και στην ενηλικίωση υπό τη μορφή βίας, κακοποίησης των συντρόφων και των τέκνων και τη δυσπροσαρμοστικότητα στην εργασιακή ζωή. Οι ερευνητές υπογραμμίζουν και τον καθοριστικό ρόλο παραγόντων που σχετίζονται με το οικογενειακό περιβάλλον, την οικονομική κατάσταση και το σχολείο. Συγκεκριμένα, αναφέρουν ανεπαρκή ανατροφή των παιδιών, αδύναμους οικογενειακούς δεσμούς και φτώχεια. Κατά την εφηβεία παρατηρήθηκε ότι τα παιδιά αυτά σταματούν νωρίς το σχολείο και να εμπλέκονται σε βίαια αδικήματα (Moffitt et al., 1996). Στη μακροχρόνια κοορτική μελέτη με τίτλο “Cambridge Study in Delinquent Development” με δείγμα 411 αρρένων, παράγοντες που αφορούσαν σε ατομικά χαρακτηριστικά όπως η εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, η παρορμητικότητα και ο χαμηλός δείκτης νοημοσύνης στην ηλικία των 8-10 ετών, συνδέθηκαν με επίμονη παραβατική δράση και υψηλό ποσοστό καταδικών στο δείγμα σε μεταγενέστερα ηλικιακά στάδια. Επιπλέον, ισχυρή επίδραση είχαν παράγοντες, που σχετίζονταν με τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας και κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες. Γονείς ή/και αδέρφια με ιστορικό εγκληματικής συμπεριφοράς, ανεπαρκής επιτήρηση από τους γονείς και η διάσπαση της οικογένειας⁵⁷ όπως και ο χαρακτήρας της οικογένειας ως πολυμελούς, κακή

⁵⁶ Για τη διπλή ταξινόμια της Moffitt βλ. Moffitt, T. E., (1993). Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674-701.

⁵⁷ Σχετικά με τη διάσπαση της οικογένειας (broken home) αυτή μπορεί να λάβει δύο σημασίες: α) η πρώτη αφορά στη «μη πλήρη» από άποψη δομής οικογένεια “broken home” και η άλλη τη «μη πλήρη» από άποψη λειτουργίας οικογένεια “dysfunctional”. Έτσι, με τον όρο διαλυμένη/διασπασμένη οικογένεια έχει επικρατήσει να αποκαλείται τα οικογενειακά σχήμα από το οποίο απουσιάζει ο ένας εκ των δύο γονέων λόγω θανάτου ή διαζυγίου, ενώ η «μη πλήρης» από άποψη λειτουργίας, αφορά στη διαταραγμένη οικογενειακή ατμόσφαιρα και τις αρνητικά

οικονομική κατάσταση αλλά και χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο συνδέθηκαν με υψηλές πιθανότητες για την επιβολή καταδίκης σε επόμενα ηλικιακά στάδια (Farrington, Coid, West, 2009· Farrington, 2001· Farrington, Piquero, Jennings, 2013). Παρόμοια ήταν και τα αποτελέσματα στο πλαίσιο της έρευνας “From a boy to Man”, στη Φινλανδία. Οι ερευνητές σε δείγμα 2.713 αγοριών που γεννήθηκαν το 1981, επιχείρησαν να εντοπίσουν τους παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή, οι οποίοι εντοπίζονται στην ηλικία των 8 ετών και σχετίζονται με την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς στα μετέπειτα εφηβικά χρόνια. Από τα δεδομένα προέκυψε ότι όσοι είχαν διαπράξει πάνω από πέντε αδικήματα, διακρίνονταν από μια σωρεία παραγόντων διακινδύνευσης σε πρώιμη ηλικία. Συγκεκριμένα, ένα μεγάλο ποσοστό προέρχονταν από οικογένειες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, σχεδόν οι μισοί προέρχονταν από διασπασμένες οικογένειες, ενώ δεν έλειπαν και τα ψυχολογικά προβλήματα, η υπερκινητικότητα, οι χαμηλές σχολικές επιδόσεις και επιθετικότητα με τη μορφή τραμπουκισμού (bullying) των ομηλίκων τους (Sourander et al., 2006). Σε έρευνα των Cuevas, Wolf και Baglivio (2019) με δείγμα 2.523 ανήλικων αγοριών και κοριτσιών που είχαν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά, οι παράγοντες διακινδύνευσης που συνδέθηκαν με την υποτροπή, αφορούσαν στην αντικοινωνική συμπεριφορά και προσωπικότητα, στη συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες και σε αδύναμους κοινωνικούς δεσμούς με την οικογένεια και το σχολείο. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί εδώ, πως οι ως άνω παράγοντες διακινδύνευσης εντοπίστηκαν για τα αγόρια, εν αντιθέσει με τα κορίτσια, για τα οποία ο μοναδικός παράγοντας διακινδύνευσης ήταν η άσκοπη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου. Οι Ortega-Campos, Garcia, Fenoy και Basurto (2016) κατέληξαν σε παρόμοια αποτελέσματα. Στην έρευνα τους μελέτησαν τα ποσοστά υποτροπής ενός δείγματος 594 ανήλικων παραβατών (507 αγόρια και 87 κορίτσια), οι οποίοι είχαν ήδη καταδικαστεί από δικαστήριο ανηλίκων στην Ισπανία. Οι παράγοντες διακινδύνευσης, που συνδέθηκαν με υψηλότερα ποσοστά υποτροπής, ήταν η συναναστροφή με συνομήλικους οι οποίοι εμπλέκονται σε αντικοινωνική συμπεριφορά, προβλήματα στο σχολείο (επανάληψη της ίδιας τάξης, διακοπή σχολείου) και προβλήματα σχετιζόμενα με την οικογένεια (διάσπαση οικογένειας, εγκληματίες γονείς, έλλειψη γονεϊκής επιτήρησης).

φορτισμένες οικογενειακές σχέσεις ανεξάρτητα από το αν η οικογένεια είναι «πλήρης». Βλ. Κατσιγαράκη, 2004:58 υπ.12.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας, η σχέση μεταξύ διασπασμένης οικογένειας και παραβατικής συμπεριφοράς μελετήθηκε και από τους Juby και Farrington (2001), οι οποίοι ανακάλυψαν ότι αγόρια προερχόμενα από διασπασμένη οικογένεια εμπλέκονταν σε μεγαλύτερο βαθμό στην παραβατικότητα, όχι όμως περισσότερο από αγόρια, που αν και προέρχονταν από «ακέραιες» οικογένειες, υπήρχαν πολλαπλές συγκρούσεις εντός των μελών της. Οι παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή που σχετίζονται με την οικογένεια, έχουν διερευνηθεί και στην προαναφερθείσα κοορτική μελέτη στη Νέα Ζηλανδία, κατά την οποία αγόρια προερχόμενα από μονογονεϊκές οικογένειες σημείωναν μεγαλύτερο αριθμό ποινικών καταδικών κατά την ανηλικότητα (Henry et al., 1996) αλλά και στη “Newcastle Thousand Family Study”, σύμφωνα με την οποία ο χωρισμός ή η ύπαρξη διαζυγίου μεταξύ γονέων κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής των αγοριών, αποτέλεσε ισχυρό προγνωστικό παράγοντα για μετέπειτα καταδίκες κατά την ανηλικότητα και την ενηλικότητα (Kolvin et al., 1988). Επιπρόσθετα, ο ρόλος της συναναστροφής ομηλίκων, έχει εκτιμηθεί ότι ασκεί άμεση επίδραση στην υποτροπή, ιδιαίτερα κατά την εφηβεία, καθώς ο ανήλικος εντάσσεται σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα από αυτό της οικογένειας. Στη γνωστή έρευνα του ζεύγους Glueck (1950), από τους 500 ανήλικους υπότροπους παραβάτες, το 98% είχε επίσης, φιλικές συναναστροφές με άλλους παραβάτες, έναντι του 8% των μη παραβατών. Παρόμοια, οι West και Farrington (1973) στην “Cambridge Study in Delinquent Development”, εντόπισαν ότι τα περισσότερα ποινικά αδικήματα διαπράττονταν από περισσότερους από έναν δράστες και ότι η πλειοψηφία των παραβατών είχε φίλους παραβάτες. Η συναναστροφή με αντικοινωνικούς ομηλίκους έχει μελετηθεί και στο πλαίσιο του τόπου διαμονής. Οι Chung και Steinberg (2006), μελέτησαν ένα δείγμα 488 αγοριών ηλικίας 14-18 ετών, με ιστορικό ποινικών διώξεων για σοβαρά αδικήματα, που ζούσαν σε αστικές περιοχές. Από τα πορίσματα της έρευνας συμπεράναν ότι οι αποδιοργανωμένες κοινότητες επηρεάζουν έμμεσα την εμπλοκή σε επίμονη παραβατική δραστηριότητα, μέσω της συναναστροφής με αποκλίνοντες ομηλίκους και της ανεπαρκούς γονεϊκής επιτήρησης.

Η ερευνητική εμπειρία έχει αναδείξει ως εξίσου κρίσιμους παράγοντες διακινδύνευσης, τη χρήση ουσιών, το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και την πρώιμη εμπλοκή στο ποινικό σύστημα. Αντιπροσωπευτική είναι η έρευνα των Myner και συνεργατών (1998), κατά την οποία μελετήθηκαν οι φάκελοι ενός δείγματος 138

ανήλικων αρρένων παραβατών, με ιστορικό ποινικών καταδικών. Οι ερευνητές εξέτασαν μια σειρά παραγόντων που σχετίζονταν με την οικογένεια, το σχολείο, τη συμπεριφορά⁵⁸, το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς καθώς και δημογραφικούς παράγοντες. Από τα αποτελέσματα προέκυψε ως ο ισχυρότερος παράγοντας διακινδύνευσης για την υποτροπή, η καταδίκη για πρώτη φορά σε μικρή ηλικία, ενώ ακολούθησαν η χρήση ναρκωτικών, η συμμετοχή σε συμμορίες και παράγοντες που σχετίζονται με την οικογένεια (πολλά αδέρφια, μονογονεϊκή). Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ότι η διάρκεια του πρώτου εγκλεισμού, επίσης λειτούργησε ως προγνωστικός παράγοντας για την υποτροπή, αφού όσο πιο μεγάλη ήταν η διάρκεια του, τόσο μεγαλύτερος και ο συνολικός αριθμός ποινικών καταδικών. Σε άμεση συνάρτηση με το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς είναι και η ηλικία έναρξης αυτής. Πλειάδα ερευνών έχουν αναδείξει την πρώιμη εμπλοκή στην παραβατικότητα ως βαρύνουσα σημασία στην επίμονη εγκληματική δράση και υποστηρίζεται ότι η ηλικία έναρξης συνιστά κρίσιμο παράγοντα διακινδύνευσης, τόσο ως προς τη διάρκεια της παραβατικής πορείας και το είδος των διαπραττόμενων αδικημάτων όσο και στα ποσοστά υποτροπής εν γένει. Σε μετα-ανάλυση των Cottle, Lee και Heilbrun (2001), εντοπίστηκε ότι η διάπραξη αδικήματος και η επαφή με το νόμο για πρώτη φορά σε μικρή ηλικία ήταν οι δύο ισχυρότεροι παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή. Στην κοορτική μελέτη της Φιλαδέλφειας των Wolfgang, Figlio και Sellin (1972) σε ένα δείγμα 9.945 αγοριών, που γεννήθηκαν το 1945 και έζησαν εκεί ως και την ηλικία των 18 ετών, οι ερευνητές διαπίστωσαν πως οι πιθανότητες συνέχισης της εγκληματικής δραστηριότητας αυξάνονταν για όσους είχαν συλληφθεί για πρώτη φορά σε μικρή ηλικία, ενώ σε μετα-ανάλυση των Barnett και Lofaso (1985), φάνηκε πως η πιθανότητα μελλοντικής σύλληψης ήταν αυξημένη με βάση το προηγούμενο ιστορικό συλλήψεων. Σε έρευνα των Mulder και συνεργατών (2010) στην Ολλανδία, μελετήθηκαν οι παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή σε ένα δείγμα 1.154 έφηβων αγοριών. Οι παράγοντες αφορούσαν, μεταξύ άλλων, την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, σεξουαλικά προβλήματα (σεξουαλική κακοποίηση, διάπραξη σεξουαλικών ποινικών αδικημάτων, σαδισμός κ.ά.), προβλήματα στην οικογένεια, ψυχοπαθολογία (διαταραχή συμπεριφοράς και έλλειψη συνείδησης), διανοητικές και κοινωνικές δεξιότητες, χρήση ουσιών, ο κοινωνικός περίγυρος και το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς. Τα ερευνητικά πορίσματα ανέδειξαν την

⁵⁸ Οι παράγοντες που σχετίζονταν με τη συμπεριφορά ήταν η χρήση ουσιών, η συμμετοχή σε συμμορίες ανήλικων και η ύπαρξη ψυχικής ασθένειας.

αντικοινωνική συμπεριφορά, τα προβλήματα στην οικογένεια, σεξουαλικά προβλήματα και την ψυχοπαθολογία ως ισχυρούς προγνωστικούς παράγοντες για υποτροπή σχετιζόμενη με βαριά αδικήματα. Ωστόσο, ειδικά για τους δράστες οι οποίοι διαπράττουν σοβαρά ποινικά αδικήματα (5% του δείγματος)⁵⁹ η ηλικία διαδραμάτιζε βασικό ρόλο, αφού η μικρή αυτή μερίδα δραστών ξεκινούσε την παραβατική δραστηριότητα σε πολύ μικρή ηλικία, διέπραττε μεγάλο αριθμό αδικημάτων και είχε μακρά πορεία στο έγκλημα. Επιπρόσθετα, σε συμφωνία με τα παραπάνω, το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και η έλλειψη ενσυναίσθησης εκτιμήθηκαν ως παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή γενικά. Για το ρόλο της πρώιμης εμπλοκής στην παραβατικότητα έχει γίνει λόγος και στην “Pittsburg Youth Study” όπως και στην προαναφερθείσα “Cambridge Study in Delinquent Development”. Στην πρώτη, οι Loeber και συνεργάτες, μελετώντας έναν συνολικό αριθμό 1.517 ανήλικων αγοριών, χωρισμένο σε τρία επιμέρους δείγματα ηλικίας 7, 10 και 13 ετών αντίστοιχα, τονίζουν τη σημασία της πρώιμης έναρξης αντικοινωνικής/παραβατικής συμπεριφοράς και την επίδραση της στη διάπραξη σοβαρών αδικημάτων σε επόμενα ηλικιακά στάδια (Loeber et al., 2017), ενώ αναφορικά με τη δεύτερη, ο Farrington έχει επανειλημμένα αναφέρει ότι η πρώτη ποινική καταδίκη σε μικρή ηλικία σχετίζεται με αυξημένη διάπραξη αδικημάτων σε όλα τα ηλικιακά στάδια (Farrington 1987· Farrington & Bergström, 2020· Zara & Farrington 2016· Nagino & Farrington 1992· Farrington & Hawkins, 1991). Αντίστροφα, ο συνολικός αριθμός ποινικών καταδικών είναι μειωμένος, στις περιπτώσεις που η έναρξη παραβατικής συμπεριφοράς εντοπίζεται σε μεγαλύτερη ηλικία (Farrington, 1987:64). Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληξαν και οι LeBlanc και συνεργάτες (2012) μελετώντας ένα δείγμα 470 καταδικασμένων εφήβων αγοριών από τη μακροχρόνια έρευνα του Montreal. Τα πορίσματα και αυτής της μελέτης κατέδειξαν τη σύνδεση μεταξύ πρώιμης εμπλοκής και συχνότητας διάπραξης βίαιων εγκλημάτων κατά τη μετέπειτα περίοδο της εφηβείας (LeBlanc et al., 2012). Εν συνεχεία, η σχέση ανάμεσα στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και την υποτροπή εξετάστηκε από τους Altschuler και Brounstein (1991) σε ένα δείγμα 387 εφήβων αγοριών στην πόλη της Ουάσιγκτον. Οι ερευνητές χώρισαν το δείγμα σε τρεις κατηγορίες: σε όσους έκαναν μόνο χρήση, σε όσους έκαναν μόνο διακίνηση και σε όσους έκαναν χρήση και διακίνηση. Τα κυριότερα συμπεράσματα, στα οποία

⁵⁹ Με βάση την μέγιστη ποινή, την προκληθείσα βλάβη και το βαθμό βιαιότητας.

κατέληξαν ήταν αρχικά, ότι η εμπλοκή με οποιοδήποτε τρόπο με ναρκωτικές ουσίες σχετίζεται με μια γενικότερη εμπλοκή σε παραβατικές δραστηριότητες. Επίσης, όσοι διακινούσαν μόνο και όσοι διακινούσαν και ταυτόχρονα έκαναν χρήση, διέπρατταν μεγαλύτερο αριθμό εγκλημάτων, σε σύγκριση με όσους έκαναν μόνο χρήση, αναδεικνύοντας τη διακίνηση ουσιών σε πιο κρίσιμο παράγοντα διακινδύνευσης. Συγχρόνως, οι δύο αυτές κατηγορίες του δείγματος διακρίνονταν περισσότερο από ποικιλία στη διάπραξη αδικημάτων, παρά εξειδίκευση, με εγκλήματα τόσο κατά της ιδιοκτησίας όσος και κατά των προσώπων. Από την άλλη, οι χρήστες παρουσίαζαν μεν χαμηλότερα ποσοστά παραβατικότητας, όσοι όμως, έκαναν βαριά χρήση είχαν αυξημένες πιθανότητες να διαπράξουν ληστείες, διαρρήξεις και να οπλοφορούν. Οι Graig, Zettler, Wolf και Baglivio (2019), μελέτησαν ένα δείγμα 28.047 ανήλικων παραβατών (21.623 αγόρια και 6.424 κορίτσια), οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει την έκτιση της ποινής τους σε κοινοτικό πρόγραμμα. Η υποτροπή μετρήθηκε με βάση την εκ νέου σύλληψη σε διάρκεια 365 ημερών από την ολοκλήρωση της έκτισης της ποινής. Τα πορίσματα ανέδειξαν ως βασικό παράγοντα διακινδύνευσης για την υποτροπή την κατάχρηση ουσιών και αλκοόλ σε συνδυασμό με «δυσμενείς εμπειρίες παιδικής ηλικίας» (adverse childhood experiences/ACEs)⁶⁰, μάλιστα βρέθηκε και ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών αυτών παραγόντων (π.χ. ότι η ύπαρξη δυσμενών εμπειριών κατά την παιδική ηλικία οδηγεί σε κατάχρηση ουσιών). Σε γενικές γραμμές, μέσα από την ερευνητική εμπειρία φαίνεται πως η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς προηγείται της χρήσης ουσιών, ωστόσο η χρήση οδηγεί στην υποτροπή και τη συνέχιση της διάπραξης ποινικών αδικημάτων και πολύ περισσότερο σε ποινικά αδικήματα που σχετίζονται με τη διακίνηση (van Kammen et al., 1993· Dembo et al., 1990). Ενδεικτικά, από την έρευνα των Huizinga, Menard και Elliot (1989), οι οποίοι μελέτησαν 1.725 (918 αγόρια και 807 κορίτσια) ανήλικους ηλικίας 11-17 ετών, στο πλαίσιο της “National Youth Survey”, αν και τα πορίσματα συνάδουν με την παραπάνω χρονική αλληλουχία, προέκυψε, επίσης, ότι μια μικρή μερίδα νεαρών που έκαναν χρήση παράνομων ουσιών ήταν υπεύθυνοι για ένα σχετικά μεγάλο αριθμό ποινικών αδικημάτων, καθώς και ότι όσοι κάνουν χρήση

⁶⁰ Ως «δυσμενείς εμπειρίες παιδικής ηλικίας» ορίστηκαν: τρία είδη κακοποίησης (σωματική, σεξουαλική και συναισθηματική), δύο είδη παραμέλησης (σωματική και συναισθηματική) και πέντε είδη δυσλειτουργιών που σχετίζονταν με τη δομή και τον πυρήνα της οικογένειας (προβλήματα ψυχικής υγείας των γονέων, χωρισμός/διαζύγιο, κατάχρηση ουσιών απ’ τους γονείς, εγκληματικό ιστορικό γονέων/φυλάκιση γονέων και βίαιη μεταχείριση απέναντι στη μητέρα/ενδοοικογενειακή βία).

εμπλέκονται και σε διακίνηση ουσιών. Επιπλέον, από την εν λόγω έρευνα φάνηκε πως συγκεκριμένα η κατανάλωση αλκοόλ συνδέθηκε με επιθέσεις κατά της γενετήσιας ελευθερίας και βιαιοπραγία εν γένει. Τέλος, η πλειονότητα των παραβατών που εκδηλώνουν βαριάς μορφής παραβατική δράση και κάνουν ταυτόχρονα χρήση πολλαπλών ουσιών, εξακολουθούν να κάνουν χρήση και να διαπράττουν σοβαρά αδικήματα και σε μεταγενέστερα ηλικιακά στάδια.

Η ερευνητική εμπειρία στην Ελλάδα, αν και περιορισμένη, συμφωνεί με τα παραπάνω ερευνητικά πορίσματα. Από την προαναφερθείσα επαναληπτική έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ (1999) αναδείχθηκαν ορισμένοι παράγοντες που φαίνεται να επηρέασαν τη συνέχιση της παραβατικής δραστηριότητας και της υποτροπής. Αρχικά, διαπιστώθηκε πρώιμη εμπλοκή των ατόμων του δείγματος στο σ.α.π.δ. ήδη από την ηλικία των 13-14 ετών, με αφορμή χαμηλής βαρύτητας ποινικά αδικήματα (κυρίως μικρο-κλοπές) και τα οποία μετά την αποφυλάκιση τους σημείωσαν κλιμάκωση στην παραβατική τους δράση, διαπράττοντας ληστείες, ανθρωποκτονίες, βιασμούς κ.λπ. Συνακόλουθα, εντοπίστηκε διαταραγμένο οικογενειακό υπόβαθρο και πρόωρη απομάκρυνσή τους από το σπίτι και το σχολείο, ενώ από τη μικρή ηλικία των 13 ετών άρχισαν να συναναστρέφονται με παρεκκλίνοντες ομηλικούς που έκαναν χρήση ουσιών, με αποτέλεσμα να εθιστούν και οι ίδιοι (Κουράκης κ.ά., 2007: 45-55). Σε έρευνα της Κοντοπούλου (2014) για τον ποινικό στιγματισμό του ανήλικου και τις συνέπειές του στη δευτερογενή παρέκκλιση (υποτροπή), μελετήθηκε ένα δείγμα 56 αρρένων⁶¹ (πειραματική ομάδα) και μια ομάδα 12 ατόμων (ομάδα ελέγχου), τα οποία είχαν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά κατά την ανηλικότητα χωρίς να έχουν ποτέ εμπλακεί στο ποινικό σύστημα. Κατά τη διερεύνηση των παραγόντων διακινδύνευσης στην περίοδο της ανηλικότητας, μεταξύ άλλων, προέκυψε επιβαρυμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και ποινικής εμπλοκής μέλους της οικογένειας, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο γονέων, χρήση ουσιών ήδη από την ανηλικότητα και ιστορικό συλλήψεων με πρώιμη εμπλοκή σε παραβατική δραστηριότητα. Εν αντιθέσει με την ομάδα ελέγχου, από την οποία δεν υπήρξαν αναφορές για προβλήματα σχετιζόμενα με την οικογένεια, κανένας δε

⁶¹ 40 ενήλικες αρρένες κρατούμενους, οι οποίοι είχαν διαπράξει την πρώτη τους αξιόποινη πράξη κατά την ανηλικότητα και 16 (14 ενήλικες και 2 ανήλικους), οι οποίοι υποβάλλονταν κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας σε αναμορφωτικά ή/και θεραπευτικά μέτρα και επίσης είχαν εμπλακεί με το σ.α.π.δ. κατά την ανηλικότητα. Περισσότερα σχετικά με τη μεθοδολογία της εν λόγω έρευνας βλ. Κοντοπούλου, 2015.

δήλωσε εξαρτημένος χρήστης και η ηλικία έναρξης της εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς σημειώθηκε σε μεγαλύτερη ηλικία από την ομάδα ελέγχου (3 έτη αργότερα) (Κοντοπούλου, 2014). Επιπρόσθετα, σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα τις μεταβλητές που σχετίζονται με την εμπλοκή στο ποινικό σύστημα, η μέση τιμή της ηλικίας κατά την οποία πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά σύλληψη κατά την ανηλικότητα, ήταν 14,14 έτη, ενώ το 34% συνελήφθη για πρώτη φορά σε ηλικία μικρότερη των 14 ετών. Ακόμη, εντοπίστηκε μια ευρεία γκάμα ποινικών αδικημάτων, ελαφριάς και βαριάς μορφής (αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, κατά της ζωής ή σωματικές βλάβες, παραβάσεις σχετιζόμενες με το νόμο περί όπλων και ναρκωτικών), ανεξαρτήτως ποινική εμπλοκής ή μη, με το είδος της παραβατικής δράσης να καταδεικνύει για τα άτομα της πειραματικής ομάδας, υψηλό βαθμό ένταξης στην παραβατικότητα ήδη από την ανηλικότητα. Από την άλλη, τα συνηθέστερα αδικήματα της ομάδας ελέγχου ήταν κυρίως κατά τις ιδιοκτησίας και πλημμεληματικές παραβάσεις σχετικές με το νόμο περί ναρκωτικών. Παράλληλα, για την πειραματική ομάδα διαπιστώθηκε ότι η πρώιμη ποινική εμπλοκή σχετιζόταν με μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ανηλικότητα, ενώ όσες περισσότερες φορές εμπλακεί ένα άτομο στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα, τόσες περισσότερες πιθανότητες έχει να παρουσιάσει υποτροπή και κατά την ενηλικότητα. Ακόμη, για ένα συγκεκριμένο αριθμό ατόμων, φάνηκε ότι όσο πιο νωρίς σημειώθηκε ποινική εμπλοκή τόσο μεγαλύτερη ήταν και η συνολική υποτροπή τους (Κοντοπούλου, 2015: 50-57). Επίσης, στο πλαίσιο της πανελλήνιας έρευνας που διεξήχθη από το Ν.Π.Ι.Δ. ΕΠΑΝΟΔΟΣ για την υποτροπή των αποφυλακισμένων κατά τα έτη 2017-2018, πραγματοποιήθηκε και μια ποιοτική έρευνα, με τη μέθοδο της συνέντευξης ιστοριών ζωής⁶², προκειμένου να διερευνηθούν οι παράγοντες διακινδύνευσης κατά την ανηλικότητα. Το δείγμα απαρτίστηκε από 40 άτομα συνολικά (9 γυναίκες και 31 άνδρες) και κύρια δεξαμενή αναζήτησης υπήρξε ο φορέας κοινωνικής επανένταξης ΕΠΑΝΟΔΟΣ, παράλληλα με το Σύλλογο Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ο Ονήσιμος» και το Κατάστημα Κράτησης Γυναικών στον Ελαιώνα της Θήβας. Οι κύριοι παράγοντες διακινδύνευσης που αναδύθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις ήταν η κακή οικονομική κατάσταση (αναφέρθηκε από 19 συμμετέχοντες, οι 11 εκ των οποίων ξεκίνησαν την παραβατική τους δράση κατά την ανηλικότητα), προβλήματα

⁶² Πρόκειται για μια διαδικασία, σύμφωνα με την οποία ο συνεντευξιαζόμενος αφηγείται την ιστορία της ζωής του, ανακαλώντας στη μνήμη του εμπειρίες, βιώματα και γεγονότα που αποτελούν μέρος της πορείας του. βλ. Τσιώλης, 2006:170 και για την ποιοτική έρευνα βλ. Κυριαζή, 2011:253-256.

με το σχολείο, που σχετίζονταν με χαμηλές σχολικές επιδόσεις, αντικοινωνική συμπεριφορά εντός του σχολείου, σχολική εγκατάλειψη και τις σχέσεις με τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές (αναφέρθηκε από 19 συμμετέχοντες, οι 12 εκ των οποίων περιγράφουν ότι είχαν μέτριες ή κακές σχολικές επιδόσεις, με τους μισούς να αναφέρουν έναρξη της παραβατικότητας, κατά την ανηλικότητα) και προβλήματα ως προς τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας (λεκτική και σωματική κακοποίηση, τοποθέτηση σε ίδρυμα, αναδοχή, ανεπαρκής παροχή φροντίδας από τους γονείς, βία μεταξύ γονέων), ενώ από τους 40 συμμετέχοντες, οι 22 είχαν εκδηλώσει υποτροπή. Την ίδια στιγμή, δόθηκε έμφαση τα «περιστατικά ζωής» που αφορούσαν σε γεγονότα τα οποία οι ίδιοι οι ερωτώμενοι επέλεξαν να εντάξουν στις αφηγήσεις, όπως ήταν η χρήση ουσιών, διαζύγιο γονέων, απώλεια γονέα, εγκατάλειψη του σχολείου κ.ά. (Ζαραφονίτου κ.ά., 2019)

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να διερευνηθεί και η πιθανή διαφοροποίηση των παραγόντων διακινδύνευσης ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο. Μέσα από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι διαφορετικοί παράγοντες διακινδύνευσης δύνανται να επιδρούν με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό, ανάλογα με την ηλικία, κατά την οποία το άτομο εκτίθεται σε αυτούς (Loeber et al., 2008· Van der Laan & Blom, 2006· Van der Put et al., 2011). Σύμφωνα με τους Loeber, Slot και Stouthamer-Loeber (2008), το άτομο κατά τη γέννηση του μέχρι και την πρώιμη παιδική ηλικία επηρεάζεται ως επί το πλείστον από ατομικούς παράγοντες (π.χ. χαμηλός δείκτης νοημοσύνης, επιπλοκές κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης/γέννας, αρνητική συναισθηματικότητα κ.ά.) και παράγοντες που σχετίζονται με τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας (π.χ. χαμηλό κοινωνικοοικονομική κατάσταση, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο γονέων, ανεργία γονέων, ιστορικό κατάχρηση ουσιών από τους γονείς, μονογονεϊκή οικογένεια κ.ά.). Από την πρώιμη ηλικία μέχρι και την προεφηβική φάση, το άτομο επηρεάζεται από τους ήδη υπάρχοντες παράγοντες διακινδύνευσης, με την προσθήκη, όμως, νέων. Ο ανήλικος καθώς μεγαλώνει εντάσσεται σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια και έτσι εμφανίζονται παράγοντες που σχετίζονται με τις παρέες ομηλίκων και έχουν αρνητική επίδραση στο άτομο, όπως η απόρριψη από τους ομηλίκους ή η θυματοποίηση από αυτούς (π.χ. από τραμπουκισμό/bullying). Συγχρόνως, καθώς ο ανήλικος εξελίσσεται, προστίθενται νέοι παράγοντες διακινδύνευσης και εντός των υπάρχοντων τομέων, όπως προβλήματα στην ομιλία, έλλειψη αισθήματος ενοχής, καθυστέρηση στην ανάπτυξη

κ.ά. (ατομικά χαρακτηριστικά) και παραμέληση ή κακοποίηση από τους γονείς, σωματική τιμωρία, ασυνέπεια ως προς την πειθάρχηση του ανήλικου κ.ά., παράγοντες που σχετίζονται με τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας). Από την όψιμη παιδική ηλικία μέχρι και την εφηβεία οι προϋπάρχοντες παράγοντες εξακολουθούν και πάλι να υφίστανται και προστίθενται νέοι που σχετίζονται με χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο, ανεπαρκείς κοινωνικές δεξιότητες, στάσεις και συμπεριφορές που ευνοούν την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς (ατομικά χαρακτηριστικά), ανεπαρκείς δεσμοί με την οικογένεια, ανεπαρκής επιτήρηση τέκνου (οικογένεια), συναναστροφή με συνομήλικους παραβάτες και χρήση ουσιών στο πλαίσιο της συναναστροφής καθώς και παράγοντες που συνδέονται με τον τόπο διαμονής, όπως υψηλός δείκτης εγκληματικότητας και αποδιοργάνωσης στη γειτονιά. Σε γενικές γραμμές, αυτό το μοτίβο ακολουθείται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανήλικου με σταδιακή κλιμάκωση στους παράγοντες διακινδύνευσης μέχρι και την εφηβεία (π.χ. διακίνηση ναρκωτικών, συμμετοχή σε συμμορίες). Παράγοντες διακινδύνευσης που εμφανίζονται σε ένα συγκεκριμένο ηλικιακό στάδιο μπορεί να επιμείνουν και σε επόμενο ηλικιακό στάδιο και ακόμα και αν περιορίζονται εντός χρονικών ορίων (λ.χ. παιδική κακοποίηση) δύνανται, αθροιστικά, να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την εκδήλωση βαριάς μορφής παραβατική συμπεριφορά (Loeber et al., 2008).

Όλα τα παραπάνω επαληθεύονται εμπειρικά και μέσα από τη μακροχρόνια κοορτική μελέτη “Cambridge Study in Delinquent Development”. Ειδικότερα, φάνηκε ότι οι παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή στην ηλικία των 8-10 ετών αφορούσαν στην αντικοινωνική/προβληματική συμπεριφορά του ανήλικου, την παρορμητικότητα, το εγκληματικό ιστορικό των γονέων, την κακή οικονομική κατάσταση, τις ανεπαρκείς πρακτικές γονεϊκής ανατροφής του παιδιού και τον χαρακτήρα της οικογένειας ως πολυμελούς. Μάλιστα, σχετικά με τις γονεϊκές πρακτικές διαπαιδαγώγησης, αυστηρές πρακτικές πειθάρχησης και σωματικές τιμωρίες συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους ισχυρότερους προγνωστικούς παράγοντες για την υποτροπή και την επίμονη παραβατική δράση εν γένει. Στα επόμενα ηλικιακά στάδια των 12-14 και 16-18 ετών, προστίθενται παράγοντες που σχετίζονται με τις παρέες ομηλίκων, το σχολείο, τη χρήση ουσιών και μετέπειτα την εργασία. Έτσι, κατά το ηλικιακό στάδιο 12-14, ο ανήλικος εξακολουθεί να εκδηλώνει αντικοινωνική συμπεριφορά, συναναστρέφεται με άλλους παραβάτες, απουσιάζει συχνά ή

εγκαταλείπει εντελώς το σχολείο, ενώ τα προβλήματα στην οικογένεια εξακολουθούν να υφίστανται με κυρίαρχο τον παράγοντα της ανεπαρκούς ανατροφής. Στην ηλικία των 16-18 κάνει χρήση ουσιών και αλκοόλ, εκδηλώνει παραβατική και βίαιη συμπεριφορά και σε εργασιακό επίπεδο επικρατεί κυρίως αστάθεια, με διαστήματα ανεργίας (Zara & Farrington, 2016:53-57).

Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα στην έρευνα των Van der Put και συνεργατών (2011) στην Ολλανδία. Οι ερευνητές μελέτησαν την πιθανή διαφοροποίηση των παραγόντων διακινδύνευσης για την υποτροπή ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο, σε ένα δείγμα 1.396 (1.156 αγόρια και 240 κορίτσια) ανήλικων παραβατών ηλικίας 12-18 ετών, με τη μέθοδο της συνέντευξης (με τους ανήλικους, τους γονείς και τους δασκάλους τους) και της συλλογής δεδομένων από τους επίσημους φακέλους του ποινικού τους μητρώου. Το δείγμα επιλέχθηκε με βάση του ανήλικους που παραπέμφθηκαν στο Συμβούλιο Παιδικής Φροντίδας και Προστασίας της Ολλανδίας (Council of Child Care and Protection) επειδή είχαν διαπράξει ποινικό αδίκημα. Ακόμη, η υποτροπή ορίστηκε με βάση την ύπαρξη νέας επαφής με το δικαστήριο σε διάστημα δύο ετών, ωστόσο δε γίνεται ξεκάθαρο αν το διάστημα ξεκινούσε από την πρώτη επαφή με το Συμβούλιο Παιδικής Φροντίδας και Προστασίας ή μετά από την επιβολή κάποιας ποινής. Το δείγμα χωρίστηκε σε τρεις ηλικιακές κατηγορίες: 12-13 έτη (πρώιμη εφηβεία/early adolescence), 14-15 (μέση εφηβεία/middle adolescence), 16-17 (ώριμη εφηβεία/late adolescence). Τα αποτελέσματα συνάδουν με τα αντίστοιχα της παραπάνω έρευνας του Cambridge, καταδεικνύοντας την υψηλή επίδραση των παραγόντων που σχετίζονται με τα ατομικά χαρακτηριστικά και την οικογένεια στην πρώτη ομάδα, ενώ στις μεγαλύτερες ηλικίες φάνηκε οι παράγοντες διακινδύνευσης να αφορούν περισσότερο σε αυτούς του σχολείου, των συναναστροφών με ομηλίκους, της χρήσης ουσιών και της χρήσης του ελεύθερου χρόνου. Η εν λόγω έρευνα αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς μελέτησε και βασικούς στατικούς παράγοντες ανά ηλικιακό στάδιο. Πρώτα απ' όλα, από τα πορίσματα φάνηκε ότι η επίδραση των δυναμικών παραγόντων διακινδύνευσης μειώνεται όσο ο ανήλικος μεγαλώνει και η αντίστοιχη των στατικών παραγόντων αυξάνεται. Αυτό κατέστη σαφές ειδικά ως προς το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και εμπλοκής με το ποινικό σύστημα. Συγκεκριμένα, στην τρίτη ομάδα, ηλικίας 16-17 ετών εντοπίστηκε διάπραξη περισσότερων βίαιων ποινικών αδικημάτων και ποινικών αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας, περισσότερες επαφές με το νόμο και οι επιβαλλόμενες ποινές ήταν πιο

πιθανό να αφορούν σε στερητικές της ελευθερίας, μετατρέποντας έτσι το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς σε ισχυρό προγνωστικό παράγοντα διακινδύνευσης. Ταυτόχρονα, η πιθανότητα για υποτροπή αυξανόταν στην περίπτωση που είχε επιβληθεί στερητική της ελευθερίας ποινή σε μικρή ηλικία. Τέλος, το φύλο φάνηκε να διαδραματίζει βασικό ρόλο μετά την ηλικία των 14-15, με τα αγόρια να έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εκδηλώσουν υποτροπή και σε γενικές γραμμές, οι δείκτες υποτροπής ήταν υψηλότερες σε αυτή την ηλικιακή ομάδα. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η πρόβλεψη της πιθανότητας οι ανήλικοι να παρουσιάσουν υποτροπή ήταν ισχυρότερη στις νεαρότερες ηλικίες (12-13) και έφθινε σταδιακά προς τις μεγαλύτερες. Οι περισσότεροι εκ των ερευνητών της παραπάνω έρευνας συμμετείχαν και σε μία μετέπειτα, με πολύ μεγαλύτερο δείγμα, 13.613 ανήλικων παραβατών στην Αμερική, με σκοπό να διερευνηθούν τυχόν αλλαγές στους παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή και στο βαθμό επίδρασης τους ανάλογα με το ηλικιακό στάδιο. Το δείγμα αποτελούνταν από 3.502 (26%) κορίτσια και 10.111 (74%) αγόρια, τα οποία καταδικάστηκαν για ποινικό αδίκημα από το Δικαστήριο Ανηλίκων για το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου του 1999 και Ιανουαρίου του 2000 και εκτιμήθηκαν ως «μεσαίου» και «υψηλού κινδύνου» από εργαλείο αξιολόγησης κινδύνου (risk assessment tool) του Δικαστηρίου ανηλίκων της Ουάσιγκτον (Washington State Juvenile Court Assessment)⁶³. Αυτή τη φορά ο πληθυσμός χωρίστηκε σε τέσσερις κατηγορίες: 12 ετών, 13 ετών, 14-15 ετών και 16-17 ετών. Τα αποτελέσματα ήταν σχεδόν ίδια με τα παραπάνω: κατά την πρώιμη εφηβεία, οι παράγοντες διακινδύνευσης σχετιζόμενοι με την οικογένεια (ανεπαρκής επιτήρηση τέκνου, ασθενείς δεσμοί με του γονείς, συγκρούσεις στην οικογένεια) κατέδειξαν την ισχυρότερη συσχέτιση με την υποτροπή, ενώ κατά την ύστερη εφηβεία οι παράγοντες διακινδύνευσης αφορούσαν στις σχέσεις ομηλίκων, το σχολείο, τη χρήση ουσιών/αλκοόλ και τη συμπεριφορά (αντικοινωνική συμπεριφορά, παρορμητικότητα, έλλειψη ενσυναίσθησης, έλλειψη σεβασμού, ανυπακοή σε κανόνες). Μάλιστα, μετά την ηλικία των 14 ετών, υφίστατο ισχυροποίηση στους παράγοντες αναφορικά με τη συμπεριφορά. Επιπλέον, η έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει τυχόν διαφορές στους παράγοντες διακινδύνευσης μεταξύ όσων είχαν

⁶³ Πρόκειται για εργαλείο το οποίο αξιολογεί δυναμικούς παράγοντες διακινδύνευσης για τους τομείς: σχολικό περιβάλλον, εργασία, αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, διαπροσωπικές σχέσεις, οικογένεια, χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ, στάσεις και συμπεριφορές, επιθετικότητα, δεξιότητες (γνωστικές και νοητικές) και τα δεδομένα συλλέγονται μέσα από συνεντεύξεις με τους ανήλικους και τους γονείς τους.

σημειώσει πρώιμη εμπλοκή σε παραβατική δραστηριότητα (early starters) σε σχέση με όσους ενεπλάκησαν σε μεγαλύτερη ηλικία (late starters), διαπιστώνοντας ότι οι παράγοντες διακινδύνευσης που άσκησαν σημαντική επιρροή ήταν η χρήση ουσιών/αλκοόλ και η επιθετικότητα για την πρώτη περίπτωση (Van der Put et al., 2012). Οι Ward et al. (2010) σε μελέτη ενός δείγματος 362 αρρένων παραβατών, που είχαν καταδικαστεί κατά την ανηλικότητα, στη χώρα του Καναδά, διερεύνησαν παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή, χωρίζοντάς τους σε όσους εντοπίζονται κατά την παιδική ηλικία (από τη γέννηση μέχρι την ηλικία των 12 ετών) και σε όσους εντοπίζονται κατά την εφηβεία (13-19 ετών). Τα πορίσματα κατέδειξαν ότι κατά την παιδική ηλικία οι παράγοντες διακινδύνευσης σχετίζονται με την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις, διάσπαση της οικογένειας και αναδοχή. Στη συνέχεια, μέλη της οικογένειας με ιστορικό εγκληματικής συμπεριφοράς, κακοποίηση στην οικογένεια, διάσπαση οικογένειας (χωρισμός/διαζύγιο γονέων) και αναδοχή, χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο και ασθενείς σχέσεις με ομηλίκους ήταν οι κυριότεροι παράγοντες που συνδέθηκαν με αυξημένα ποσοστά υποτροπής στην εφηβική ηλικία. Σε μετα-ανάλυση των Assink και συνεργατών (2015), σε 48 μελέτες που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 1995-2014 και αφορούσαν την εξέλιξη της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων σε βάθος χρόνου, οι ερευνητές επιχείρησαν να συγκρίνουν τυχόν διαφοροποιήσεις στους παράγοντες διακινδύνευσης και στο βαθμό επιρροής τους ανά ηλικιακό στάδιο (εν προκειμένω κατά την περίοδο της παιδικής ηλικίας και εφηβείας) ανάμεσα σε όσους φάνηκε να εκδηλώνουν επίμονη παραβατική συμπεριφορά σε βάθος χρόνου και σε όσους εκδήλωναν παραβατική συμπεριφορά σε ένα συγκεκριμένο ηλικιακό στάδιο της ζωής τους⁶⁴. Τόσο δυναμικοί όσο και στατικοί παράγοντες διακινδύνευσης λήφθηκαν εξίσου υπόψη. Το δεδομένο αφορούσαν ένα τελικό συνολικό δείγμα 13.872 ανήλικων παραβατών, εκ των οποίων 4.596 χαρακτηρίστηκαν ως επίμονοι και 9.276 ως παραβάτες οι οποίοι περιόριζαν την παραβατική τους συμπεριφορά στην εφηβεία. Οι παράγοντες διακινδύνευσης που μελετήθηκαν αφορούσαν σε 13 κατηγορίες: ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, επιθετικότητα, κατάχρηση ουσιών,

⁶⁴ Η σύγκριση στις δύο ομάδες στηρίχθηκε στη βάση της διπλής ταξινόμιας της Moffitt και λήφθηκαν υπόψη επίμονοι παραβάτες (life-course persistent) και «περιορισμένοι» στην εφηβεία (adolescent-limited), επίμονοι (persisters) και όσοι απέχουν από μια ηλικία και έπειτα (desisters), όσοι σημείωσαν πρώιμη έναρξη (early-onset) σε παραβατικές δραστηριότητες με όσους ξεκίνησαν αργότερα (late-onset) και χρόνιοι (chronic) συγκριτικά με όσους σημείωσαν έναρξη αργότερα (late-onset).

σεξουαλική συμπεριφορά, οικογένεια, σχολείο/εργασία, διαπροσωπικές σχέσεις, συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα, τόπος διαμονής, στάσεις και συμπεριφορές ευνοϊκές προς την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, παράγοντες σχετικοί με τις γνωστικές και νευρολογικές λειτουργίες του ατόμου, δημογραφικά στοιχεία και παράγοντες σχετικοί με την υγεία (οργανική και σωματική του ατόμου). Επίσης, προστέθηκε και μία 14^η που χαρακτηρίστηκε ως «άλλη». Από τα αποτελέσματα προέκυψε αρχικά, μια διαφοροποίηση ως προς τους παράγοντες διακινδύνευσης μεταξύ των επίμονων παραβατών και αυτών που περιορίζαν την παραβατική τους συμπεριφορά στην εφηβεία. Αναφορικά με τους πρώτους, η επίδραση των παραγόντων που σχετίζονταν με το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς φάνηκε να είναι πιο ισχυρή συγκριτικά με τους δεύτερους, ενώ ακολούθησε η κατάχρηση ουσιών, σχέσεις με ομηλίκους, προβλήματα σχετικά με τη σεξουαλική συμπεριφορά (π.χ. μεγάλος αριθμός ερωτικών συντρόφων, ερωτική συνένευση χωρίς προφύλαξη, πριν την ηλικία των 19 κ.ά.) προβλήματα σχετικά με το σχολικό/εργασιακό περιβάλλον και συναισθηματικά/ συμπεριφορικά προβλήματα (διαταραχή προσωπικότητας, εσωτερίκευση προβλημάτων, μελαγχολία κ.ά.). Ωστόσο, δε φάνηκε κάποια ιδιαίτερη διαφορά ως προς την επίδραση των παραγόντων που σχετίζονταν με την οικογένεια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτοί δεν κατέχουν βασικό ρόλο αλλά περισσότερο ότι έχουν την ίδια ισχύ και για τις δύο ομάδες. Επίσης, αναφορικά με το ηλικιακό στάδιο των δύο κατηγοριών του δείγματος, φάνηκε ότι η παραπάνω διαφοροποίηση σχετικά με τους παράγοντες, των οποίων η επίδραση ήταν πιο ισχυρή στους επίμονους (δηλ. ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, χρήση ουσιών, σχέσεις με ομηλίκους κ.λπ.), ήταν πιο εμφανής κατά την εφηβεία. Αυτό εξηγείται και με βάση το γεγονός ότι κατά την παιδική ηλικία οι παράγοντες διακινδύνευσης, στους οποίους εκτίθεται ο ανήλικος σχετίζονται περισσότερο με την οικογένεια (που ήταν εμφανείς και στις δύο κατηγορίες) και προς την εφηβεία, που το άτομο εντάσσεται σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, εκτίθεται και σε διαφορετικά ερεθίσματα και άρα παράγοντες διακινδύνευσης (π.χ. συναναστροφή με ομηλίκους, χρήση ουσιών κ.ά.) (Assink et al., 2015). Σε γενικές γραμμές, από την παραπάνω έρευνα, πέραν της διαφοροποίησης των παραγόντων ανά ηλικιακό στάδιο ανάμεσα στις δύο κατηγορίες, συμπεραίνεται και το ότι οι επίμονοι παραβάτες αντιμετωπίζουν ποικίλα προβλήματα και σε διαφορετικούς τομείς της ζωής τους σε σύγκριση με όσους εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα,

επομένως και η οποιαδήποτε παρέμβαση και μεταχείριση τέτοιων περιπτώσεων θα πρέπει να είναι ανάλογη.

Συνοψίζοντας, η ερευνητική εμπειρία έχει αναδείξει ως σημαντικούς παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή, μεταβλητές που αφορούν στη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας, την αντικοινωνική συμπεριφορά, τη συναναστροφή με παραβατικούς ομηλίκους, τη χρήση ουσιών, το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και την πρώιμη εμπλοκή στο ποινικό σύστημα. Μάλιστα, αναφορικά με τον τελευταίο, ιδιαίτερα «περιστατικά ζωής» όπως η επιβολή ποινικής καταδίκης ή ο εγκλεισμός εκτιμάται πως έχουν καταλυτική επίδραση ως προς την εκδήλωση υποτροπής. Παράλληλα, φαίνεται να υφίσταται διαφοροποίηση των παραγόντων διακινδύνευσης ως προς το είδος και ως προς το βαθμό επίδρασης τους ανά ηλικιακό στάδιο. Με βάση τις έρευνες που παρουσιάστηκαν, επαληθεύονται και οι ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν εξ αρχής. Συν τοις άλλοις, οι ως άνω παράγοντες διακινδύνευσης συνάδουν και με τις θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί ως προς την εξήγηση του εγκλήματος. Ο ρόλος της οικογένειας και της συναναστροφής με ομηλίκους βρίσκει έρεισμα στη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου όπως διατυπώθηκε από τον Hirschi (1969) και μεταγενέστερα για το χαμηλό αυτοέλεγχο από τους Gottfredson και Hirschi (1990). Σύμφωνα με την πρώτη, το άτομο που έχει αναπτύξει ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς με την οικογένεια, το σχολείο και ομηλίκους που προάγουν κοινά αποδεκτούς κανόνες και αξίες, παρουσιάζει μικρότερη πιθανότητα να εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά. Από την άλλη, ασθενείς δεσμοί με την οικογένεια ή και ισχυροί δεσμοί αλλά με μέλη της οικογένειας και φίλους, που προωθούν αντικοινωνικά μοτίβα συμπεριφοράς, αυξάνουν την πιθανότητα υιοθέτησης αντίστοιχων συμπεριφορών και από το άτομο. Σχετικά με το χαμηλό αυτοέλεγχο, οι Gottfredson και Hirschi επισημαίνουν τον πρωταρχικό ρόλο της γονεϊκής φροντίδας και ανατροφής για μια επιτυχή κοινωνικοποίηση και ανάπτυξη ισχυρού αυτοελέγχου. Στην περίπτωση που υφίστανται πλημμελείς γονεϊκές πρακτικές επιτήρησης και πειθαρχίας, ελλιπής γονεϊκή επιτήρηση, απουσία δεσμών γονέα-παιδιού και εν γένει γονεϊκή παραβατικότητα και αποκλίνουσα συμπεριφορά, το άτομο δε θα είναι σε θέση να αναπτύξει τα απαραίτητα επίπεδα αυτοελέγχου που θα το θωρακίσουν από την εγκληματική συμπεριφορά. Επιπλέον, συναφής είναι και η θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού» του Sutherland, η οποία δίνει έμφαση στην εκμάθηση και αφομοίωση

συμπεριφορών, που ευνοούν την παραβίαση του νόμου. Έτσι, σύμφωνα με τον Sutherland, αφού η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται όπως ακριβώς και η κομφορμιστική, το άτομο είναι πιο πιθανό να εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά, όταν οι συναναστροφές του με ομάδες που υιοθετούν εγκληματικά πρότυπα είναι συχνότερες και ισχυρότερες από τις επαφές του με «συμβατικούς άλλους» (Κουράκης, 2012:61). Ακόμη, υπό το πρίσμα της Εξελικτικής Εγκληματολογίας και σχετικά με τη μελέτη του φαινομένου της υποτροπής, οι Sampson και Laub (1993) στο θεωρητικό τους μοντέλο, υποστηρίζουν ότι παράγοντες διακινδύνευσης που σχετίζονται με τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας, δύνανται να καταστήσουν ανίσχυρους τους κοινωνικούς δεσμούς του ατόμου και να αυξήσουν την πιθανότητα για υποτροπή. Για την ανάπτυξη και το είδος των κοινωνικών δεσμών έχουν γίνει ανάλογες αναφορές και στις θεωρίες των LeBlanc (1997) και των Hawkins και Catalano (1996). Παράλληλα, το θεωρητικό εξηγητικό πλαίσιο για το ρόλο των συναναστροφών με άλλους παραβάτες σε συνδυασμό με τον τόπο διαμονής, έχει τεθεί από τη Σχολή του Σικάγο με τη θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Η θεωρία δίνει έμφαση στη γεωγραφική περιοχή που διαμένει ο ανήλικος, καθώς υποστηρίζεται ότι στις υποβαθμισμένες περιοχές υφίσταται υψηλή συγκέντρωση παραβατών και κυριαρχούν παρεκκλίνουσες αξίες και πρότυπα. Με βάση τις διαπιστώσεις των Shaw και McKay (1942), μέσα σε συνθήκες κοινωνικής αποδιοργάνωσης δεν επιτυγχάνεται ομαλή κοινωνικοποίηση των ανηλίκων, με αποτέλεσμα η παραβατικότητα στις περιοχές αυτές θεωρείται ως κάτι το φυσιολογικό, ενώ την ίδια στιγμή, μεταβιβάζεται ως στοιχείο του πολιτισμού από τη μια γενιά στην άλλη. Το στοιχείο της αντικοινωνικής συμπεριφοράς και η επίδραση της στο φαινόμενο της υποτροπής, έχει αναλυθεί από τη διπλή ταξινόμια της Moffitt (1993) και τη θεωρία για την «αντικοινωνική ικανότητα» του Farrington (2005). Η Moffitt (1993, 2007) υποστηρίζει πως η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των επίμονων παραβατών (life-course persistent) και όσων εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά μόνο στη εφηβεία, είναι η αντικοινωνική συμπεριφορά, η οποία στην περίπτωση των χρόνιων, εντοπίζεται σε πολύ μικρή ηλικία και εξακολουθεί να εκδηλώνεται και σε στάδια μετά την εφηβεία. Ο Farrington αναφέρει ότι ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού διακατέχεται από υψηλά επίπεδα «αντικοινωνικής ικανότητας» και είναι υπεύθυνο για την εκδήλωση αντικοινωνικών συμπεριφορών και τη διάπραξη ποικίλων αδικημάτων (Farrington, 2005· Loeber & Farrington, 1998). Βέβαια και στις δύο θεωρίες, δεν είναι μονάχα η αντικοινωνική συμπεριφορά ο μοναδικός

παράγοντας για την εκδήλωση και συνέχεια της παραβατικής συμπεριφοράς. Οι δύο θεωρητικοί εντάσσουν στο θεωρητικά τους σχήματα και παράγοντες που αφορούν, μεταξύ άλλων, στους κοινωνικούς δεσμούς, τις γονεϊκές πρακτικές ανατροφής και επιτήρησης, το σχολικό περιβάλλον και τη συναναστροφή με ομηλίκους, που ανάλογα με τη φύση τους επηρεάζουν το κατά πόσο η αντικοινωνική συμπεριφορά θα εδραιωθεί.

Τέλος, το ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς (λ.χ. ιστορικό συλλήψεων, καταδικών, ηλικία πρώτης εμπλοκής στο ποινικό σύστημα), ως παράγοντας «διακινδύνευσης για την υποτροπή κατά την ανηλικότητα, δύναται να εξεταστεί υπό το πρίσμα της θεωρίας της ετικέτας (Becker 1963· Lemert, 1972). Η επαφή σε μικρή ηλικία με τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου μπορεί να έχει στιγματιστική επίδραση στον ανήλικο είτε μέσω της αλλαγής της αυτοεικόνας του είτε λόγω του αποκλεισμού του από «συμβατικές» ευκαιρίες και νόμιμα μέσα. Επιπλέον, συχνά επέρχεται διάρρηξη των δεσμών με την οικογένεια, το σχολικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, το άτομο περιθωριοποιείται και ως εκ τούτου βρίσκει «καταφύγιο» σε ομάδες άλλων περιθωριοποιημένων υιοθετώντας τα πρότυπα συμπεριφοράς τους. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα το άτομο να αναδιοργανώνει την ταυτότητα του με βάση την ετικέτα που του αποδίδεται και καθώς βιώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό, υιοθετεί μια παραβατική πορεία καταλήγοντας σε δευτερογενή παρέκκλιση ή άλλως υποτροπή.

Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτή από τα παραπάνω, η ιδιαίτερη αξία που αποκτά η ερευνητική εμπειρία αναφορικά με τη διερεύνηση των παραγόντων διακινδύνευσης και το φαινόμενο της υποτροπής κατά την ανηλικότητα. Η χρησιμότητα της μελέτης των παραγόντων διακινδύνευσης έγκειται στον πρόωρο εντοπισμό των νέων εκείνων που βρίσκονται σε κίνδυνο (στατικοί παράγοντες) και στον εντοπισμό εκείνων των μεταβλητών που χρήζουν άμεσης παρέμβασης (δυναμικοί παράγοντες) για την πρόληψη της υποτροπής και με βάση το ηλικιακό στάδιο. Σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμη πηγή ενημέρωσης των φορέων για το σχεδιασμό και την εφαρμογή αποτελεσματικότερων μέτρων προληπτικού και βελτιωτικού χαρακτήρα, σύμφωνα με τις συνθήκες και τις ανάγκες που υφίστανται κατά περίπτωση.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

4. Συμπεράσματα- προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Οδεύοντας προς την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, είναι απαραίτητο να αναφερθούν ορισμένα συμπεράσματα που συνάγονται από όσα παρουσιάστηκαν έως τώρα, καθώς και ορισμένες προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, που άπτονται του ζητήματος της παραβατικότητας ανηλίκων και της υποτροπής.

Καταρχάς, αναφορικά με την αντεγκληματική πολιτική, αυτή τη συνίσταται *«στο σύστημα των βασικών αρχών, που διέπουν την επιλογή από την Πολιτεία των κατιδίων κατευθύνσεων και τη λήψη μέτρων, που υποδεικνύονται από την εγκληματολογική θεωρία, για την περιστολή του εγκλήματος στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση»* (Αλεξιάδης, 2011:309). Ιδιαίτερα για το φαινόμενο της παραβατικότητας ανηλίκων και δη, της υποτροπής, αυτό φαίνεται να έχει δημιουργήσει σωρεία προβληματισμών στην επιστημονική κοινότητα. Στον τομέα της Εγκληματολογίας, η προσέγγιση των παραγόντων, που ωθούν τους νέους στην παραβατικότητα, υπήρξε και εξακολουθεί να αποτελεί κεντρικό άξονα διερεύνησης. Από τα προλεχθέντα συμπεραίνεται ότι το ζήτημα μόνο μονοδιάστατο δεν είναι. Η όλη εξέλιξη των θεωρητικών προσεγγίσεων από τις βιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες, στις κοινωνιολογικές μέχρι και τις πιο πρόσφατες αναπτυξιακές, καταδεικνύουν ότι η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς και κατ' επέκταση η υποτροπή των ανήλικων παραβατών, συνιστά ένα πολυδιάστατο και πολυπαραγοντικό φαινόμενο και ως τέτοιο θα πρέπει να αντιμετωπίζεται από τους φορείς του ανεπίσημου και επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

Σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής, ο επίσημος (τυπικός) κοινωνικός έλεγχος παρεμβαίνει εκεί που οι μορφές του ανεπίσημου (άτυπου) δε λειτουργούν, με

πρωτογενείς, δευτερογενείς και τριτογενείς αντιδράσεις των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Σε πρωτογενές επίπεδο, οι παρεμβάσεις αφορούν σε γενικά μέτρα αρωγής για το κοινωνικό (κοινωνική πολιτική) και οικογενειακό (οικογενειακή πολιτική) περιβάλλον των νέων αλλά και σε μέτρα ειδικής πολιτικής (εκτός ποινικού συστήματος) για την καλύτερη αντιμετώπιση προβλημάτων κοινωνικής προσαρμογής. Η δευτερογενής αντίδραση αφορά στους ανήλικους που βάσιμα εκτιμάται ότι βρίσκονται σε κίνδυνο να εκδηλώσουν παραβατική συμπεριφορά λόγω συνθηκών διαβίωσης (π.χ. κακές συνθήκες διαβίωσης, παραμέληση από τους γονείς, κακοποίηση), με την εφαρμογή μέτρων προστασίας και ποινικών ρυθμίσεων σε θέματα που τους αφορούν. Τέλος, η τριτογενής παρέμβαση αφορά στους ανήλικους που ήδη έχουν εκδηλώσει κάποιας μορφής παραβατική συμπεριφορά και αποσκοπεί στην κοινωνική επανένταξη τους και την πρόληψη της υποτροπής τους (Φαρσεδάκης 2005^α:124 κ.ε.).

Κυρίαρχος είναι ο ρόλος της πρόληψης⁶⁵, η οποία εφόσον εφαρμοστεί επιτυχώς σε πρωτογενές και δευτερογενές επίπεδο, η νεανική παραβατικότητα μπορεί να περιοριστεί και να αντιμετωπιστεί πολύ πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι σε τριτογενές (Φαρσεδάκης, 2019:13). Άλλωστε, σύμφωνα με τον Beccaria «είναι πιο χρήσιμο να προλαμβάνουμε τα εγκλήματα παρά να τα τιμωρούμε» (Αλεξιάδης, 2011:310). Μια από τις βασικότερες διακρίσεις της πρόληψης είναι εκείνη μεταξύ ποινικής και εγκληματολογικής πρόληψης (Φαρσεδάκης, 2016:169). Η πρώτη αφορά στον αποτρεπτικό ρόλο που έχει η ύπαρξη του ποινικού νόμου, ο οποίος με την παρέμβασή του και την επιβολή ποινικών μέτρων και κυρώσεων, δρα ανασταλτικά στο άτομο ως προς την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων (ειδική πρόληψη) είτε αποτρεπτικά στη διάπραξη αδικημάτων από το σύνολο της κοινωνίας (γενική πρόληψη) (Ζαραφονίτου, 2003:11). Επιπρόσθετα, η εγκληματολογική πρόληψη χωρίζεται σε κοινωνική και περιστασιακή. Η κοινωνική πρόληψη στοχεύει στην καταπολέμηση των εγκληματογόνων παραγόντων που οδηγούν στο πέραςμα στην εγκληματική πράξη και «επιδιώκεται υποκειμενικά με την κοινωνικοποίηση του ατόμου ή με ανάπτυξη σε κάθε άτομο αντικινήτρων» και περιστασιακή πρόληψη «επιδιώκεται αντικειμενικά με τη μείωση των ευκαιριών διάπραξης του ή δυσχέρανσης του ίδιου

⁶⁵ Στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής, η αντιμετώπιση του εγκλήματος λαμβάνει δύο μορφές: α) την πρόληψη του εγκλήματος (prevention), που σχετίζεται κατά βάση με την κοινωνική πρόληψη και αποσκοπεί στην εξάλειψη των παραγόντων που εκτιμάται ότι οδηγούν στο έγκλημα και την καταστολή (repression), που αφορά στην πρόληψη διάπραξης νέων εγκλημάτων στο μέλλον, δηλαδή της υποτροπής (Αλεξιάδης, 2011:310).

του στόχου του εγκλήματος» (Αλεξιάδης, 2001:32). Όπως είναι φανερό, η κοινωνική πρόληψη σχετίζεται περισσότερο με τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο, φορείς του οποίου περιλαμβάνουν την οικογένεια, το σχολείο, τις παρέες ομηλικών αλλά και την κοινότητα στην οποία ανήκει ο ανήλικος. Εντούτοις, ειδικά σε ό,τι αφορά την υποτροπή, αυτός φαίνεται να έχει αποτύχει ή τουλάχιστον να υπολειτουργεί. Η ερευνητική εμπειρία και η εγκληματολογική θεωρία, όπως αποτυπώθηκαν και παραπάνω, φανερώνουν πως παράγοντες που συνδέονται με τους φορείς αυτούς (π.χ. προβλήματα στην οικογένεια, ελλιπής γονεϊκός έλεγχος, ανυπαρξία δεσμών με την οικογένεια/σχολείο, συναναστροφή με άλλους παραβάτες), μπορεί να λειτουργήσουν ως παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή και την επιμονή σε παραβατικές δραστηριότητες. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, καθοριστικής σημασίας για την πρόληψη της υποτροπής και την αποχή από την παραβατικότητα, είναι οι προστατευτικοί παράγοντες. Η συμβολή τους έγκειται στην ελαχιστοποίηση ή «απενεργοποίηση» άλλων παραγόντων διακινδύνευσης και σε μια γενικότερη μείωση της πιθανότητας για εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς (Losel & Farrington, 2012).

Οι Tonry και Farrington (1995) κάνουν λόγο για μια «αναπτυξιακή» ή άλλως «παιδαγωγική» πρόληψη του εγκλήματος (developmental prevention), με δράσεις που στοχεύουν στον περιορισμό των παραγόντων διακινδύνευσης και στην προώθηση των προστατευτικών παραγόντων. Έτσι, η «αναπτυξιακή» πρόληψη αποσκοπεί σε έγκαιρες παρεμβάσεις στον πυρήνα της οικογένειας, του σχολείου και της κοινότητας, με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των νέων ήδη από τα πρώιμα στάδια της παιδικής ηλικίας. Παραδείγματα τέτοιων παρεμβάσεων αφορούν σε κατ' οίκον επισκέψεις ειδικών υγείας ή ψυχολόγων, ώστε να δοθούν βασικές κατευθυντήριες γραμμές διαπαιδαγώγησης (π.χ. επιβράβευση/τιμωρία όταν πρέπει), όπως επίσης και με τη μορφή γονεϊκής συμβουλευτικής και εκπαίδευσης σε θέματα που άπτονται της υγιούς ανάπτυξης των παιδιών (σωματικής και πνευματικής) και την πρόληψη της κακοποίησης και της παραμέλησης (Wasserman & Miller, 1998· Gomby et al., 1999). Επιπροσθέτως, προγράμματα που αποσκοπούν στην αποθάρρυνση επιθετικών συμπεριφορών και την πειθαρχία στο σχολείο, στη μείωση των κακοποιητικών συμπεριφορών ανάμεσα στους μαθητές (π.χ. τραμπουκισμός/bullying) καθώς και δράσεις προς την ενίσχυση του αυτοελέγχου και των κοινωνικών δεξιοτήτων με τη χρήση συμπεριφορικών εκπαιδευτικών μεθόδων, έχουν αξιολογηθεί ως αποτελεσματικά στον περιορισμό

αντικοινωνικών/παραβατικών συμπεριφορών (Wilson et al., 2001·Ttofi & Farrington, 2011). Ακόμη, σε κοινοτικό επίπεδο⁶⁶, προγράμματα που σχετίζονται με την ορθή αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου μετά το σχολείο (after-school programs) καθώς και κοινοτικά προγράμματα συμβουλευτικής (community-based mentoring) απευθυνόμενα σε νέους σε «κίνδυνο» (youth at risk) φαίνεται να έχουν επίσης ευεργετικά αποτελέσματα (DuBois et al., 2002· Welsh & Hoshi, 2002· Gottfredson et al., 2004). Η εν λόγω στρατηγική πρόληψης εκτιμάται ότι είναι πρόσφορη, όχι μόνο σε πρωτογενές επίπεδο (βλ. παραπάνω) αλλά και για την αντιμετώπιση της δράσης των παραβατών που παρουσιάζουν επίμονη και βαριάς μορφής παραβατικότητα και την πρόληψη της υποτροπής (Welsh & Farrington, 1998).

Ως προς την περιστασιακή πρόληψη, αυτή εφαρμόζεται με μέτρα περιβαλλοντικού σχεδιασμού (π.χ. εγκατάσταση κλειστών κυκλωμάτων παρακολούθησης στα καταστήματα, καλύτερος φωτισμός στου δρόμους κ.ά.) ως μέσο αντιμετώπισης του εγκλήματος. Με το σκεπτικό ότι η παραβατικότητα των ανηλίκων έχει συχνά ευκαιριακό χαρακτήρα⁶⁷ (π.χ. βανδαλισμοί, μικροκλοπές, διαρρήξεις), μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα ωφέλιμη (βλ. Painter & Farrington, 2001· Welsh & Farrington, 1998).

Ωστόσο, στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής, όταν η πρόληψη του εγκλήματος αποτυγχάνει και το αδίκημα λαμβάνει χώρα, ενεργοποιείται η ποινική πρόληψη με παρεμβάσεις της ποινικής δικαιοσύνης και την επιβολή ποινής, με απώτερο σκοπό την πρόληψη διάπραξης νέων αδικημάτων στο μέλλον και άρα την πρόληψη της υποτροπής⁶⁸. Αναφορικά με τους ανήλικους, η επιβολή της όποιας ποινής γίνεται επί τη βάσει του προνοιακού (welfare model) και δικαιοκού προτύπου (justice model)⁶⁹. Έτσι, από τη μία, σκοπός της ποινής είναι η «βελτίωση» και «αναμόρφωση» του παραβάτη παράλληλα με την κοινωνική του επανένταξη (προνοιακό πρότυπο), την ίδια στιγμή όμως, οι κυρώσεις πρέπει επιβάλλονται στο πλαίσιο της διασφάλισης των ατομικών και συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανήλικου (δικαιοκού πρότυπο). Συγχρόνως, η ποινή του εγκλεισμού πρέπει *«να επιβάλλεται και να εκτελείται μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις παραβάσεων*

⁶⁶ Βλ. και Ζαραφωνίτου, 2003.

⁶⁷ Παραβατικές πράξεις που είτε διαπράττονται περιστασιακά είτε η διάπραξη τους εξαρτάται από τις υπάρχουσες διαθέσιμες ευκαιρίες. Βλ. Welsh & Farrington, 1998.

⁶⁸ Βλ. Φαρσεδάκης, 2016 και Φαρσεδάκης, 2005^α.

⁶⁹ Βλ. παραπάνω και Κουράκης, 2012:429-454.

ή/και σε “σκληροπυρηνικούς” / υπότροπους παραβάτες μιας ορισμένης ηλικίας» (Κουράκης, 2012:450-454).

Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί εδώ, πως τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η τάση για εντατικοποίηση του δικαιικού συστήματος, με τη μορφή αυστηρότερης μεταχείρισης όχι μόνο των ανήλικων παραβατών αλλά και όσων θεωρούνται «προ-εγκληματικά επικίνδυνοι» (λ.χ. όσων εκδηλώνουν σημάδια αντικοινωνικής συμπεριφοράς). Υπό αυτό το πρίσμα διαμορφώνονται νέες εγκληματοπροληπτικές πολιτικές με έμφαση στη «εκτίμηση κινδύνου/ρίσκου» (risk assessment). Μέσα από τις διδαχές της Εξελικτικής Εγκληματολογίας και των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στον κλάδο αυτό, εκτιμήθηκε πως η πρόιμη παρέμβαση στους παράγοντες εκείνους που δημιουργούν το έδαφος για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, ήτοι παράγοντες διακινδύνευσης, είναι δυνατό να «προλάβει» και να αποτρέψει την εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς και την υποτροπή. Με αφορμή αυτό, καταρτίστηκαν προγνωστικά εργαλεία εκτίμησης κινδύνου (risk assessment tools), στο πλαίσιο των οποίων αξιολογήθηκαν ποικίλες μεταβλητές σχετικές με δημογραφικούς, κοινωνικοοικονομικούς, ψυχολογικούς και άλλους παράγοντες προκειμένου να εντοπιστούν οι ομάδες αυτές που βρίσκονται «σε κίνδυνο» και να εφαρμοστούν κατάλληλα μέτρα πρόληψης (Γασπαρινάτου, 2020:238-243). Τα εργαλεία αυτά εφαρμόζονται, κυρίως στο εξωτερικό, στα διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας (σύλληψη, προδικασία, επιβολή ποινής, αποφυλάκιση), έτσι ώστε, μέσω της πρόβλεψης της ύπαρξης ή μη της «επικινδυνότητας⁷⁰» του παραβάτη, να γίνει η επιλογή της αποδοτικότερης λύσης από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (αστυνομία, δικαστές κ.τ.λ.) (Kempf-Leonard & Peterson, 2000). Ειδικά σε επίπεδο πρόληψης της υποτροπής, τα ως άνω εργαλεία τυγχάνουν ευρείας απήχησης, καθώς είναι δυνατό να συνδυάσουν την αξιολόγηση μιας σειράς παραγόντων διακινδύνευσης παράλληλα με μορφές παρέμβασης στο δράστη, στοχεύοντας στην επιτυχημένη και εξατομικευμένη θεραπεία του (Zara & Farrington, 2016:159).

⁷⁰Την έννοια της επικινδυνότητας εισήγαγαν για πρώτη φορά οι εκπρόσωποι της Ιταλική Θετικής Σχολής και συγκεκριμένα ο Garofalo, ο οποίος υποστήριξε ότι «ο εγκληματίας διακρίνεται για την επικινδυνότητά του, δηλαδή, για τη βιολογική ικανότητα προς το εγκληματείν και για την κοινωνική του απροσαρμοστικότητα». Βλ. Φαρσεδάκης, 2005^β:89. Επίσης, για την προβληματική γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας βλ. Γασπαρινάτου, 2020 και Γιαννούλης, 2017.

Μολαταύτα, η εφαρμογή της μεθόδου της «αξιολόγησης κινδύνου» στους ανήλικους δεν είναι άμοιρη κριτικής. Πλείστες ενστάσεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με την εγκυρότητα της πρόγνωσης τους (Silver et al., 2000) ειδικά στο βαθμό που τα εργαλεία αυτά αφορούν σε πιθανολόγηση και όχι βεβαιότητα (παράγοντες και όχι αιτίες), με το ότι διευρύνουν τον ποινικό έλεγχο όχι μόνο σε παραβάτες αλλά και σε όσους θεωρούνται «προ-εγκληματικά επικίνδυνοι»⁷¹ αλλά και για το ότι συχνά ομαδοποιούν άτομα που παρουσιάζουν όμοια χαρακτηριστικά, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης ξεχωριστά (Silver & Miller, 2002· Case, 2006).

Σε κάθε περίπτωση, όποια από τις παραπάνω στρατηγικές/πολιτικές και εάν εφαρμοσθεί, υψίστης σημασίας για την πρόληψη της υποτροπής και τη διακοπή μιας εν δυνάμει παραβατικής πορείας, είναι η κοινωνική επανένταξη των ανήλικων παραβατών, η επιτυχία της οποίας συναρτάται με την αποτελεσματική πρόληψη της υποτροπής.

4.1 Πρόληψη της υποτροπής και κοινωνική επανένταξη ανήλικων παραβατών

Ο όρος «κοινωνική επανένταξη» απαντάται στο Λεξικό Εγκληματολογίας (2018: 729) ως «η υποβοήθηση των καταδίκων στην προσπάθεια τους, τόσο κατά την έκτιση της ποινής τους όσο και μετά από αυτή, να επιτύχουν την ομαλή μετάβασή τους στην κοινωνία απέχοντας από την τέλεση νέων εγκλημάτων». Η Γιοβάνογλου (2006: 61), προσδιορίζοντάς την στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής ενός κράτος δικαίου την ορίζει ως «το καθήκον του Κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές, και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη εγκληματήσαντα». Υπό το πρίσμα της ποινικής μεταχείρισης και της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης, ο Δασκαλάκης (1981) διατυπώνει τον ορισμό, μέσω του οποίου η κοινωνική επανένταξη αφορά στους «τρόπους και τα μέσα δράσης πάνω στον εγκληματία με σκοπό την άσκηση επίδρασης στην συμπεριφορά του και γενικότερα στον τρόπον της ζωής του, ώστε να επιτευχθεί η βελτίωσή του και η κοινωνική του αποκατάσταση». Η ιδέα της κοινωνικής επανένταξης με τη σημερινή της μορφή και η

⁷¹ Ο ως άνω χαρακτηρισμός προκύπτει μέσω της ενσωμάτωσης στατικών παραγόντων διακινδύνευσης όπως το φύλο, εθνικότητα κ.α. με αποτέλεσμα ο ανήλικος να τιμωρείται περισσότερο για κάτι που είναι και προβλέπεται ότι θα κάνει, παρά για κάτι που έκανε βλ. Silver & Miller, 2002:141-142.

αναγωγή της ως θεμελιώδες δικαίωμα⁷², εκφράζει τη δυνατότητα αναγνώρισης στο δράστη, υπό την προϋπόθεση της ειλικρινούς επιθυμίας και συμβιβασμού από πλευράς του, να επωφεληθεί όλων των δικαιωμάτων, των συνυφασμένων με την κοινωνική ζωή, όπως ακριβώς θα απολάμβανε αν δεν είχε παραβεί το νόμο, με την ταυτόχρονη *«αναγνώριση του δικαιώματος σε μια ευνοϊκή μεταχείριση, του δικαιώματος στη λήψη παλαιών σφαλμάτων και τη σιωπή του παρελθόντος, του δικαιώματος σε μια καλοπροαίρετη βοήθεια ως απτή εκδήλωση της αγάπης τους ενός ανθρώπου προς τον άλλο»* (Γιοβάνογλου 2006:23). Έτσι, η κοινωνική επανένταξη δε νοείται ως απλή «αναμόρφωση» και «βελτίωση» του εγκληματία αλλά ως δικαίωμα για δεύτερη ευκαιρία, που πρέπει να αναγνωρίζεται από τη σωφρονιστική πολιτική κάθε κράτους δικαίου.

Στην περίπτωση των ανήλικων παραβατών, το δικαίωμα τους στην επανένταξη κατοχυρώνεται από τη «Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού» (άρθρο 40), από τη Σύσταση (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης *«για νέους τρόπους μεταχείρισης της νεανικής παραβατικότητας και για τον ρόλο της Δικαιοσύνης των Ανηλίκων»*, από τους Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την *«Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους»* (κανόνες της Αβάνας) και λοιπά διεθνή κείμενα. Δεν αρκεί, όμως, μονάχα η διεθνής κατοχύρωση και αναγνώριση του δικαιώματος της κοινωνικής επανένταξης των ανηλίκων, εάν και τα επιμέρους κράτη δεν εναρμονίσουν τη νομοθεσία τους σύμφωνα με τις ανωτέρω επιταγές.

Στην Ελλάδα, οι κανόνες δικαίου ανηλίκων δεν είναι συστηματοποιημένοι σε έναν ενιαίο κώδικα και ούτε έχει τυπικά καθιερωθεί το «δίκαιο των ανηλίκων» ως αυτόνομος κλάδος δικαίου (Πιτσελά, 2013:16-17), παρόλα αυτά, η επανένταξη προβλέπεται γενικά για τους αποφυλακισθέντες, στο νέο Σωφρονιστικό Κώδικα (ν. 4985/2022) στα άρθρα 1 και 2, όπου γίνεται λόγος για την ενίσχυση των φορέων την κοινωνικής επανένταξης και γενικότερα τη λήψη μέριμνας για την κοινωνική επανένταξη και επαγγελματική αποκατάσταση των αποφυλακισθέντων, στη νομιμότητα και ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων και στην άσκηση των δικαιωμάτων τους κατά τον εγκλεισμό (άρθρ. 5-8) και για μέριμνα της Πολιτείας πριν

⁷² Η ύπαρξη του «αληθινού» δικαιώματος για επανένταξη του παραβάτη, οφείλεται στο κίνημα της Νέας Κοινωνικής Άμυνας και εκφράστηκε στο Συνέδριο Συγκριτικού Δικαίου του Παρισιού, το 1953. Βλ. Γιοβάνογλου, 2006:23 υπ.107.

και μετά την οριστική απόλυση και μέτρα για τους οριστικά απολυόμενους (άρθρ. 68-69).

Με μια εγγύτερη ματιά στο εθνικό δίκαιο, διαπιστώνει κανείς πως παρά την ανάγκη για ευμενέστερη αντιμετώπιση των ανηλίκων, ούτως ώστε να περιοριστούν οι στιγματιστικές επιδράσεις της ποινής και να προληφθεί η υποτροπή, το δίκαιο των ανηλίκων διαπνέεται από ιδιαίτερη αυστηρότητα σε επίπεδο ποινικού σωφρονισμού και αναμορφωτικής/θεραπευτικής παρέμβασης. Αν και η ποινή του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα επιβάλλεται πλέον υπό πολύ συγκεκριμένους όρους (άρθρο 127 ΠΚ), παρατηρείται μια τρόπον τινά αυθαιρεσία και σε σχέση με την επιβολή αναμορφωτικών/θεραπευτικών μέτρων, περισσότερο σε ό,τι αφορά τη διάρκεια αυτών αλλά και σε μία τάση προτίμησης⁷³ ορισμένων μόνο έναντι άλλων, ενώ ταυτόχρονα η επιβολή αυτών αποφασίζεται με βάση την «*πρόγνωση της μελλοντικής συμπεριφοράς και διαγωγής*» του ανήλικου⁷⁴ (δηλ. της επικινδυνότητας του) και όχι με βάση το διαπραχθέν αδίκημα (Συκιώτου, 2012:168 κ.ε.). Όλα αυτά έχουν ως συνέπεια, η επανένταξη των ανήλικων παραβατών να καθίσταται δυσχερής, πολλώ δε μάλλον, στην περίπτωση του εγκλεισμού του ανήλικου, που ενώ θα έπρεπε να προβλέπεται ως έσχατη λύση (*ultima ratio*), επιβάλλεται και υπό τη μορφή αθωωτικής απόφασης με το μέτρο του εγκλεισμού σε ίδρυμα αγωγής.

Για τους λόγους αυτούς, θα ήταν ωφέλιμο να προτιμώνται εναλλακτικές του εγκλεισμού ποινές στο πλαίσιο της «ριζικής μη παρέμβασης» (*radical non intervention*) (Schur, 1973)⁷⁵, όπως η αναστολή εκτέλεσης της ποινής και η υφ' όρον απόλυση, καθώς και με εξωϊδρυματικά μέτρα μεταχείρισης, όπως η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η καταβολή χρηματικού προστίμου κ.ά. αλλά και αναμορφωτικά/θεραπευτικά μέτρα με σαφή, όμως, διάρκεια, όπως η παρακολούθηση κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων (π.χ. προγράμματα εκμάθησης κοινωνικών δεξιοτήτων, προγράμματα ψυχολογικής στήριξης από ειδικούς ψυχικής υγείας και κοινωνικούς λειτουργούς, τοποθέτηση σε κέντρο απεξάρτησης ουσιών κ.ά.). Επιπλέον, χρήσιμη θα ήταν και η ενίσχυση της εφαρμογής της

⁷³Σε έρευνα που διεξήγαγε το Εργαστήριο Εγκληματολογικών Επιστημών της Νομικής Σχολής ΔΠΘ στο δικαστήριο ανηλίκων της Κομοτηνής, οι επιμελητές ανηλίκων δήλωσαν ότι αναμορφωτικά μέτρα όπως η διαμεσολάβηση δράστη-θύματος, ο κύκλος μαθημάτων κοινωνικής αγωγής κ.ά. δεν εφαρμόζονται σχεδόν ποτέ. Βλ. Πιτσελά & Γιάγκου, 2012:103-133.

⁷⁴Ωστόσο, δε γίνεται χρήση εργαλείων «εκτίμησης κινδύνου» (*risk assessment*).

⁷⁵Βλ. επίσης για κατά παρέκκλιση διαδικασίες και για το φαινόμενο της «ριζικής μη παρέμβασης» Κουράκης, 2008 και Κουράκης, 2012.

αποκαταστατικής δικαιοσύνης και της διαμεσολάβησης. Μέσω αυτής της διαδικασίας παρέχεται η ευκαιρία στο δράστη και στο θύμα να αποκαταστήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις οικειοθελώς, με βασική προϋπόθεση την ανάληψη από το δράστη των ευθυνών του, επανορθώνοντας για το «κακό» που προκάλεσε στο θύμα. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα πρακτικών στα διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας, περιλαμβανομένης και της παράκαμψης από την ποινική δίωξη (Αρτινοπούλου, 2010: 18-19). Τέλος, στην ακραία περίπτωση που ο ανήλικος χρήζει περιορισμού σε κατάσταση κράτησης, λόγω της σοβαρότητας του διαπραχθέντος ποινικού αδικήματος, ενδείκνυται η ποινή να εκτίεται σε καθεστώς ημιελεύθερης διαβίωσης ή σε κατ' οίκον περιορισμό (Κουράκης 2012:457-459), με σκοπό ο ανήλικος να διατηρήσει επαφές με το οικογενειακό και φιλικό του περιβάλλον, χωρίς να βιώνει κοινωνικό αποκλεισμό και περιθωριοποίηση, αποφεύγοντας τις στιγματιστικές συνέπειες του εγκλεισμού. Άλλωστε, με βάση την ερευνητική εμπειρία που παρουσιάστηκε παραπάνω, η εμπλοκή με το ποινικό σύστημα αποτελεί ισχυρό παράγοντα διακινδύνευσης για την υποτροπή. Πολλώ δε μάλλον όταν αυτή προκύψει σε πρώιμη παιδική ηλικία και έτι περισσότερο στην περίπτωση που επιβληθεί στερητική της ελευθερίας ποινή κατά την εφηβεία (Van de Put, 2012· Farrington 1988· Nagino & Farrington 1992· Farrington & Hawkins 1991).

Με βάση τα προαναφερθέντα, κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση από την Πολιτεία κατά παρέκκλιση διαδικασιών, που να διευκολύνουν την εκτροπή από το ποινικό σύστημα στοχεύοντας στον περιορισμό των αρνητικών επιδράσεων της ποινικής εμπλοκής των ανηλίκων, προωθώντας την ομαλή κοινωνική τους προσαρμογή και την πρόληψη της υποτροπής. Βέβαια, καθοριστικός δεν είναι μόνο ο ρόλος της Πολιτείας αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας *«η οποία έχει, όχι δικαίωμα τιμώρησης, αλλά υποχρέωση κοινωνικοποίησης»* προς τους ανήλικους (Φαρσεδάκης 2005^α:14). Καθίσταται, λοιπόν, απαραίτητο να ενισχυθούν παράλληλα θεσμοί όπως αυτός της οικογένειας, του σχολείου ή της κοινότητας, έτσι ώστε να είναι σε θέση να υποδεχθούν και να επανεντάξουν στους κόλπους τούς τους ανήλικους παραβάτες. Μοντέλα, όπως το προαναφερθέν της «αναπτυξιακής» πρόληψης, εφαρμόζεται και για τη μείωση της πιθανότητας υποτροπής με έμφαση στους προστατευτικούς παράγοντες από την υποτροπή και την ισχυροποίηση των κοινωνικών δεσμών.

Η επιτυχής κοινωνική επανένταξη του ανήλικου δεν εξαρτάται μονάχα από εξωγενείς παράγοντες αλλά και από παράγοντες συνυφασμένους με τον ψυχισμό και

τις εσωτερικές διεργασίες του ατόμου. Η επανένταξη και η ακολουθούμενη πρόληψη της υποτροπής, όπως είναι λογικό, προϋποθέτουν την αποχή του ατόμου από την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Η διαδικασία της αποχής έχει αναλυθεί αλλού στην παρούσα εργασία, ωστόσο είναι χρήσιμο στο σημείο αυτό, να αναφερθεί η σημασία στην αλλαγή αυτών των γνωστικών διεργασιών με βάση τον Maruna και τους Giordano, Cemkovich, και Rudolph, με τέτοιο τρόπο, ώστε και το ίδιο το άτομο να συμβάλλει στην επάνοδό του.

Συνοψίζοντας, η κοινωνική επανένταξη αποτελεί βασική παράμετρο πρόληψης της υποτροπής. Παράλληλα, η ομαλή επάνοδος των ανήλικων παραβατών είναι καθήκον της Πολιτείας και ως τέτοιο αποτελεί κύριο μέλημα του Κράτους Δικαίου για τη χάραξη μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής (Μηλιώνη, 2016). Το κράτος οφείλει να εφαρμόζει στρατηγικές που να ελαχιστοποιούν τις αρνητικές συνέπειες από την εμπλοκή των ανήλικων με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, με μέτρα εξωποινικού χαρακτήρα και με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού. Την ίδια στιγμή, κατά τη λήψη των εκάστοτε πρωτοβουλιών, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι ο ανήλικος αποτελεί μια προσωπικότητα, εν δυνάμει μεταβαλλόμενη με δυνατότητες αλλαγής και κοινωνικής επανένταξης. Από την άλλη, και ο ίδιος ο νέος μέσα από κατάλληλα προγράμματα επανένταξης, θα είναι σε θέση να ενεργοποιήσει τις απαραίτητες γνωστικές διεργασίες, ώστε να συμβάλλει και εκείνος στην πρόληψη μιας εν δυνάμει συνέχισης της παραβατικής του συμπεριφοράς. Με αφορμή αυτό, παρουσιάζεται παρακάτω μια σειρά προγραμμάτων και καλών πρακτικών επανένταξης, που έχουν εφαρμοστεί σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

4.2 Προγράμματα για την πρόληψη της υποτροπής και την κοινωνική επανένταξη ανήλικων παραβατών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο εγκλεισμός των ανηλίκων σε καταστήματα κράτησης θα έπρεπε να αποτελεί έσχατο μέτρο κύρωσης, παρόλα αυτά, όμως, πολλοί ανήλικοι παραβάτες αναγκάζονται να βιώσουν αυτόν τον περιορισμό. Η κοινωνική επανένταξη των παραβατών είναι αναγκαία προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι στιγματιστικές και οι όποιες άλλες συνέπειες από τον εγκλεισμό και να προληφθεί η υποτροπή. Υπό αυτό το πρίσμα διαμορφώνονται και τα προγράμματα επανένταξης, με κύρια μέριμνα την ασφαλή μετάβαση του νέου στην κοινωνία και με γνώμονα το συμφέρον του

παιδιού. Κατά καιρούς διάφορα προγράμματα και μοντέλα επανένταξης έχουν εφαρμοστεί διεθνώς, ορισμένα από τα οποία παρουσιάζονται στην παρούσα ενότητα.

Αρχικά, από τα πιο δημοφιλή, ενδεχομένως, μοντέλα επανένταξης είναι αυτό των Andrews και Bonta «Κίνδυνος, Ανάγκη, Ανταποκρισιμότητα» (Risk-Need-Responsivity Model) και το «Μοντέλο της Καλής Ζωής» (Good Lives Model) των Ward και Maruna. Το πρώτο, βασίζεται σε τρεις γενικές αρχές όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του: α) στην αρχή της διακινδύνευσης (risk) β) στην αρχή της ανάγκης (need) και στην αρχή της ανταποκρισιμότητας (responsivity). Η αρχή της «διακινδύνευσης» περιλαμβάνει δύο πτυχές. Πρώτον, η εγκληματική συμπεριφορά μπορεί να προβλεφθεί και δεύτερον το επίπεδο της εκάστοτε αντιμετώπισης πρέπει να είναι αντίστοιχο με το επίπεδο επικινδυνότητας του δράστη. Η αρχή της «ανάγκης» σχετίζεται με το ότι οι περισσότεροι δράστες και κυρίως οι «υψηλής-διακινδύνευσης», έχουν ορισμένες ανάγκες, τις λεγόμενες εγκληματογόνες ανάγκες (criminogenic needs). Αυτές ουσιαστικά αφορούν στους δυναμικούς παράγοντες διακινδύνευσης, στους οποίους εάν επέλθουν αλλαγές θα επηρεαστεί αυτόματα και η πιθανότητα υποτροπής. Η αρχή της «ανταποκρισιμότητας» αναφέρεται στην παροχή προγραμμάτων μεταχείρισης, με τρόπο που να προσαρμόζεται στις ικανότητες και τον τρόπο μάθησης του ατόμου. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, οι πιο αποτελεσματικές στρατηγικές θεραπείας είναι οι γνωστικές-συμπεριφορικές θεραπείες και οι γνωστικές θεραπείες κοινωνικής μάθησης, που αποσκοπούν στην οικοδόμηση δεξιοτήτων, στην τροποποίηση σκέψεων και συναισθημάτων και στην εξάσκηση νέων συμπεριφορών (Andrews & Bonta, 2016). Οι θεωρητικοί υπογραμμίζουν συγχρόνως και το βασικό ρόλο των ειδικών που θα εφαρμόσουν το μοντέλο, οι οποίοι θα πρέπει να είναι κατάλληλα καταρτισμένοι και εκπαιδευμένοι, ενώ επίσης τονίζουν ότι η έκβαση που θα έχει η εν λόγω θεραπεία εξαρτάται και από την παρότρυνση του ατόμου να συμμετάσχει και να το φέρει εις πέρας (Andrews & Bonta, 2010). Σε ανάλογο το πνεύμα, το «Μοντέλο της Καλής Ζωής» είναι σχεδιασμένο, ώστε να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένα ενδιαφέροντα, ικανότητες και φιλοδοξίες των παραβατών. Μέσω του μοντέλου προτείνεται οι ειδικοί, αντί να εστιάζουν στη διαχείριση κινδύνου (risk management), να αναπτύξουν σχέδια παρέμβασης (δηλαδή σχέδια καλής ζωής), τα οποία θα βοηθήσουν τους παραβάτες να αποκτήσουν τις απαιτούμενες ικανότητες για να επιτύχουν τους στόχους τους (Ward & Fortune, 2013).

Το «Μοντέλο της Καλής Ζωής» προτείνεται ως εναλλακτική προσέγγιση του μοντέλου των Andrews και Bonta, καθώς ενσωματώνει στοιχεία όπως η ανάπτυξη ενός είδους θεραπευτικής «συμμαχίας» με το θεραπευόμενο, η αυξημένη αυτενέργεια και το κίνητρο για δέσμευση στη θεραπεία και σε ένα μέλλον που περιλαμβάνει αποχή από το έγκλημα (Ward, 2010). Το μοντέλο στηρίζεται στην υπόθεση ότι υπάρχουν ορισμένα πρωτεύοντα αγαθά (primary goods) (λ.χ. η ζωή, η ευτυχία, η γνώση κ.ά.), τα οποία οι παραβάτες προσπάθησαν να ικανοποιήσουν με αθέμιτο τρόπο καταφεύγοντας στην παρανομία. Στην προκειμένη περίπτωση, το πρόγραμμα επιδιώκει να τους βοηθήσει να αναπτύξουν τις απαραίτητες δεξιότητες απόκτησης των αγαθών αυτών με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους, γεγονός που θα τους ωθήσει να διαμορφώσουν ισχυρά κίνητρα να εργαστούν σκληρά στη θεραπεία για να τα κερδίσουν (Ward & Maruna, 2007· Ward & Fortune, 2013).

Σε διεθνές επίπεδο, εντοπίζονται κανείς τρεις τύπους προγραμμάτων επανένταξης:

- α) προγράμματα που πραγματοποιούνται εντός των καταστημάτων κράτησης (institution based programs)
- β) προγράμματα μετάβασης (από τη φυλακή στην κοινωνία) βασισμένα στην επιτήρηση (surveillance-based transition programs)
- και γ) βοηθητικά προγράμματα μετάβασης (assistance based transition programs) (Griffiths et al., 2007).

Στην πρώτη κατηγορία, σκοπός είναι η προετοιμασία των παραβατών για την επάνοδό τους στην κοινωνία. Συνήθως, εστιάζουν σε ένα σύνολο παραγόντων διακινδύνευσης ή αναγκών των παραβατών και περιλαμβάνουν δράσεις που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την απεξάρτηση από ουσίες, τη φροντίδα της ψυχικής υγείας των παραβατών, της επαγγελματικής τους κατάρτιση, όπως επίσης και με τη συμβουλευτική (counseling) και την καθοδήγηση (mentoring). Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι το πρόγραμμα «Έντατική Θεραπεία» (High Intensity Treatment/HIT), το οποίο ξεκίνησε το 1996 στο ίδρυμα ανήλικων παραβατών “Thorn Cross” στην Αγγλία. Το πρόγραμμα προέβλεπε την εφαρμογή ενός είδους στρατιωτικής εκπαίδευσης σε νεαρούς παραβάτες και ταυτόχρονα στόχευε στην εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση των νέων και στην ενίσχυση κοινωνικών δεξιοτήτων, ενώ ταυτόχρονα, περιλάμβανε επαγγελματική αποκατάσταση κατά την αποφυλάκιση και προγράμματα ειδικά σχεδιασμένα για την αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς, βασισμένα στην ανάπτυξη νοητικών δεξιοτήτων. Προκειμένου να διαπιστωθεί η αποτελεσματικότητα του παρόντος προγράμματος, ο Farrington και οι συνεργάτες του (2002) μελέτησαν 176 νέους, που συμμετείχαν στο

πρόγραμμα (πειραματική ομάδα) έναντι 126 που δε συμμετείχαν (ομάδα ελέγχου), με βάση την πρόγνωση για εκ νέου καταδίκη σε διάρκεια ενός και δύο ετών. Τα πορίσματα έδειξαν ότι οι νέοι που ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα «εντατικής θεραπείας» αλλά και όσοι συμμετείχαν για τουλάχιστον έξι εβδομάδες και μετά το διέκοψαν, παρουσίασαν μειωμένες πιθανότητες για την εκ νέου επιβολή ποινικής καταδίκης, σε σύγκριση με όσους δε συμμετείχαν καθόλου. Σε διάρκεια δύο ετών, δε φάνηκε κάποια ιδιαίτερη διαφορά μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου ως προς την εκ νέου καταδίκη, ωστόσο, όσοι συμμετείχαν στο πρόγραμμα απέφυγαν την εκ νέου διάπραξη ποινικών αδικημάτων για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και σε γενικές γραμμές διέπραξαν λιγότερα ποινικά αδικήματα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μεταπαρακολούθησης (Farrington et al., 2002).

Τα προγράμματα επιτήρησης, αφορούν στην επίβλεψη των παραβατών στην κοινότητα μετά την απελευθέρωση τους και σε αυτά υπάγονται μέθοδοι ηλεκτρονικής επιτήρησης (electronic monitoring). Αν και η ηλεκτρονική επιτήρηση από μόνη της δεν έχει αποδειχθεί ότι έχει κάποια θετική επίδραση στη μείωση της υποτροπής, εντούτοις υποστηρίζεται ότι σε συνδυασμό με κάποιου άλλου είδους θεραπευτική παρέμβαση μπορεί να έχει ευεργετικά αποτελέσματα (Renzema & Mayo-Wilson, 2005). Στην περίπτωση των ανηλίκων, τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το Πρόγραμμα Εντατικής Εποπτείας και Επιτήρησης (Intensive Supervision and Surveillance Program/ISSP). Το εν λόγω πρόγραμμα εισήχθη από το Συμβούλιο Δικαιοσύνης Νέων (Youth Justice Board) το 2001, στην Αγγλία και Ουαλία, και αναγνωρίζεται ως το πιο καινοτόμο κοινοτικό πρόγραμμα, σχεδιασμένο να καλύπτει τις πολύπλευρες ανάγκες των νεαρών παραβατών. Συνδυάζει επίβλεψη και (ηλεκτρονική) επιτήρηση, προκειμένου να διασφαλιστεί η ολοκλήρωση του προγράμματος από τους νέους και στοχεύει στη μείωση του ποσοστού και της σοβαρότητας της υποτροπής των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα. Σε ερευνητική έκθεση του Συμβουλίου Δικαιοσύνης των Νέων, φάνηκε ότι η συχνότητα διάπραξης αδικημάτων από του νεαρούς παραβάτες, μειώθηκε σημαντικά μετά τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα (Gray et al., 2005). Το πρόγραμμα έχει εφαρμοστεί και ως εναλλακτική, της κράτησης, ποινή και η σημασία του έγκειται στο ότι ενδείκνυται για εφαρμογή και σε επίμονους και σε υπότροπους παραβάτες με βαριάς μορφής παραβατικότητα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα επανεντακτικά προγράμματα που απευθύνονται και σε δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ως βοηθητικά προγράμματα

μετάβασης. Τέτοιο πρόγραμμα είναι το Πρόγραμμα Αρρένων Εφήβων για τη Θετική Σεξουαλικότητα (Male Adolescent Program for Positive Sexuality/MAPPS), το οποίο δημιουργήθηκε από τη Δικαιοσύνη Ανηλίκων της Αυστραλίας με έδρα τη Μελβούρνη το 1993. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα εντατικής ομαδικής θεραπείας αρρένων ηλικίας 10-21 ετών, που έχουν κριθεί ένοχοι για αδικήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και τους έχουν επιβληθεί είτε ποινές που προβλέπουν τη συμμετοχή τους σε κοινοτικά προγράμματα είτε στερητικές της ελευθερίας ποινές. Κατά τη διεξαγωγή του προγράμματος, δίνεται έμφαση στο να αναλάβουν οι νέοι την ευθύνη των συνεπειών από τη συμπεριφορά τους και να κάνουν τις απαραίτητες αλλαγές, ούτως ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν τη ζωή τους μακριά από παραβατικές πράξεις. Επίσης, πραγματοποιούνται ατομικές συμβουλευτικές συνεδρίες με τους νεαρούς παραβάτες, συνεντεύξεις με τους γονείς και το οικείο περιβάλλον των παραβατών, ενώ συμπεριλαμβάνονται και οι καταθέσεις του/των θύματος/των στις αστυνομικές αρχές, προκειμένου να συναχθεί μια γενική εικόνα, ως προς το επίπεδο κινδύνου που βρίσκονται και ως προς το πού πρέπει να δοθεί προσοχή και πώς το οικογενειακό τους περιβάλλον μπορεί να βοηθήσει για να επιτευχθεί η επιθυμητή αλλαγή. Σε αξιολόγηση του προγράμματος σε δείγμα 138 νεαρών παραβατών, τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερος ενθαρρυντικός αφού μόνο το 5% αυτών διέπραξε νέο παρόμοιο αδίκημα. Επιπλέον, όσοι ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα είχαν έξι φορές λιγότερη πιθανότητα να εκδηλώσουν υποτροπή για οποιοδήποτε αδίκημα σε σχέση με όσους δεν το παρακολούθησαν (Makepeace et al., 2001)⁷⁶.

Στις Η.Π.Α., ίσως από τα πιο γνωστά προγράμματα επανένταξης ανηλίκων, είναι το «Πρόγραμμα Εντατικής Μετασφρονιστικής Φροντίδας» (The Intensive After Care Program/IAP), στις Η.Π.Α., που αφορά κυρίως σε «υψηλής διακινδύνευσης» (high-risk) νεαρούς παραβάτες (Altschuler et al., 1999· Altschuler & Armstrong, 1994· Wiebush et al., 2005). Το συγκεκριμένο μοντέλο αποτελεί ένα είδος «επανενταξιακού εγκλεισμού» (reintegrative confinement) και δίνει έμφαση στην προετοιμασία, τη μετάβαση και την επάνοδο αυτών των νέων στην κοινότητα μετά τον περιορισμό τους, ενώ παράλληλα, περιλαμβάνει και μια περίοδο μετέπειτα παρακολούθησης και φροντίδας τους. Η διαδικασία περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων,

⁷⁶ Ωστόσο, δεν αναφέρεται η διάρκεια της περιόδου μεταπαρακολούθησης βλ. στο <https://apo.org.au/node/168271>

έναν συγκροτημένο σχεδιασμό μετάβασης των νέων στην κοινωνία πριν ακόμα την απελευθέρωση τους, επαρκή παροχή υπηρεσιών αλλά και δραστηριότητες που θα συμβάλλουν στην επανένταξη τους. Παρόλα αυτά, το εγχείρημα δε φαίνεται να έχει παρουσιάσει κάποια αξιόλογη επιτυχία. Σε ερευνητική έκθεση του Εθνικού Συμβουλίου του Εγκλήματος και της Παραβατικότητας (National Council on Crime and Delinquency), διερευνήθηκε η αποτελεσματικότητα του παρόντος προγράμματος σε μια περίοδο μεταπαρακολούθησης πέντε ετών (1995-2000) στις Πολιτείες της Βιρτζίνια, της Νεβάδα και του Κολοράντο. Από τα πορίσματα δεν προέκυψε κάποια σημαντική διαφορά στα ποσοστά υποτροπής των νεαρών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα με τους αντίστοιχους που δε συμμετείχαν (και στις δύο περιπτώσεις ο δείκτης υποτροπής ήταν μεγάλος). Ίσως το πιο αισιόδοξο αποτέλεσμα ήταν ότι νεαροί του προγράμματος συμμετείχαν σε μεγαλύτερο βαθμό σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, για διάστημα μέχρι και δύο μηνών κατά τη μετασοφρωνιστική τους αρωγή, ενώ είχαν λιγότερες πιθανότητες να κάνουν χρήση ουσιών κατά την περίοδο που βρίσκονταν σε καθεστώς υφ' όρον απόλυσης (Wiebush et al., 2005).

Σε γενικές γραμμές, στο διεθνή χώρο, ευρείας αποδοχής τυγχάνουν προγράμματα που βασίζονται στη λεγόμενη «Γνωστική-Συμπεριφορική Θεραπεία» (Cognitive-Behavioral Therapy), καθώς υποστηρίζεται ότι αποτελεί μια πολλά υποσχόμενη θεραπευτική προσέγγιση για την επανένταξη και τη μείωση της υποτροπής (Andrews et al., 1990· Lipsey & Wilson, 1998). Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι στοχεύει στον «εγκληματικό τρόπο σκέψης» (criminal thinking), ως παράγοντα που ωθεί στην αποκλίνουσα συμπεριφορά. Ο «εγκληματικός τρόπος σκέψης» σχετίζεται με διαστρεβλωμένες αντιλήψεις, απουσία ηθικής σκέψης και μια γενικότερη τάση για «αυτο-δικαιολόγηση» και μετατόπιση των ευθυνών σε άλλους⁷⁷. Δράστες με τέτοιο σκεπτικό, συνήθως επιρρίπτουν ευθύνη στα θύματα και θεωρούν πως όλοι στρέφονται εναντίον τους ή ότι η κοινωνία δεν τους παρέχει ευκαιρίες, παραβλέποντας ότι η δική τους στάση και συμπεριφορά είναι αυτή που στην πραγματικότητα τους δημιουργεί προβλήματα. Με βάση αυτά, τα προγράμματα γνωστικής-συμπεριφορικής θεραπείας χρησιμοποιούν ένα σύνολο τεχνικών που στοχεύουν στην οικοδόμηση γνωστικών δεξιοτήτων σε τομείς όπου οι παραβάτες παρουσιάζουν ελλείμματα. Ταυτόχρονα δίνουν έμφαση στην ατομική ευθύνη και

⁷⁷ Περισσότερα για την έννοια του «εγκληματικού τρόπου σκέψης» βλ. Walters, 2019:637–653.

μέσω αυτών επιχειρείται η εκμάθηση από τους παραβάτες να κατανοούν τις επιλογές και τις σκέψεις που τους οδήγησαν στην έκνομη πράξη. Στο πλαίσιο των προγραμμάτων αυτών, γίνεται και εκπαίδευση στη διαχείριση θυμού, στην ανάπτυξη γενικότερων κοινωνικών δεξιοτήτων καθώς και στην ανάπτυξη του αισθήματος ηθικής (Lipsey et al., 2007). Η γνωστική- συμπεριφορική θεραπεία ενδείκνυται τόσο για ενήλικες εγκληματίες όσο και για ανήλικους παραβάτες.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στη Γερμανία, πραγματοποιείται το «Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Επανένταξης και διαχείρισης Άγχους» (Stress Management And Rehabilitation Training/Prison SMART Programme), το οποίο στοχεύει όχι μόνο στην επανένταξη πρώην κρατουμένων αλλά και στους επαγγελματίες επιλογής του νόμου, με το σκεπτικό ότι υποβάλλονται σε στρεσογόνες καταστάσεις. Το πρόγραμμα διδάσκει τρόπους διαχείρισης και μείωσης του άγχους, τρόπους θεραπείας ατόμων που έχουν βιώσει κάποιο ψυχολογικό τραύμα και παρέχει πρακτικές γνώσεις για τη διαχείριση αρνητικών συναισθημάτων, με σκοπό το άτομο να φτάσει στις υψηλότερες δυνατότητες του και να προσφέρει στην κοινωνία. Έως τώρα υπολογίζεται ότι πάνω από 350.000 κρατούμενοι έχουν επωφεληθεί από το πρόγραμμα, ενώ δεν περιορίζεται μόνο στη Γερμανία, αφού και άλλες χώρες της Ευρώπης το εφαρμόζουν, όπως η Σερβία, η Λιθουανία, η Λευκορωσία, η Κροατία, η Νορβηγία κ.ά.⁷⁸ Στη Γαλλία, ο σύλλογος “Wake up Café” δημιουργήθηκε το 2014 και προσφέρει μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης και εξατομικευμένη υποστήριξη σε πρώην νεαρούς κρατούμενους, με σκοπό την καταπολέμηση της υποτροπής και της περιθωριοποίησης. Στο πλαίσιο του συλλόγου, πραγματοποιούνται σεμινάρια, πολιτιστικά προγράμματα, συνεργασίες με επιχειρήσεις και σωφρονιστικούς φορείς, έτσι ώστε νέοι που έρχονται σε σύγκρουση με το νόμο να έχουν ένα καλύτερο μέλλον, μακριά από τη φυλακή. Μάλιστα, το 2021, υπεγράφη εθνική συμφωνία με το Τμήμα Διοίκησης Σωφρονιστικών Καταστημάτων της Γαλλίας (Direction de l’Administration pénitentiaire), προκειμένου να πολλαπλασιαστούν οι δράσεις της WKF σε ανοιχτά και κλειστά περιβάλλοντα στη γαλλική επικράτεια.⁷⁹

Στην Ελλάδα, λειτουργούν φορείς όπως το ΚΕΘΕΑ, ο σύλλογος συμπαραστάσεως «ΟΝΗΣΙΜΟΣ», το Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ.) ΕΠΑΝΟΔΟΣ, ο σύλλογος συμπαραστάσεως κρατουμένων «ΕΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ» κ.ά.,

⁷⁸ Βλ. στο <https://www.artofliving.org/de-en/prison-program#>.

⁷⁹ Βλ. στο <https://www.wakeupcafe.org>.

καθένας από τους οποίους συμβάλλει με το δικό του τρόπο με προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, οικονομική και ψυχολογική συμπαράσταση και υπηρεσίες για την αντιμετώπιση από τις εξαρτήσεις (ΚΕΘΕΑ). Επιπρόσθετα, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και σε συνεργασία με το Ίδρυμα Νεολαίας και Διά Βίου Μάθησης, δημιουργήθηκαν εντός των εγκαταστάσεων των καταστημάτων κράτησης Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, τα οποία παρέχουν τους νέους γνώσεις μέχρι και επιπέδου γυμνασίου και τους βοηθούν να αναπτύξουν προσωπικές δεξιότητες. Ξεχωριστής αναφοράς χρήζει και το Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ.) ΕΠΑΝΟΔΟΣ, το οποίο μεριμνά για την ενημέρωση των κρατουμένων και των αποφυλακισμένων για τα εργασιακά τους δικαιώματα, για οικονομικής φύσεως ζητήματα καθώς και για επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας. Ενημέρωση πραγματοποιείται και για τις επιχειρήσεις και τους εργοδότες ενθαρρύνοντας την πρόσληψη αποφυλακισθέντων αλλά και για την κοινωνία με σκοπό την ευαισθητοποίηση τους για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εμπλεκόμενοι με το ΣΑΠΔ με έμφαση στους ανήλικους παραβάτες. Ταυτόχρονα, συνεργάζεται με το Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών, με τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων, με τους Επιμελητές Κοινωνικής Αρωγής και τους Επιμελητές Ανηλίκων, συμμετέχει στο δίκτυο «Ορέστης» του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου για την Πρόληψη και την Αντιμετώπιση της Θυματοποίησης και της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων και δραστηριοποιείται στη μετασφρονιστική μέριμνα, τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλων διεθνών οργανισμών. Μεταξύ των ευρωπαϊκών οργανισμών και προγραμμάτων που συμμετέχει είναι τα εξής: European Offender Employment Forum, CEP The European Organization for Probation, ExoCop Ex-Offender Community of Practice και Grundtvig.⁸⁰

Τα προαναφερθέντα είναι λίγα μόνο από τα προγράμματα που εφαρμόζονται στο διεθνές και τον ελλαδικό χώρο. Βέβαια, το φαινόμενο της υποτροπής εξακολουθεί να υφίσταται και να προβληματίζει παρά τα όσα προγράμματα υλοποιούνται. Αυτό μπορεί να οφείλεται από τη μία, στον αποσπασματικό χαρακτήρα ορισμένων προγραμμάτων και στο ότι δε βασίζονται στην ερευνητική εμπειρία και από την άλλη, ακόμα και όταν υπάρχει το απαραίτητο ερευνητικό υπόβαθρο, η θεωρία από την πράξη να απέχει παρασάγγας. Εν πάσει περιπτώσει, είναι απαραίτητη μια πιο

⁸⁰ Βλ. στο <https://www.epanodos.org.gr/>.

εντατική εμπειρική διερεύνηση των παραγόντων που σχετίζονται με την υποτροπή αλλά και την αποχή από το έγκλημα σε συνδυασμό με την ορθή αξιολόγηση των προγραμμάτων επανένταξης σε βάθος χρόνου, καθώς η επανένταξη είναι μια σταδιακή και μακροπρόθεσμη διαδικασία.

5. Επίλογος

Η παρούσα εργασία πραγματεύτηκε τη διερεύνηση του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών, με έμφαση στους παράγοντες διακινδύνευσης για την υποτροπή, καθώς και τη διαφοροποίηση τους ανά ηλικιακό στάδιο. Στο πλαίσιο αυτό, μελετήθηκαν τόσο το φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων όσο και η ποινική τους μεταχείριση. Μέσα από τη μελέτη του παρόντος πονήματος, κατέστη σαφής η ανάγκη για εκτενέστερη διερεύνηση των παραγόντων διακινδύνευσης που σχετίζονται με την υποτροπή των ανήλικων παραβατών, ούτως ώστε αυτό να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για τη χάραξη των κατάλληλων στρατηγικών, για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου. Άλλωστε, η γνώση που αποκτάται μέσα από την ερευνητική εμπειρία, οφείλει να αποτελεί το θεμέλιο για τη διαμόρφωση μιας επιστημονικής αντεγκληματικής πολιτικής. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η εκάστοτε Πολιτεία θα πρέπει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την καλύτερη δυνατή πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων και για τη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών των ανηλίκων σε κίνδυνο. Οι ανήλικοι και οι νέοι εν γένει, είναι οι ενήλικες του αύριο και παρέμβαση θα αποβεί ωφέλιμη όχι μόνο για τους ίδιους αλλά και για την κοινωνία στο σύνολο της. Ακόμα, όμως και όταν η παραβατικότητα εκδηλώνεται, το κράτος και η κοινωνία θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τον ανήλικο, όχι σαν έναν «κοινό εγκληματία» αλλά σαν αυτό που

είναι: μια προσωπικότητα εν δυνάμει μεταβαλλόμενη, η οποία χρειάζεται την κατάλληλη αντιμετώπιση προκειμένου να επιτευχθεί η επάνοδός του στην κοινωνία. Θα πρέπει να τονισθεί εδώ ότι και πάλι η ερευνητική εμπειρία είναι αυτή, η οποία μαζί με τη θεωρητική επιστημονική γνώση γύρω από το φαινόμενο της υποτροπής, θα αποτελέσουν τη στέρεα βάση για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των κατάλληλων στρατηγικών προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες ανάγκες των ανήλικων παραβατών. Τέλος, χρήζει επιτακτικής ανάγκη η περαιτέρω διερεύνηση του φαινομένου της υποτροπής των ανήλικων παραβατών και στην Ελλάδα. Δυστυχώς, τα ελληνικά εμπειρικά δεδομένα φάνηκε να υστερούν σε μεγάλο βαθμό ως προς αυτόν τον τομέα. Για το λόγο αυτό, προτείνεται μια πιο συστηματοποιημένη καταγραφή και στατιστική ανάλυση των δεδομένων που συλλέγονται από τις αστυνομικές αρχές, τους δικαστικούς και σωφρονιστικούς φορείς και σε συνεργασία με άλλους φορείς (λ.χ. μετασωφρονιστικής μέριμνας όπως η ΕΠΑΝΑΔΟΣ), καθώς επίσης και η παρότρυνση εκ μέρους της Πολιτείας για τη διεξαγωγή νέων ερευνών σε ακαδημαϊκό επίπεδο σχετικά με το ζήτημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης, Στ. (2001). Δικαιώματα του ανθρώπου και αντεγκληματική πολιτική. *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, (32)31-42.

Αλεξιάδης, Στ. (2004). *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα.

Αλεξιάδης, Στ. (2011) *Εγκληματολογία* (ε' έκδ.), Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα.

Αρτινοπούλου, Β., (2010) *Επανορθωτική δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βαρελάς, Δ. (2021) *Η ποινική μεταχείριση του υπότροπου στους ειδικούς ποινικούς νόμους (μετά την κατάργηση των διατάξεων της υποτροπής στον νΠΚ)*, ανάκτηση την 26-12-22 από: <https://www.nb.org/blog/post/poiniki-metaxeirii-upotropou-stous-eidikous-poinikou-nomous>

Γασπαρινάτου, Μ., (2020) *Επικινδυνότητα: Η διαδρομή μιας επικίνδυνης κατασκευής*. Αθήνα: ΤΟΠΟΣ.

Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Νεανική Παραβατικότητα & Αντεγκληματική Πολιτική*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γιαννοπούλου, Γ., Τσομπανόγλου, Γ. (2003). *Νεανική Παραβατικότητα στην Ελλάδα*, Μέρος της εισήγησης στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Παιδοψυχιατρικής, Αθήνα 8-11.

Γιαννούλης, Γ., (2017) Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς. Τόμος 1, Εγκληματολογικά, Σωφρονιστικά, Ποινολογικά και Μεθοδολογικά θεμέλια, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλα.

Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Δασκαλάκης, Η., (1981). Η μεταχείριση του εγκληματία, Παραδόσεις, Αθήνα: Σάκκουλας.

Δημητράτος, Ν. (1993) *Ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής στις περί υποτρόπων , καθ' έξη και κατ' επάγγελμα εγκληματιών διατάξεις του Ποινικού Κώδικα*. Ποιν.Χρον. ΜΓ'.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2020). Διαπραχθέντα αδικήματα και θεωρούμενοι ως δράστες αυτών κατά εθνικότητα, φύλο και τάξεις ηλικιών (2000 - 2020), ανάκτηση την 31-01-23 από: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJU03/->

Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2011). *ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ της Ελλάδος 2009 & 2010*.

Ζαχαρογεωργά, Τ. (2018). *Διερεύνησης των ψυχοκοινωνικών και εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών ανηλίκων με παραβατική συμπεριφορά και προσδιορισμός κριτηρίων για την ανάπτυξη ψυχοπαιδαγωγικής παρέμβασης* (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ)). Διαθέσιμο στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (κωδ. 44631).

Ζαραφωνίτου, Χρ., Αννίση, Ε., Κοντοπούλου, Ε., Λεμπέση, Μ., Πανάγος, Κ. (2019). “Εμπειρικά δεδομένα, για την υποτροπή στο πλαίσιο του Ν.Π.Ι.Δ. ΕΠΑΝΟΔΟΣ, για την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων: Παράγοντες «διακινδύνευσης», κατά την ανηλικότητα” στο Αννίση, Ε., Μηλιώνη, Φ., (επιμ.) ΠΡΑΚΤΙΚΑ 2^ο ΕΤΗΣΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΜΕ ΘΕΜΑ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΝΕΑΡΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ, Αθήνα: Διόνικος, σσ: 69-102.

Ζαραφωνίτου, Χρ. (2004). *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ζαραφωνίτου Χρ., Κοντοπούλου, Ε., Λεμπέση, Μ., Πανάγος, Κ. (2017). ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ Ι στο πλαίσιο του Έργου: *Το φαινόμενο της υποτροπής αποφυλακισμένων στην Ελλάδα: Εμπειρικά δεδομένα και κατευθύνσεις για την αντεγκληματική πολιτική και την κοινωνική επανένταξη*. Ανάκτηση την 25-09-22 από <https://www.epanodos.org.gr/%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%82/>

Ζαραφωνίτου Χρ., Κοντοπούλου, Ε., Λεμπέση, Μ., Πανάγος, Κ. (2018). “Υποτροπή αποφυλακισμένων στην Ελλάδα: ερευνητικές προτάσεις με βάση την αξιολόγηση των διαθέσιμων πηγών πληροφόρησης σχετικά με το φαινόμενο” στο Μηλιώνη, Φ. (επιμ.) ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1^ο ΕΤΗΣΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΜΕ ΘΕΜΑ: ΕΠΑΝΟΔΟΣ: Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ, Αθήνα: Διόνικος, σσ: 41-84.

Ζαραφωνίτου, Χρ. (2003). *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ζαραφωνίτου, Χρ., Χρυσόχου, Ε. (2015). *Υπάρχουν ghettos στο κέντρο της Αθήνας; Εγκληματολογική διερεύνηση των κοινωνικών στάσεων και αναπαραστάσεων στο Εγκληματολογικές μελέτες, τεύχος 1*. Αθήνα: Διόνικος. Ανάκτηση την 28-01-23 από: <https://criminology.panteion.gr>

Ιωαννίδη-Ψυχογιού, Β. (2001). *Ο θεσμός των αναμορφωτικών καταστημάτων/ιδρυμάτων αγωγής*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλα.

Καλτσούνη-Νόβα, Χ. (2005). *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία. Ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: GUTENBERG.

Κατσιγάρκη, Ε. (2004). *Οικογένεια και παραβατικότητα*. Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κουράκης, Ν. (2012) *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων* (β' έκδ.). Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κουράκης, Ν., (2008) *Θεωρία της ποινής*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Κουράκης, Ν., Μηλιώνη, Φ. και ερευνητική ομάδα φοιτητών Νομικής (1995), *Έρευνα στις ελληνικές φυλακές – Τ. Α': Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κουράκης, Ν. (2000). Παραβατικότητα εφήβων 1983-1996. Συμπεράσματα μιας έρευνας. *ΠοινΔικ*, σ. 185-186.

Κουράκης, Ν., Σταθουλοπούλου, Ε., Μηλιώνη, Φ. (2004). Νεαροί κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους: Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, τα ποσοστά υποτροπής και η περαιτέρω πορεία τους μέσα στην κοινωνία, *ΠοινΛογ*, 6, σ. 2895-2912.

Κουράκης, Ν., Σταθουλοπούλου, Ε. (2007). Προβλήματα υποτροπής νεαρών κρατουμένων. Πορίσματα επαναληπτικής (follow-up) έρευνας του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (Πανεπιστήμιο Αθηνών). Στο Στ. Γεωργούλας (επιμ.), *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη* (σ. 45-55). Αθήνα: εκδ. ΚΨΜ.

Κοντοπούλου, Ε. (2014). *Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση*. (Διδακτορική Διατριβή Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών) Διαθέσιμο στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, (κωδ.52764).

Κοντοπούλου, Ε. (2015). *Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στην δευτερογενή παρέκκλιση* στο Εγκληματολογικές μελέτες, τεύχος 2, (σελ.1- 100), Αθήνα: Διόνικος. Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://criminology.panteion.gr>

Κοσμάτος, Κ. (2020) *Δίκαιο Ανηλίκων: Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Κυριαζή, Ν. (2011) *Η κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Κωνσταντίνου, Ζ. (2016). Παραβατικότητα ανηλίκων, ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων και κρίση. Στο: Γασπαρινάτου, Μ (Επιμ.), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ: 1863-1882.

Λάζος, Γ. (2007) *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μηλιώνη, Φ. (2016). “Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων” στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, Αθήνα: Σάκκουλας, σσ. 2349-2365.

Πιτσελά, Α. (2013) *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (ζ' έκδ.). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Πιτσελά, Α., & Γιάγκου, Α., (2012) Η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων σε ελληνογερμανική σύγκριση. Στο Πιτσελά, Α., (επιμ.) *Ο δόμος προς τη δικαιοσύνη*. Συνέδριο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ:103-133.

Ρήγος, Η., Ζώτου, Σ. & Κοπακάκη, Μ. (2002). *ΣΤΡΟΦΗ*. Αθήνα: ΚΕ.ΘΕ.Α.

Σεφερίδης, Η. (2014) *Η ποινική μεταχείριση των ανήλικων δραστών* (Διδακτορική διατριβή Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (ΔΠΘ)) Διαθέσιμο στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, (κωδ. 39191).

Σκότης, Σ. (2005). Ημερίδα: *Θεσμοί και παραβατικότητα των νέων*. Μαρούσι, 26-5-05. Πηγή: Ελευθεροτυπία, 28-5-05. Ανάκτηση την 25-11-22 από www.edra.ipet.gr

Σπινέλλη, Κ. Δ. (1985). *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (2014). *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, (3^η έκδ.). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Σπινέλλη, Κ. Δ., Κουράκης, Ν., Κρανιδιώτη, Μ., (Επιμ.) (2018). *Λεξικό εγκληματολογίας – Συλλογικό έργο*, Αθήνα: Τόπος (Μοτίβο Εκδοτική).

Συκιώτου, Α., (2012). Η αυστηρότητα της αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανήλικους δράστες. Στο Πιτσελά, Α., (επιμ.) *Ο δόμος προς τη δικαιοσύνη*. Συνέδριο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ: 168-179.

Ταμιχτσής, Ι. (2016) *Νεανική παραβατικότητα και σχολείο: Μορφές παραβατικής συμπεριφοράς και κοινωνικός έλεγχος μαθητών – μαθητριών Γυμνασίων και Λυκείων της Αθήνας, Ο ρόλος του σχολείου* (Διδακτορική Διατριβή Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών) Διαθέσιμο στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (κωδ. 37980).

Τσίγκανου, Ι. (2002). *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Τσιώλης, Γ., (2006). *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις – Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.

Τρωιάννου- Λουλά, Α. (1997). *Μετέφηβοι*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Φαρσεδάκης, Ι. (2016). “Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής” στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, Αθήνα: Σάκκουλας, σσ. 169-181.

Φαρσεδάκης, Ι. (2019). “Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής” στο Φαρσεδάκης, Ι. (επιμ.) ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, *Περιοδικό Εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη σσ.12-15.

Φαρσεδάκης, Ι. (2005^α). *Παραβατικότητα & Κοινωνικός έλεγχος των Ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Φαρσεδάκης, Ι. (2005^β). *Στοιχεία εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χάιδου, Α. (2013). *Εγκληματικότητα ανηλίκων: αιτιολογικές προσεγγίσεις και κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χάιδου, Α. (2019). *Εγκληματικότητα ανηλίκων: αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος*, (2^η εκδ.). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χάιδου, Α. (1996). *Θετικιστική εγκληματολογία: αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

Agarwal, D. (2018). Juvenile delinquency in India-Latest trends and entailing amendments in juvenile justice act. *International Journal of Social Sciences*, 3(3), 1365-1383.

Agnew, R. and Brezina, T. (2012). *Juvenile Delinquency: Causes and Control*. Oxford University Press, New York.

Akers, R., L. (2012). *CRIMINOLOGICAL THEORIES: Introduction and Evaluation* (2nd ed.). New York: Routledge

Allen, M. & Superle, T. (2016) *Youth crime in Canada, 2014*. Juristat. Statistics Canada Catalogue no. 85-002-X.

Alper, M. & Durose, M. R. (2018) *Update on Prisoner Recidivism: A 9-Year Follow-up Period (2005-2014)*, Special Report, Bureau of Justice Statistics.

Altschuler, D. M., & Brounstein, P. J. (1991). Patterns of drug use, drug trafficking, and other delinquency among inner-city adolescent males in Washington, DC. *Criminology*, 29(4), 589-622.

Analytical Services Group, (2017). *Adult and Youth Reoffending in Northern Ireland (2014/15 Cohort)*. Department of Justice. Ανάκτηση την 27-12-22 από: <https://niopa.qub.ac.uk/bitstream/NIOPA/7615/1/r-bulletin-29-2017-adult-and-youth-reoffending-northern-ireland-201415-cohort.pdf>

Andrews, D.A. (1994). *An Overview of Treatment Effectiveness: Research and Clinical Principles*, Department of Psychology, Carleton University.

Andrews, D.A. & Bonta, J. (1994). *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH: Anderson.

Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct*. Routledge.

Andrews, D. A., Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P., & Cullen, F. T. (1990). Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis. *Criminology*, 28(3), 369-404.

Arizona Criminal Justice Commission. (2012). Arizona Youth Survey conducted. Arizona Youth Survey State Report.

Arizona Criminal Justice Commission. (2014). Arizona Youth Survey conducted. Arizona Youth Survey State Report.

Armstrong, S., & Barton, G. (2012). *Reducing reoffending: Review of selected countries final report for audit Scotland*. Retrieved in 20-12-22 from: <http://eprints.gla.ac.uk/78983/1/78983.pdf>

Armstrong, S., & McNeill, F. (2012). *Reducing Reoffending: Review of Selected Countries*. SCCJR Research Report No. 04/2012. Glasgow: Scottish Centre for Crime and Justice Research.

Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Pollard, J. A., Catalano, R. F., & Baglioni Jr, A. J. (2002). Measuring risk and protective factors for use, delinquency, and other adolescent problem behaviors: The Communities That Care Youth Survey. *Evaluation review*, 26(6), 575-601.

Assink, M., van der Put, C. E., Hoeve, M., de Vries, S. L., Stams, G. J. J., & Oort, F. J. (2015). Risk factors for persistent delinquent behavior among juveniles: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 42, 47-61.

Australian Institute of Health and Welfare. (2015). *Young people returning to sentenced youth justice supervision 2015*. Canberra: AIHW. Ανάκτηση την 20-12-22 από: [Young people returning to sentenced youth justice supervision 2015, Table of contents - Australian Institute of Health and Welfare \(aihw.gov.au\)](https://www.aihw.gov.au/reports/young-people/young-people-returning-to-sentenced-youth-justice-supervision-2015/table-of-contents)

- Australian Institute of Health and Welfare, (2017). *Young people returning to sentenced youth justice supervision 2017*. Canberra: AIHW.
- Australian Institute of Health and Welfare, (2021). *Young people returning to sentenced youth justice supervision 2021*. Canberra: AIHW.
- Barnett, A., & Lofaso, A. J. (1985). Selective incapacitation and the Philadelphia cohort data. *J. Quantitative Criminology*, 1, 3.
- Beck, A. J. (1987). *Recidivism of young parolees*. US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Becker, H. (1963). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York: The free press of Glencoe.
- Bishop, D. (2008) *An Examination of the Links between Autistic Spectrum Disorders and Offending Behavior in Young People*. Internet Journal of Criminology, p. 1-35.
- Blumstein, A., & Larson, R. C., (1971). Problems in Modeling and Measuring Recidivism. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 8(2), 124-132.
- Blumstein, A., Cohen, J., Roth, J., & Visher, C.A. (1986). *Criminal careers and career criminals* (vols 1 & 2). Washington: DC- National Academy Press.
- Bonta, J., & Andrews, D. A. (2007). Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation. *Rehabilitation*, 6(1), 1-22.
- Bonta, J., & Andrews, D. A. (2016). *The psychology of criminal conduct*. Routledge.
- Butts, J. A. (1996) *Offenders in Juvenile Court, 1993*. JUVENILE JUSTICE BULLETIN. Retrieved in 20-11-22 from: <https://www.ojp.gov/pdffiles/ofjc93.pdf>
- Carrabine, E., Cox, P., Fussey, P., Hobbs, D., South, N., Thiel, D., & Turton, J. (2014). *Criminology: A sociological introduction*. Routledge.
- Carcach, C. (1999) *Recidivism and the Juvenile Offender*, in Children and Crime: Victims and Offenders Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Brisbane.
- Case, S. (2006). Young people 'at risk' of what? Challenging risk-focused early intervention as crime prevention. *Youth Justice*, 6(3), 171-179.
- Catalano, R.F. & Hawkins, J.D., (1996). "The Social Development Model: A theory of antisocial behavior", in J., David, Hawkins (ed.), *Delinquency and Crime: Current Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christiansen, K. O., Elers-Nielsen, M., Le Maire, L., & Sturup, G. K. (1965) Recidivism among sexual offenders, *Scandinavian Studies in Criminology*, 1: 55-85. London: Travistock.

- Chung, H. L., & Steinberg, L. (2006). Relations between neighborhood factors, parenting behaviors, peer deviance, and delinquency among serious juvenile offenders. *Developmental psychology*, 42(2), 319.
- Cloward, R. A., & Ohlin, L. E. (1960). *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*. Free Press.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent boys; The culture of the gang*. Free Press.
- Cohen, L. E., & Felson, M. (2010). Social change and crime rate trends: A routine activity approach (1979). In *Classics in environmental criminology* (pp. 203-232). Routledge.
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (1989). Crime specialisation, crime displacement and rational choice theory. *Criminal behavior and the justice system: Psychological perspectives*, 103-117.
- Cottle, C. C., Lee, R. J., & Heilbrun, K. (2001). The prediction of criminal recidivism in juveniles: A meta-analysis. *Criminal justice and behavior*, 28(3), 367-394.
- Craig, J. M., Zettler, H. R., Wolff, K. T., & Baglivio, M. T. (2019). Considering the mediating effects of drug and alcohol use, mental health, and their co-occurrence on the adverse childhood experiences–recidivism relationship. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(3), 219-240.
- Cuevas, C., Wolff, K. T., & Baglivio, M. T. (2019). Dynamic risk factors and timing of recidivism for youth in residential placement. *Journal of Criminal Justice*, 60, 154-166.
- De Vries Robbé, M., de Vogel, V., & de Spa, E. (2011). Protective factors for violence risk in forensic psychiatric patients: A retrospective validation study of the SAPROF. *International journal of forensic mental health*, 10(3), 178-186.
- Dembo, R., Williams, L., la Voie, L., & Berry, E. (1990). Physical abuse, sexual victimization and marijuana/hashish and cocaine use over time: A structural analysis among a cohort of high risk youths. *Journal of Prison & Jail Health*.
- DuBois, D. L., Holloway, B. E., Valentine, J. C., & Cooper, H. (2002). Effectiveness of mentoring programs for youth: A meta-analytic review. *American journal of community psychology*, 30(2), 157-197.
- Elder Jr, G. H. (1998). The life course as developmental theory. *Child development*, 69(1), 1-12.
- Elderbroom, B., & King, R. (2014). *Improving recidivism as a performance measure*. Urban Institute.
- Fagan, J. (1989). Cessation of family violence: Deterrence and dissuasion. *Crime and justice*, 11, 377-425.

- Farrington, D.P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues – The 2002 Sutherland Award Address. *Criminology*, 41: 221-255.
- Farrington, D. P. (1997). Early prediction of violent and non-violent youthful offending. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 5(2), 51-66.
- Farrington, D.P. (2005). Introduction to integrated developmental and life-course theories of offending. In David P. Farrington (ed.), *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending, Advances in Criminological Theory* (vol. 14). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Farrington, D. P. (2001). Predicting adult official and self-reported violence. In G.-F. Pinard & L. Pagani (Eds.), *Clinical assessment of dangerousness: Empirical contributions* (pp. 66–88). Cambridge University Press.
- Farrington, D. P. (1987). Predicting individual crime rates. *Crime and justice*, 9, 53-101.
- Farrington, D. P. (1995). *Teenage anti-social behavior*, in M. Rutter (ed.) *Psychosocial Disturbances in Young People. Challenges for Prevention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farrington, D. P., & Bergstrøm, H. (2020). Social origins of psychopathy. *The Wiley International Handbook on Psychopathic Disorders and the Law*, 421-447.
- Farrington, D. P., Coid, J. W., & West, D. J. (2009). The development of offending from age 8 to age 50: Recent results from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 92(2-3), 160-173.
- Farrington, D. P. & Davies, D. T. (2007) *Repeated Contacts with the Criminal Justice System and Offender Outcomes*. Final Report to Statistics Canada. Retrieved in 18-01-23 from: <https://www.crim.cam.ac.uk/sites/www.crim.cam.ac.uk/files/statcanf.pdf>
- Farrington, D. P., Ditchfield, J., Hancock, G., Howard, P., Jolliffe, D., Livingston, M. S., & Painter, K. A. (2002). Evaluation of two intensive regimes for young offenders. *Home Office Research Study*.
- Farrington, D. P., & Hawkins, J. D. (1991). Predicting participation, early onset and later persistence in officially recorded offending. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 1(1), 1–33.
- Farrington, D. P., Piquero, A. R., & Jennings, W. G. (2013). *Offending from childhood to late middle age: Recent results from the Cambridge study in delinquent development*. Springer Science & Business Media.
- Farrington, D., Ttofi, M., & Piquero, A. (2016). Risk, Promotive, and Protective Factors in Youth Offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, (45)63–70.

- Farrington, D. P. and West, D. (1995). Effects of marriage, separation and children on offending by adult males. In J. Hagan (ed.) *Current perspectives on aging and the life cycle. Vol. 4: Delinquency and disrepute in the life course*, 249–81. Greenwich, CT: JAI Press.
- Fortune, C. A., & Lampie, I. (2006) Sexually abusive youth: A review of recidivism studies and methodological issues for future research, *Clinical Psychology Review* (26) 8, 1078-1095.
- Gedamu, S. (2008). *An exploratory study of drug abuse among the street youths of addis Ketema sub city in Addis Ababa*. Thesis conducted for MSW at Addis Ababa University, Ethiopia.
- Giordano, P.L., Cernkovich S.A., & Rudolph J.L. (2002). Gender, crime and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4): 990-1064.
- Glueck, S. & Glueck, E., (1950). *Unraveling juvenile delinquency*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gomby, D. S., Culross, P. L., & Behrman, R. E. (1999). Home visiting: Recent program evaluations: Analysis and recommendations. *The future of children*, 4-26.
- Gottfredson, D. C., Gerstenblith, S. A., Soulé, D. A., Womer, S. C., & Lu, S. (2004). Do after school programs reduce delinquency?. *Prevention science*, 5, 253-266.
- Gottfredson, M. & Hirschi T., (1990). *A general theory of crime*. California: Stanford University Press.
- Gray, E., Taylor, E., Roberts, C., Merrington, S., Fernandez, R., & Moore, R. (2005). Intensive supervision and surveillance programme: The final report. *London: Youth Justice Board*.
- Griffiths, C. T., Dandurand, Y., & Murdoch, D. (2007). *The social reintegration of offenders and crime prevention* (Vol. 4). Ottawa, Ontario, Canada: National Crime Prevention Centre.
- Hanson, R. K., & Harris, A. J. (2000). Where should we intervene? Dynamic predictors of sexual offense recidivism. *Criminal Justice and behavior*, 27(1), 6-35.
- Harris, P. W, Lockwood, B., Mengers & L., Stoodley, B. S. (2011) Measuring Recidivism in Juvenile Corrections, *Journal of Juvenile Justice* (1)1, 1-120.
- Hawkins, J. D., Herrenkohl, T. I., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., Harachi, T. W., & Cothorn, L. (2000). Predictors of Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*.
- Hawkins, J.D., & Weis, J.G. (1985). The social development model: An integrated approach to delinquency prevention. *Journal of Primary Prevention*, 6, 73-97.

- Hemphill, S. A., Heerde, J. A., & Scholes-Balog, K. E. (2016). Risk factors and risk-based protective factors for violent offending: A study of young Victorians. *Journal of criminal justice*, 45, 94-100.
- Henry, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1996). Temperamental and familial predictors of violent and nonviolent criminal convictions: Age 3 to age 18. *Developmental psychology*, 32(4), 614.
- Herbert, M. (1999). *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*. Εφαρμοσμένη ψυχολογία 3. (επιμ. Α. Καλαντζή-Αζίζι). Αθήνα: ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1989).
- Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency*. University of California Press.
- Hoffman, P. B. & Stone-Meierhoefer, B. (1980) Reporting recidivism rates: The criterion and follow-up issues, *Journal of Criminal Justice* (8)1, 53-60.
- Home Office, (2013) *Youth Justice Statistics 2011/12: England and Wales*. Youth Justice Board / Ministry of Justice Statistics bulletin. Ανάκτηση την 20-11-22 από: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/279905/yjb-stats-2011-12.pdf
- Howell, J. C. (1997) *Juvenile Justice and Youth Violence*. SAGE Publications, Inc.
- Huizinga, D. H., Menard, S., & Elliott, D. S. (1989). Delinquency and drug use: Temporal and developmental patterns. *Justice quarterly*, 6(3), 419-455.
- Juby, H., & Farrington, D. P. (2001). Disentangling the link between disrupted families and delinquency: Sociodemography, ethnicity and risk behaviours. *British Journal of Criminology*, 41(1), 22-40.
- Kazemian, L. (2015). 19 Desistance from Crime and Antisocial Behavior. *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications*, 295-312.
- Kempf-Leonard, K., & Peterson, E. S. (2000). Expanding realms of the new penology: The advent of actuarial justice for juveniles. *Punishment & Society*, 2(1), 66-97.
- Kolvin, I., Miller, F. J., Fleeting, M., & Kolvin, P. A. (1988). Social and parenting factors affecting criminal-offence rates: Findings from the Newcastle Thousand Family Study (1947–1980). *The British Journal of Psychiatry*, 152(1), 80-90.
- Latessa, E. (2014) *What Works (and Doesn't) in Reducing Recidivism*, presentation retrieved in 26-12-22 from: <https://slideplayer.com/slide/6641043/> .
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1993). Turning points in the life course: Why change matters to the study of crime. *Criminology*, 31(3), 301-325.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and justice*, 28, 1-69.

Le Blanc, M. (1997). A generic control theory of the criminal phenomenon: The structural and dynamic statements of an integrative multilayered control theory. *Developmental theories of crime and delinquency*, 7, 215-285.

Le Blanc, M. (2005). An Integrative Personal Control Theory of Deviant Behavior: Answers to Contemporary Empirical and Theoretical Developmental Criminology Issues. *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending, Advances in Criminological Theory* (vol. 14). New Brunswick, NJ: Transaction.

Le Blanc, M., & Frechette, M. (1989). *Male criminal activity from childhood through youth: Multilevel and developmental perspectives*. New York: Springer-Verlag.

Lemert, E.M. (1972). *Social Problems and the Sociology of Deviance*. In Human Deviance, Social Problems, and Social Control. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 3-25.

Lipsey, M. W., Landenberger, N. A., & Wilson, S. J. (2007). Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell systematic reviews*, 3(1), 1-27.

Lipsey, M. W., & Wilson, D. B. (1998). Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious & violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 313–345). Sage Publications, Inc.

Loeber, R., Ahonen, L., Stallings, R., & Farrington, D. P. (2017). Violence demystified: Findings on violence by young males in the Pittsburgh Youth Study. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 58(4), 305.

Loeber, R., & Farrington, D. P. (2001). *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Sage.

Loeber, R., & Farrington, D. P. (Eds.). (1998). *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. Sage Publications.

Loeber, R. E., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M. E., & White, H. R. E. (2008). *Violence and serious theft: Development and prediction from childhood to adulthood*. Routledge/Taylor & Francis Group.

Loeber, R., & Le Blanc, M. (1990). Toward a developmental criminology. *Crime and justice*, 12, 375-473.

Loeber, R., Slot, W., & Stouthamer-Loeber, M. (2016). A cumulative developmental model of risk and promotive factors. In *Tomorrow's criminals* (pp. 151-180). Routledge.

Loeber, R. & Stouthamer-Loeber, M. (1986). "Family factors as correlates and predictors of anti-social conduct problems and delinquency" in N. Morris and M. Tonry (ed.) *Crime and Justice*, Vol. 7. Chicago: University of Chicago Press.

- Lösel, F. & Farrington, D.P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2).
- Mahoney, M. J. (2017). *Comparing the Risk Factors of Recidivism for Offenders with and Without Mental Illness* (Doctoral dissertation, Loyola University Chicago).
- Makepeace, H., Tidmarsh, P., & Lancefield, K. (2001). The provision of specialist services for adolescents with sexual behaviours-a rural context: what has worked?. Paper presented at *The Character, Impact and Prevention of Crime in Regional Australia*. Conference convened by the Australian Institute of Criminology.
- Maltz, M. (1984). *Recidivism*. New York: Maltz Publishers.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- McGee, T. R., & Farrington, D. P. (2015). Developmental and Life-Course Theories of Crime. In A. R. Piquero (ed.), *The handbook of criminological theory*, 336-354.
- McLaughlin, E., Muncie, G., (eds) *SAGE DICTIONARY OF CRIMINOLOGY*, London · Thousand Oaks · New Delhi: SAGE Publications.
- Miller, H. A. (2006). A dynamic assessment of offender risk, needs, and strengths in a sample of general offenders. *Behavioral Sciences and the Law*, 24, 767-782.
- Miller, H. A. (2015). Protective strengths, risk, and recidivism in a sample of known sexual offenders. *Sexual Abuse*, 27(1), 34-50.
- Miller, W. B. (1958). Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of social issues*, (14), 5-19.
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674-701.
- Moffitt, T. E. (2007). A review of research on the taxonomy of life-course persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman (Eds.), *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression* (pp. 49–74). Cambridge University Press.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Dickson, N., Silva, P., & Stanton, W. (1996). Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years. *Development and psychopathology*, 8(2), 399-424.
- Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2005). Life-course persistent and adolescence-limited antisocial males: Longitudinal follow up to adulthood. *Developmental psychobiology of aggression*, 12, 161-186.
- Moreau, G. (2019) *Police-reported crime statistics in Canada, 2018*. Juristat. Statistics Canada Catalogue no. 85-002-X.

- Morizot, J., & Kazemian, L. (2015). 1 Introduction: Understanding Criminal and Antisocial Behavior Within a Developmental and Multidisciplinary Perspective. *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications*, 1-18.
- Mulder, E., Brand, E., Bullens, R., & Van Marle, H. (2010). A classification of risk factors in serious juvenile offenders and the relation between patterns of risk factors and recidivism. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 20(1), 23-38.
- Murray, J., Farrington, D. P., & Eisner, M. P. (2009). Drawing conclusions about causes from systematic reviews of risk factors: The Cambridge Quality Checklists. *Journal of Experimental Criminology*, 5, 1-23.
- Myner, J., Santman, J., Cappelletty, G. G., & Perlmutter, B. F. (1998). Variables related to recidivism among juvenile offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 42(1), 65-80.
- Nagino, D. S., & Farrington, D. P. (1992). The onset and persistence of offending. *Criminology*, 30(4), 501-524.
- Nagorski, A. (2010) Arguments against the Use of Recidivist Statutes That Contain Mandatory Minimum Sentences. *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*, 5(1), 214-230.
- National Advisory Commission on Criminal Justice Standards and Goals (1973). *Corrections*. U.S. Government Printing Office, Washington, D.C.
- National Statistics, (2009). *Reoffending of juveniles: results from the 2007 cohort England and Wales*, Ministry of Justice Statistics bulletin. Ανάκτηση την 30-11-22 από: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/reoffending-juveniles-results-2007-cohort-england-and-wales>
- National Crime Prevention (1999) *Pathways to prevention: Developmental and early intervention approaches to crime in Australia*. Commonwealth Attorney General's Department; Canberra, Australia.
- National Statistics, (2018) *Youth Justice Statistics 2016/17: England and Wales*. Youth Justice Board / Ministry of Justice Statistics bulletin. Ανάκτηση την 20-11-22 από: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/676072/youth_justice_statistics_2016-17.pdf
- Newson, J. & Newson, E. (1989). *The extent of parental physical punishment in the UK*. London: Approach.
- Noltmeyer, A. L., & Bush, K. R. (2013). Adversity and resilience: A synthesis of international research. *School Psychology International*, 34(5), 474-487.
- Nye, F. I. (1958). *Family relationships and delinquent behavior*. New York: John Wiley.

- Ortega-Campos, E., García-García, J., Gil-Fenoy, M. J., & Zaldívar-Basurto, F. (2016). Identifying risk and protective factors in recidivist juvenile offenders: A decision tree approach. *Plos one*, *11*(9), e0160423.
- Painter, K. A., & Farrington, D. P. (2001). Evaluating situational crime prevention using a young people's survey: Part II making sense of the elite police voice. *British Journal of Criminology*, *41*(2), 266-284.
- Piquero, A. R., Blumstein, A., Brame, R., Haapanen, R., Mulvey, E. P., & Nagin, D. S. (2001). Assessing the impact of exposure time and incapacitation on longitudinal trajectories of criminal offending. *Journal of Adolescent Research*, *16*(1), 54-74.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research: New analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. Cambridge University Press.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm. *Crime and justice*, *30*, 359-506.
- Pollard, J. A., Hawkins, J. D., & Arthur, M. W. (1999). Risk and protection: Are both necessary to understand diverse behavioral outcomes in adolescence? *Social work research*, *23*(3), 145-158.
- Reckless, W. C. (1993). A New Theory of Delinquency and Crime. *Criminology Theory: Selected Classic Readings*, 241.
- Reckless, W. C., & Dinitz, S. (1972). Self-concept as an insulator against delinquency. In *Readings in Criminology and Penology* (pp. 329-339). Columbia University Press.
- Rae-Grant, N., Thomas, B. H., Offord, D. R., & Boyle, M. H. (1989). Risk, protective factors, and the prevalence of behavioral and emotional disorders in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *28*(2), 262-268.
- Renzema, M., & Mayo-Wilson, E. (2005). Can electronic monitoring reduce crime for moderate to high-risk offenders? *Journal of Experimental Criminology*, *1*, 215-237.
- Ruggero, T., Dougherty, J., Klofas, J. (2015) *Measuring Recidivism: Definitions, Errors and Data Sources*. Center for Public Safety Initiatives, Working Paper no. 2015-03.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *The British journal of psychiatry*, *147*(6), 598-611.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1997). A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency. *Developmental theories of crime and delinquency*, *7*, 133-161.

- Sampson, R.J., & Laub, J.H. (2003). Life course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70. *Criminology*, 41, 555-592.
- Schur, E. M., & Maher, V. (1973). *Radical nonintervention: Rethinking the delinquency problem*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press.
- Siegel, L. J., & Welsh, B. C. (2018). *Juvenile delinquency: Theory, Practice and Law* (13th ed.). Cengage Learning.
- Silver, E., & Miller, L. L. (2002). A cautionary note on the use of actuarial risk assessment tools for social control. *Crime & Delinquency*, 48(1), 138-161.
- Shover, N. (1996). *Great Pretenders: Pursuits and Careers of Persistent Thieves*. Boulder, CO: Westview Press.
- Sourander, A., Elonheimo, H., Niemela, S., Nuutila, A. M., Helenius, H., Sillanmaki, L., ... & Almqvist, F. (2006). Childhood predictors of male criminality: a prospective population-based follow-up study from age 8 to late adolescence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 45(5), 578-586.
- STOUTHAMER-LOEBER, M. A. G. D. A., Wei, E., Loeber, R., & Masten, A. S. (2004). Desistance from persistent serious delinquency in the transition to adulthood. *Development and psychopathology*, 16(4), 897-918.
- Sutherland, E.H. (1947). *Principles of Criminology*. (4th ed.). Philadelphia: J.B. Lippincott.
- Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (1973). *The new criminology: For a social theory of deviance*. Routledge.
- Thornberry, T.P., & Krohn, M.D. (2001). The development of delinquency: An interactional perspective. In Susan O. White (Ed.), *Handbook of Youth and Justice*. N.Y.: Plenum.
- Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of experimental criminology*, 7, 27-56.
- Tonry, M., & Farrington, D. P. (1995). Strategic approaches to crime prevention. *Crime and justice*, 19, 1-20.
- Troia, N. (1990). *Analysis of Juvenile Arrest Rates and Recidivism Among Youth Released from Wisconsin Juvenile Institutions*. Evaluation Section, Office of Policy and Budget, Wisconsin Department of Health and Social Services.
- Tzoumakis, S., Lussier, P., Blanc, M. L., & Davies, G. (2013). Onset, offending trajectories, and crime specialization in violence. *Youth violence and juvenile justice*, 11(2), 143-164.

United Nations Office on Drugs and Crime (March 2007). *Crime, Violence, and Development: Trends, Costs, and Policy Options in the Caribbean*. A Joint Report by the United Nations Office on Drugs and Crime and the Latin America and the Caribbean Region of the World Bank .Report No. 37820.

United States Sentencing Commission (2005) *Annual Report 2004*.

Van der Laan, A. M., & Blom, M. (2006). *Jeugddelinquentie: Risico's en bescherming* [Juvenile delinquency: Risk and protection]. Den Haag, Netherlands: Boom Juridische Uitgevers/Research and Documentation Centre of the Ministry of Justice.

Van Der Put, C. E., Deković, M., Stams, G. J. J., Van Der Laan, P. H., Hoeve, M., & Van Amelsfort, L. (2011). Changes in risk factors during adolescence: Implications for risk assessment. *Criminal justice and behavior*, 38(3), 248-262.

Van der Put, C. E., Stams, G. J. J., Hoeve, M., Deković, M., Spanjaard, H. J. M., van der Laan, P. H., & Barnoski, R. P. (2012). Changes in the relative importance of dynamic risk factors for recidivism during adolescence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(2), 296-316.

Van Kammen, W. B., & Loeber, R. (1994). Are fluctuations in delinquent activities related to the onset and offset in juvenile illegal drug use and drug dealing? *Journal of drug issues*, 24(1), 9-24.

Walters, D., G., (2019) Criminal Thinking: Theory and Practice. In Polaschek, D., L., L., Day, A. & Hollin, C., R., (Eds.), *The Wiley international handbook of correctional psychology* (pp. 637–653).

Ward, A. K., Day, D. M., Bevc, I., Sun, Y., Rosenthal, J. S., & Duchesne, T. (2010). Criminal trajectories and risk factors in a Canadian sample of offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 37(11), 1278-1300.

Ward, T. (2010). The Good Lives Model of offender rehabilitation: Basic assumptions, aetiological commitments, and practice implications. In F. McNeill, P. Raynor & C. Trotter (Eds.), *Offender Supervision: New Directions in Theory, Research and Practice* (pp. 41-64). Oxon, UK: Willan Publishing.

Ward, T., & Fortune, C. A. (2013). The good lives model: Aligning risk reduction with promoting offenders' personal goals. *European Journal of Probation*, 5(2), 29-46.

Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk assessment paradigm*. London, UK: Routledge.

Wartna, B. S., Knowles, I., Morton, I., Alma, S. M., & Tollenaar, N. (2010). *Comparison of reoffending rates across countries. An international pilot study*, paper presented at the 2010 National Reconviction Statistics and Studies in Europe, Göttingen 18–19.10.2010.

- Wasserman, G. A. and Miller, L. S. (1998). The prevention of serious and violent juvenile offending. In R. Loeber and D. P. Farrington (Eds.), *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, pp. 197-247. Thousand Oaks. California: Sage.
- Wartna, B. S. J., Tollenaar, N., Blom, M., Alma, S. M., Bregman, I. M., Essers, A. A. M., & Van Straalen, E. K. (2011). Recidivism report 2002-2008. Trends in the reconviction rate of Dutch offenders.
- Webster, C. D., Nicholls, T. L., Martin, M. L., Desmarais, S. L., & Brink, J. (2006). Short-Term Assessment of Risk and Treatability (START): The case for a new structured professional judgment scheme. *Behavioral sciences & the law*, 24(6), 747-766.
- Welsh, B. C., & Farrington, D. P. (1998). Assessing the effectiveness and economic benefits of an integrated developmental and situational crime prevention programme. *Psychology, Crime and Law*, 4(4), 281-308.
- Welsh, B. C., & Hoshi, A. (2003). Communities and crime prevention. In *Evidence-based crime prevention* (pp. 165-197). Routledge.
- Werner, E., & Smith, R. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: Adams, Bannister and Cox.
- West, D. J., & Farrington, D. P. (1973). Who becomes delinquent? Second report of the Cambridge Study in Delinquent Development.
- Wiebush, R. G., Wagner, D., McNulty, B., Wang, Y., & Le, T. N. (2005). Implementation and Outcome Evaluation of the Intensive Aftercare Program. Final Report. *US Department of Justice*.
- Wilson, D. B., Gottfredson, D. C., & Najaka, S. S. (2001). School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *J. Quantitative Criminology*, 17, 247.
- Wolfgang. M., Figlio, P., & Sellin, T., (1972). *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press.
- Zara, G. (2010). Farrington, David P.: The integrated cognitive antisocial potential theory. In *Encyclopedia of criminological theory* (Vol. 2, pp. 313-322). Sage Publications.
- Zara, G., & Farrington D.P. (2016). *Criminal recidivism: Explanation, prediction and prevention*. N.Y., Abingdon, Oxon: Routledge.

Πηγές - Διαδικτυακοί τόποι

Adult and Youth Reoffending in Northern Ireland (2014/15 Cohort). Ανάκτηση την 16-12-22 από: <https://niopa.qub.ac.uk/bitstream/NIOPA/7615/1/r-bulletin-29-2017-adult-and-youth-reoffending-northern-ireland-201415-cohort.pdf>

Juvenile Delinquency Monitor in Netherlands 2020. Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/22/jeugdcriminaliteit-daalt-maar-niet-allevormen>

Government of Canada: Recidivism in the Criminal Justice System. Ανάκτηση την 16-12-22 από: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/jf-pf/2020/aug01.html>

Juvenile recidivism 2020 Indiana Department of Correction. Ανάκτηση την 16-12-22 από: <https://www.in.gov/idoc/files/2020.JuvRecidivismRpt.pdf>

Juvenile recidivism 2021 Indiana Department of Correction. Ανάκτηση την 16-12-22 από: <https://www.in.gov/idoc/files/data-and-statistics/2021.JuvRecidivismRpt-1.pdf>

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Ανάκτηση την 22-11-22 από: <https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/offenders/qa03201.asp?qaDate=2019>

SMART Prison program. Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://www.artofliving.org/de-en/prison-program#>

State of Delaware: Statistical Analysis Center. Ανάκτηση την 27-12-22 από: <https://sac.delaware.gov/recidivism/>

The Male Adolescent Program for Positive Sexuality (MAPPS). Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://apo.org.au/node/168271>

Σύλλογος “Wake up Café”. Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://www.wakeupcafe.org>

Φορέας επανένταξης αποφυλακισμένων «ΕΠΑΝΟΔΟΣ». Ανάκτηση την 18-01-23 από: <https://www.epanodos.org.gr/>

Νομοθεσία

ν. 4571/2018 (ΦΕΚ 186^Α)

ν. 4855/2021 (ΦΕΚ 215^Α)

Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας ν.4985/2022 (ΦΕΚ 203^Α)

Ποινικός Κώδικας

Το Σύνταγμα της Ελλάδος

Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 1989.

Κανόνες της Αβάνας, 1990.

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση Δικαιωμάτων των Παιδιών, 1997

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1950

Στοιχειώδης Κανόνες για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους, 1985 (Κανόνες του Πεκίνο)

Σύσταση (2003) 20 του ΣτΕ

Σύσταση R(87) 20 του ΣτΕ για τους Ανήλικους, 1987